

Jog

történeti szemle

XVIII. évf.
3. szám
2020

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

**Briand Európa-terve
és a korabeli magyar jogtudomány**

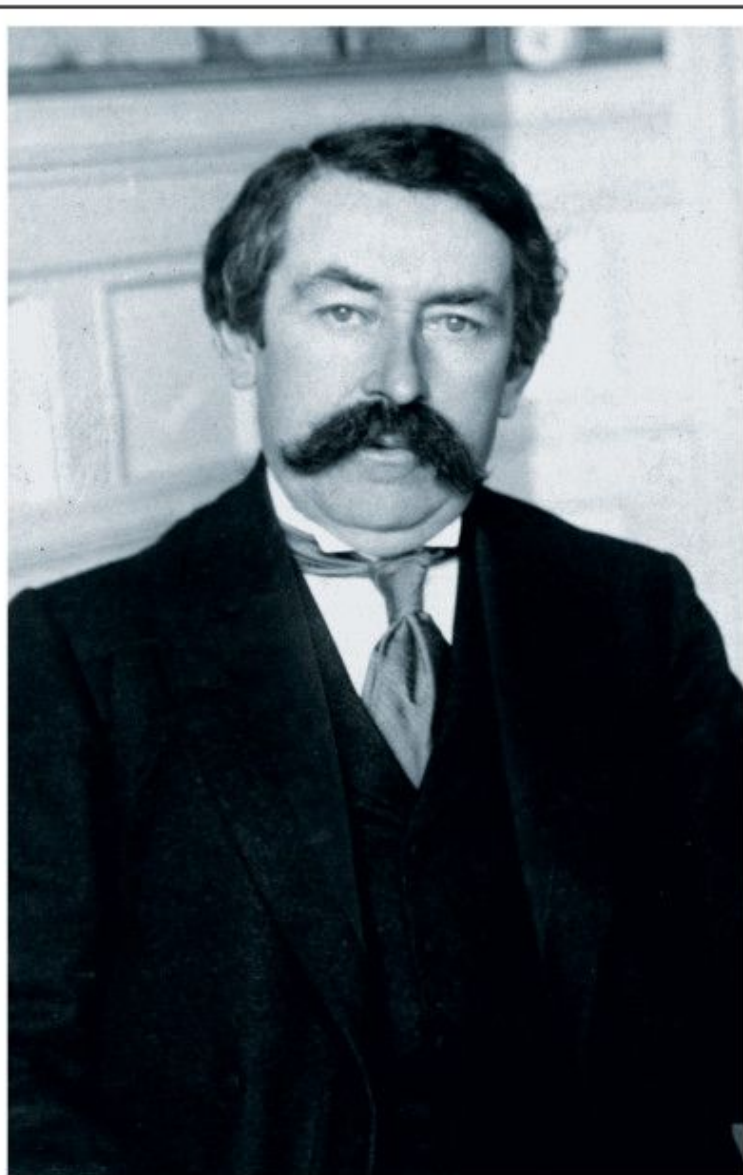
**A Bihar vármegyei románok tiltakozása
az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen**

**A bírói függetlenség
elvi és gyakorlati kérdőjelei
a háború utáni Magyarországon
(1944–1948)**

**Gondolatok a fiatal Török Köztársaság
megújító nacionalizmusának
speciális elemeiről
és azok korabeli hazai értékeléséről**

**Nagy-Románia megteremtése
és a nemzeti kisebbségek joga
1918-tól az 1923. évi román Alkotmányig**

**Vasútra vonatkozó sajtóközlemények
tilalmának esetköre a Hadfelügyeleti
Bizottság és a Sajtóalbizottság
gyakorlatának tükrében**

Aristide Briand

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- KNAPP László – Briand Európa-terve és a korabeli magyar jogtudomány 1
KÖÖ Artúr – A Bihar vármegyei románok tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen 8
RÉVÉSZ T. Mihály – A bírói függetlenség elvi és gyakorlati kérdőjelei
a háború utáni Magyarországon (1944–1948) 17
SZÜCS Lászlóné SISKÁ Katalin – Gondolatok a fiatal Török Köztársaság megújító nacionalizmusának
speciális elemeiről és azok korabeli hazai értékeléséről 30

MŰHELY

- FAZAKAS Zoltán – Nagy-Románia megteremtése és a nemzeti kisebbségek joga 1918-tól
az 1923. évi román Alkotmányig 40
KELEMEN Roland – Vasútra vonatkozó sajtóközlemények tilalmának esetköre
a Hadfelügyeleti Bizottság és a Sajtóalbizottság gyakorlatának tükrében 49

FORRÁS

- Adalékok Szász István jogászprofesszor 1950-es évekbeli ellehetetlenítéséhez.
Az MTA II. osztályának iratanyaga alapján – DOMANICZKY Endre 54

KÖNYVEKRŐL

- PÁLVÖLGYI Balázs – A jog keletkezéséről. Jacques Krynen könyvéről 56
SZÉPVÖLGYI Enikő – Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 58

SZEMLE

- Ausztrál jogtörténész konferencia Melbourne-ben – DOMANICZKY Endre 61
„Határ – Határhelyzet – Határátlépés”. Konferenciabeszámoló – FABÓ Edit 65

HÍREK

- E SZÁMUNK SZERZŐI 68

A címlapon:

Aristide Briand (1905 körül)

https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:Aristide_Briand_06.jpg

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

Az európai államok új- és modern kori története azt mutatja, hogy válság sújtotta időszakban mindig megerősödik az integrálódás iránti igény, amely számos formát ölthet. A reformáció korától a vallás-, illetve polgárháborúk hívták életre a különböző szuverenitás-elméleteket, amelyek szerzői az uralkodót, majd az absztrakt értelemben vett államot, később, a felvilágosodás időszakában a népet helyezték elméletük középpontjába. Nem volt ez másként a kontinens államait – vagy azok többségét – érintő krízishelyzetek esetén sem, amelyek orvoslására a középkor óta számos, az államok együttműködését célzó elképzelés született. Ezek többsége papíron maradt, illetve a nemzetközi jog sem volt kellően fejlett a megvalósításukhoz. Az első nemzetközi szervezetek 19. századi megjelenése, majd a két 20. századi világégés okozta trauma vezetett olyan koncepciók kidolgozásához, amelyek az európai államok szélesebb köre számára elfogadhatóak voltak. 1918 után megváltozott a nemzetközi jogi környezet is, ugyanis a Nemzetek Szövetségével létrejött az első világszervezet, amely mintául szolgált több későbbi együttműködési formák számára is.

Ilyen volt Aristide Briand francia politikusnak a jelen tanulmány tárgyát képező, 1929–30-ban kidolgozott Európa-terve is, amely végül nem valósult meg, de több elemét átvette a második világháborút követően létrejött európai integráció. Mindazonáltal a tervezet visszhangja jól mutatta a kontinens államainak szándékát valamiféle integráció létrehozására, habár az együttműködés részleteivel kapcsolatban jelentős eltérések mutatkoztak közöttük. Különösen érdekes a magyar álláspont vizsgálata, hiszen hazánk az első világháború vesztes államaként rendkívül hátrányos békeszerződést volt kénytelen aláírni, és kezdetektől fogva a kialakított határok revíziójára törekedett. Úgy tűnt tehát, hogy a változtatás igénye mindkét oldalon fennállt, azonban kérdéses volt, hogy a tervezet a magyar szempontokkal is összeegyeztethető-e. Ennélfogva a munka annak bemutatására törekszik, hogy a hazai jogtudomány képviselői milyen válaszokat tudtak adni a koncepció által felvetett nemzetközi jogi kérdésekre, illetve ebbe miként tudták beilleszteni a területének jelentős részétől megfosztott Magyarország szempontjait.

2. Európai integrációs törekvések és Aristide Briand két koncepciója

Az európai államok állandó jellegűnek szánt együttműködésére, illetve integrációjára a középkor óta számos elképzelés született. E tervek elsődlegesen az államok közötti viták háborúk útján történő megoldása helyett kínáltak alternatívákat egyre fejlettebb, intézményesített mechanizmusok révén. Pierre Dubois 14. század elején megfogalmazott terve esetén ez tanácskozást, illetve döntőbírósi eljárást jelentett volna, Podjebrád György cseh uralkodó tanácsnoka, Antoine Marini elképzelésében szövetségi gyűlés, állandó tanács és általános bíróság jelent meg.

Knapp László

Briand Európa-terve és a korabeli magyar jogtudomány

Sully hercege a 17. század első felében már az Állandó Európa Tanács vezetésével működő konföderáció tervét vázolta fel, amely keretében lehetőség lett volna a békés határrevízióra is. William Penn néhány évtizeddel későbbi tervezetében a felállítandó európai birodalmi gyűlés már a tagállamokra nézve kötelező jogszabályokat is elfogadhatott volna.¹ Az előzőekkel szemben megvalósult a Friedrich List által a 19. század első felében kidolgozott német vámunió, amely nemcsak az első jelentős gazdasági természetű integráció volt a kontinensen, hanem később a német egység kialakulásához is hozzájárult.² A 19. és 20. század fordulója a nemzetállami törekvések időszaka volt Európában, de a soknemzetiségű monarchiák területén élő népcsoportok is megfogalmazták saját követeléseiket, amely az első világháború utáni rendezés eredményeként vezetett el saját államiságukhoz.

Azonban a „nagy háború” addig nem látott átrendeződést hozott a világpolitikában, amelynek során az európai államok elvesztették hegemoniájukat, és versenyre kényszerültek az öntudatukban időközben megerősödött amerikai és ázsiai államokkal, különösen az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval.³ Emellett Európán belül a háborút lezáró Párizs környéki békék is új törésvonalakat alakítottak ki a nagyszámúvá vált európai államok között. A szerződések hatalmas összegű jóvátétel fizetésére kötelezték a vesztes államokat, valamint hátrányukra a nemzetiségi elvet sok esetben háttérbe szorító határok kerültek kialakításra. Az ebből eredő politikai ellentétek mellé gazdasági problémák is társultak azáltal, hogy az új államhatárok egyúttal új vámhatárokat és eltérő pénzrendszereket is jelentettek, amely számos ágazatban megdrágította a termelést.⁴ Mindez azzal járt, hogy az államok törekedtek olyan önálló gazdasági egységként definiálni magukat, amely képes arra, hogy a polgárai valamennyi szükségletét kielégítse. Ugyanakkor az államok ezen – Gratz Gusztáv által bemutatott – „differentiálódása” és a fent leírt ellentétekben rejlő későbbi konfliktusok megelőzésének igénye életre hívta az európai integráció iránti vágyat is.⁵ Az 1920-as években két, egymásra is ható európai tervet váltott ki nagyobb visszhangot, az egyik Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi Páneurópa-koncepciója volt, a másik Aristide Briand jelen tanulmány szűkebb tárgyát képező Európa-terve.⁶

Coudenhove-Kalergi családja révén is megtapasztalhatta a kultúrák egymás mellett élését, mivel a Habsbur-

gok szolgálatában álló, brabanti, illetve görög felmenőkkel rendelkező arisztokrata apa és japán anya fiaként látta meg a napvilágot.⁸ A háború lezárását követően figyelme az új világrend elemzésére összpontosult, amely során érzékelte az öreg kontinens legyengült szerepét. 1923-ban megjelent programadó írásában egy európai szövetségi állam létrehozását vázolta fel, amelyet *Páneurópának* nevezett.⁹ Az integráció létrehozása mellett belső okként nevezte meg, hogy a békeszerződések eredményeképpen „két tucat Elzász-Lotaringia” alakult ki, amely révén Európa újabb háború felé halad, illetve a szétaprózódott struktúra következtében kialakult gazdasági elzárkózás megnehezíti a hatékony termelést, ami sokak elszegényedéséhez vezetett. A külső tényezők közül a radikalizálódó Szovjetunió szerepének erősödését nevezte meg, amellyel szemben egy legyengült Európa állna.¹⁰ Ebből kiutat egy európai föderáció létrehozásában látta, ugyanis álláspontja szerint az

öreg kontinens már akkor is kulturális, gazdasági és történelmi egységet képezett.¹¹ A páneurópai alkotmány révén felállítandó integráció biztosította volna a lehetőséget a versailles-i szerződés felülvizsgálatára, örökbéke-szerződés megkötésére és a keleti határok közös védelmére, valamint egy döntőbíróóság felállítására.¹² Lényeges, hogy nem tartozott volna Páneurópához az Egyesült Királyság (illetve a Brit Birodalom) és a Szovjetunió sem.¹³

A szerző az integráció megvalósítását négy lépcsőben képzelte el akként, hogy a szövetség létrehozásának szükségességét megállapító páneurópai konferencia eredményeként létrehoznának egy, az államok közötti viták békés rendezését lehetővé tevő döntőbíróóságot, amelyet a vámunió kialakítása követne, végül a folyamat a föderális alkotmány elfogadásával zárulna.¹⁴ A szövetségi állam létrehozásához azonban nem ragaszkodott feltétlenül. 1926-ban tartották az első páneurópai kongresszust, amelyen kifejtette, hogy az integráció kizárólag államok szabad szövetségeként képzelhető el.

„E szövetségnek neve, legyen az akár Európai Egyesült Államok, akár Európai Vámszövetség, vagy Páneurópa, semmit sem változtat a dolgon. Egyedül lényeges csak az, hogy egy állam és egy nép se áldozza fel a maga függetlenségét Európa oltárán, hanem, hogy az új Európa az összes államok és népek szerves együttműködéséből alakuljon ki!”¹⁵

Coudenhove-Kalergi tervezetének egyik legfőbb támogatója Aristide Briand francia politikus volt, aki az elképzelés köré szerveződő Páneurópa-mozgalom tiszteletbeli

elnöki pozícióját is betöltötte.¹⁶ Briand az 1875 és 1940 fennállt „harmadik köztársaság” idején volt tagja a kormányzatnak, amely korszakot gyenge végrehajtó hatalom, de erős parlament jellemezte.

A politikai instabilitást jól mutatja, hogy 1906 és 1932 között huszonöt alkalommal töltött be miniszteri tisztséget, amely magában foglalt tizenkét miniszterelnöki megbízatást is.¹⁷ A két világháború közötti korszak francia politikusainak többségéhez hasonlóan ő is a békeszerződések által kialakított *status quo* fenntartását kívánta garantálni a kontinens biztonságának megőrzése címén. Az 1925. évi locarnói egyezményrel ugyan rögzítették Németország nyugati határainak sérthetetlenségét, de a szerződés gyakorlatilag megnyitotta a lehetőségét a német keleti határok döntőbíróóság általi megváltoztatásának.¹⁸ A francia–német határ sérthetlenségét kívánta elősegíteni az Amerikai Egyesült Államokkal megkötött tervezett egyezmény révén is, az USA azonban elzárkózott ennek

garantálásától. Ehelyett jött létre a nemzetközi jog későbbi fejlődése szempontjából lényegessé vált Briand–Kellogg-paktum 1928-ban, amelynek aláírói lemondtak arról, hogy a háborút a nemzetközi viszályok elintézésére alkalmazzák.¹⁹

Ilyen előzmények után mutatta be Briand az európai államok együttműködésére vonatkozó tervezetét 1929. szeptember 5-én, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésén. Javaslatot tett az európai népek közötti „föderatív kötelék” létrehozására, amely megadná a lehetőséget a kapcsolatteremtésre, érdekeik megvitatására és a közös döntéshozatalra. Az akkori körülményekre tekintettel az összefogást elsődlegesen *gazdasági* jellegűként vázolta fel, ám reményei szerint mindez elvezethetne a politikai és a szociális együttműködéshez is, az államok szuverenitásának tiszteletben tartása mellett.²⁰ Coudenhove-Kalergi utópisztikus elemeket is magában foglaló Páneurópa-tervével szemben Briand egy szűkebb körű, gazdasági természetű együttműködést vázolt fel elsődleges célként, amely a megfogalmazással ellentétben inkább konföderációra (államszövetségre) utaló sajátosságokat mutatott. A gazdasági integráció koncepciója nem pusztán Coudenhove-Kalergi munkájában jelent meg, az ilyen tárgyú érdekegyeztetés kialakítása tárgya volt a végül kudarcba fulladt 1922. évi genovai konferenciának is.²¹ A beszédnek pozitív visszhangja volt, és a Népszövetség huszonhét európai tagjának képviselői felkérték Briand-t egy részletes tervezet kidolgozására.

Azonban még 1929 őszén több olyan esemény történt, amelynek hatására végül megváltozott az eredeti koncepció.²³ Október 3-án váratlanul elhunyt Gustav Stresemann

Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi⁷

német külügyminiszter, korábbi kancellár, akivel Briand jó együttműködést tudott kialakítani, többek között az említett locarnói szerződés létrehozása kapcsán is. Október 22-én megbukott az utolsó Briand-kormány, és az új miniszterelnök, André Tardieu, fenntartásokkal kezelte az elképzelést. Briand továbbra is külügyminiszter maradt, azonban politikai befolyása lényegesen csökkent. A francia és német politikai vezetésben bekövetkezett változások mellett a gazdaságinak tervezett integráció létrehozását rövid és középtávon gyakorlatilag meggátolta, hogy két nappal később a New York-i tőzsde összeomlott, amely az évekig tartó „nagy gazdasági világválság” kezdetét jelentette.²⁴ Az elnyúló krízis hatására az államok befelé fordultak, és még éveken keresztül a saját termelésüket és kereskedelmüket igyekeztek stabilizálni. Mindezen körülmények miatt a francia külügyminiszter egy eltérő koncepciójú tervezetet mutatott be az európai államok számára 1930 májusában.

Aristide Briand memorandumának címe az „európai föderális unió” megszervezéséről szólt,²⁵ amely megnevezés önmagában is eltávolodásra utalt a Coudenhove-Kalergi által eredetileg kidolgozott, mélyebb integrációt jelentő Páneurópa gondolatságától. Már a tervezet bevezető indoklásában a korábbi gazdasági főirány mellett új szempontot illesztett be. Egy állandó szervezet felállítását azzal támasztotta alá, hogy Európa gazdaságának rendezetlen állapota súlyosan veszélyezteti a kontinens politikai, gazdasági és szociális békéjét, amire az itt élő népek biztonságának és jólétének feltételeként tekintett. Az 1920-as évek francia külpolitikai célkitűzéseivel összhangban megjelent tehát a biztonság fenntartására irányuló igény, amelynek jegyében a locarnói egyezmény és végül a Briand–Kellogg-paktum is született.²⁶ Ugyanakkor elismerte, hogy az európai gazdaság hatékonyságának legfőbb kerékkötője a húszezer kilométernyi új vámhatár, amely nélkül az ipari termelés jóval hatékonyabbá válhatna. A Nemzetek Szövetségével együttműködésben álló államszövetség tervezetét vázolta fel, amely tiszteletben tartaná az előző hatásköröket, illetve aminek kompetenciái szűkebb körűek lennének, de intenzívebb együttműködést jelentene az érintett életviszonyok vonatkozásában. Mindezt az államok szuverenitása és jogi egyenlősége mellett kívánta megvalósítani,

amelyet a Népszövetség ellenőrizne. Az együttműködést azzal is alá kívánta támasztani, hogy a föderális unió tagjává kezdetben csak olyan európai államok válhattak volna, akik egyidejűleg a világszervezetnek is tagállamai. E megoldás azonban kizárta a Szovjetunió és Törökország belépését, ami miatt több európai állam tiltakozott.²⁷

A fenti elvi szintű célkitűzéseket követően Briand négy fő pontba foglalva ismertette javaslatait. Mindenekelőtt szükségesnek tartotta, hogy az „európai államok közötti érdekközösség” alapjait egyezségokmányban rögzítsék. Ehhez jogalapként a Népszövetség Egyezségokmányának 21. cikkére hivatkozott,²⁸ amely lehetővé tette regionális megállapodások létrehozását.²⁹ Az alapszerződést korlátozott tartalmúként vázolta fel, amely csupán az integráció főbb „cselekvési köreit” rögzítené. Ugyanakkor a nemzetközi szervezetek státuszának fejlődése szempontjából előremutató elemet is tartalmazott a dokumentum. Habár a szervezetek jogi személyiségének koncepciója csak ekkor jelent meg a jogirodalomban, a memorandum az „európai közösség erkölcsi személyiségét” megtestesítő állandó szervről szól.

Az államszövetség szervezete vonatkozásában három fő testületet nevezett meg a memorandum a Nemzetek Szövetsége mintájára. Legfőbb döntéshozó szervként az Európai Értekezletet jelölte meg, amely a tagállamok kormányainak képviselőiből állt volna. E testület volt jogosult arra, hogy meghatározza az integráció jellegét. Valamely állam túlsúlyának elkerülése érdekében évenkénti rotációs elnökség vezette volna a fórumot. Kulcsszerepet szánt a kisebb számú tagállam képviselőinek részvételével, szintén rotációs elven működő Állandó Politikai Intézőbizottságnak, amelynek feladatául az Európai Értekezlet irányába egyfajta döntés-előkészítő szerepet és a közös határozatok tagállami végrehajtásának ellenőrzését határozták meg. Az integráció adminisztratív hátterét a genfi székhelyű Titkárság adta volna.

A korábbi koncepcióhoz képest egyértelmű változást jelentett az Intézőbizottság tevékenységi elveiről szóló harmadik pont tartalma, amely a gazdasági jellegű célkitűzések helyett kifejezetten a politikaiaknak adott elsőbbséget.³⁰ Briand ismét a biztonság szempontját nevezte meg vezérlőelvként, amelyre a francia kormányzat a Párizs környéki békek fenntartása céljából folyamatosan hivatkozott.³¹ Mindezt azzal indokolta,

„Az új Európa felé”²²

hogy a gazdasági integráció első lépésben történő megvalósítása esetén jelentősebb iparral rendelkező államok politikai uralmuk alá hajtának a gyengébbeket. Ennek elkerülése céljából a locarnói egyezmény egész Európára való kiterjesztését és döntőbírósi rendszer felállítását tartotta szükségesnek. Habár kissé ambivalens módon, de megjelent a gazdasági együttműködés létrehozására vonatkozó igény is, amely a vámhatárok lebontásán felül a közös piac megvalósítását is jelentette volna, magában foglalva az áru-, tőke- és személyforgalom fokozatos szabadbáddá tételét.

A memorandum utolsó pontja főként az együttműködés különböző területeit, napjaink uniós terminusával élve szakpolitikáit vette számba. Nem pusztán a közös piac tartozott volna ide, hanem a „több országra kiterjedő ipari egyesületek és kartellek politikájának ellenőrzése” is, ami a mai versenyjognak feleltethető meg. Emellett a tervezet célul tűzte ki a közlekedés és a pénzügyek szabad áramlását gátló nemzeti akadályok lebontását, olyan munka- és egészségügyi kérdések közös szabályozását, mint a nyugellátási szabályok külföldi alkalmazása, vagy az európai járványügy kialakítása. A tervezet együttműködést kívánt kialakítani a tagállamok parlamentjei és egyetemei között, valamint közös európai képviselőtestületet vázolt fel a nemzeti szervezettek mellett.

3. A memorandum fogadtatása Magyarországon

Aristide Briand Európa-tervének első, 1929-ben bemutatott változatát kedvezően fogadta a hazai közvélemény. Elismerték annak jelentőségét, hogy a nemzetek közötti konfliktusok miatt sokat szenvedett, a korszakban gazdaságilag széttagolt Európa problémáit enyhíteni tudná egy ilyen államszövetség.³² Nem pusztán az integráció létrehozásának szükségességét ismerték el a korszak szerzői, hanem méltatták az európai népek közötti szolidaritás kialakítására irányuló törekvést is, amely akár politikai egységhez is elvezethet, amennyiben az államok a későbbiekben így döntenek. Gyakorlati szempontból is előnyösnek tartották azt az integrációs formát, amelyet Briand később közös piacként írt le, mivel ezáltal csökkenthetőnek tűnt a munkanélküliség, és növelhetőnek a termelésből származó haszon.³³ Pozitív visszhangot kapott a koncepció kormányzati részről is. Habár a Bethlen István vezette magyar kormány elsősorban Olaszországgal igyekezett szorosabb kapcsolatokat kialakítani, az állandó tőkehiánnyal küzdő országnak szüksége volt a nyugat-európai – elsődlegesen a francia – befektetőkkel a jó kapcsolat elmélyítésére.³⁴

Az eredeti elképzeléssel összehasonlítva jóval hívősebben reagált az európai és a magyar közvélemény is az 1930-ban bemutatott második tervezetre. A témában megjelent hazai cikkek és tanulmányok egyöntetűen elutasították azt a koncepcióváltást, amelyet a politikai célkitűzések előtérbe helyezése jelentett a gazdaságiak rovására. A memorandum több nemzetközi jogi problémát is felvetett, amelyekre a hazai jogtudomány képviselői is

igyekeztek felhívni a figyelmet. Érzékletesen mutatta be az új elképzelésben rejlő veszélyeket Gratz Gusztáv, aki utalt arra, hogy a belső joghoz képest a nemzetközi jog kezdetleges állapotban van, amely révén a pártatlanság elve korlátozottan tud csak érvényesülni. Az olyan kérdésekben pedig, amelyek eldöntéséhez valamely államnak politikai érdekei fűződnek, ott „még a legerősebbnek és a leghatalmasabbnak akarata az uralkodó.”³⁵ A politikum „priuszát” (értsd: primátusát) a gazdasági integráció létrehozásának céljával szemben egyedül Teleki Pál ismerte el, ugyanakkor Európa első világháború utáni egységesülésére ő természetes és organikus folyamatként tekintett.³⁶

Briand tervezete az államok szuverenitásának és jogi egyenlőségének nemzetközi jogi alapelvein – amelyek közül ilyen formában az első inkább posztulátumnak tekintendő – nyugodott. A kettő közül az előbbinek kiemelt megjelenítése inkább politikailag támasztható alá, hiszen az integráció tervezett konföderatív struktúrája önmagában is feltételezte a tagállamok szuverenitásához tartozó egyes hatásköröknek a közös szervekre történő átruházását.³⁷ E fogalmakkal összefüggésben nem tűnt megnyugtatónak a Nemzetek Szövetsége mintaként történt utalás sem, mivel – Faluhelyi Ferenc megfogalmazása szerint – az első ténylegesen, a második pedig jogilag nem érvényesült a világszervezet keretei között,³⁸ amelyek az első világháború győztes államainak kedveztek. Hasonlóan vélekedett Szakáts Kálmán is, aki mindehhez a korszak nemzetközi kapcsolatait elemezve hozzátette, hogy az állam két alkotóelemének tekintett „jog és hatalom közül az utóbbin van a hangsúly”, és sok esetben a nemzetközi jog is csupán ennek eszköze volt.³⁹

A memorandum középpontjába tehát az európai államszövetség első lépcsőjeként definiált biztonság került. A gazdasági integráció koncepciójának háttérbe szorítása azonban éppen Briand indoklásával ellentétes következmények veszélyét rejtette magában. Egyrészt fennállt a lehetősége annak, hogy saját politikai érdekeik miatt többen elfordulnak az eredetileg pozitívan fogadott elképzeléstől (ami végül be is következett). Másrészt az elképzelés lényegét érintette, hogy az egymástól vámhatárokkal és egyéb eszközökkel elválasztott államok esetén jóval nagyobb volt a veszélye az ipar háborús célú mesterséges felfejlesztésének, mint egy gazdasági integráció esetén, ahol az államok magukat is korlátozni kényyszerülnek.⁴⁰ Egyöntetű volt az álláspont azzal kapcsolatban is, hogy az „európai béke és szövetség” jelszavai alatt a francia kormányzat a Párizs környéki békerendszer által kialakított *status quo*t kívánta fenntartani a maga és szövetségesei számára.⁴¹ Mindezzel együtt Faluhelyi Ferenc abbéli reményét fejezte ki, hogy a Briand-Kellog-paktumhoz hasonlóan Franciaországnak a memorandumba foglalt egoisztikus törekvései az európai integráció esetén is végül altruisztikus eredményre fognak vezetni.⁴²

Többen hívták fel a figyelmet arra, hogy az eredeti elképzelés gerincét jelentő gazdasági együttműködés terve többértelmű megfogalmazást kapott a memorandumban. Habár Briand letette voksát a termelési tényezők tagállami akadályainak lebontása mellett, valójában az elképzelés egy korlátozott vámunió, illetve közös

piac tervét tartalmazta. Igaz, hogy a szerző támogatta a leendő tagállamok közötti belső akadályok eltörlését, de a megfogalmazás inkább elutasító a vámunió immanens tartalmát jelentő közös külső vám bevezetése kapcsán. Elhatárolódik a korábbi európai vámközösségek azon koncepciójától, hogy egy ilyen eszköz bevezetésével „harc eszköz alakuljon ki az ezeken a közösségeket kívülről álló államok ellen”. Mindez vámunió helyett inkább szabadkereskedelmi övezetként értelmezhető, amely csak korlátozott mértékben erősítette volna az európai gazdaság helyzetét az amerikai mezőgazdasági és ipari termékekkel szembeni versenyben.⁴⁴

A közös piac bemutatott koncepciója a korszak gazdasági sajátosságainak tükrében valóban ezt az integrációs szintet jelentette volna, hiszen a három fő termelési tényezőnek az áruk, a személyek és a tőke minősült.⁴⁵ A mai kifejezéssel élve „gazdasági alapszabadságok” alól Briand egy fenntartást említett meg, mégpedig az államok honvédelmi szükségleteit. A felvázolthoz hasonló gazdasági jellegű integrációk több ún. kivételt állapítanak meg, amikor is a tagállamok valamilyen, tipikusan a közérdek fogalmi körébe tartozó jogalapra hivatkozva korlátozásokat alkalmazhatnak a termelési tényezők szabad mozgása alól.⁴⁶ A honvédelmi igényekre való utalás alátámasztható is lett volna, azonban ennek egyedülként történt beillesztéséből éppen az államok fegyverkezésére lehetett következtetni, amely a sokat hangoztatott biztonság fenntartása mellett egy újabb konfliktus számára is kaput nyitott volna. A hazai szerzők kételyüknek adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy a gazdasági integrációra vonatkozó „szegényes” elképzelés megvalósításával mennyiben lehetne eleget tenni a korábban megfogalmazott célkitűzéseknek, illetve egyöntetűen visszalépésként értékelték a Népszövetség előtt bemutatott tervhez képest.⁴⁷

4. A Briand-terv magyar szemszögből

Az első világháborút követően önállóvá vált Magyarország kül-, illetve Európa-politikáját alapjaiban határozta meg a trianoni békeszerződés revíziójának vágya, hiszen az említett Párizs környéki békék egyikeként a szerződés

a területének kétharmadától fosztotta meg az országot, és a magyarság körülbelül egyharmadát kisebbségi sorba vetette. Bethlen István miniszterelnökségének időszakát (1921–1931) a történettudomány konszolidációként írja

le, amely nem pusztán a hazai gazdasági és közélet viszonylagos stabilizálódását eredményezte, hanem abból a célból is jelentős erőfeszítések történtek, hogy a magyar állam ismét a nemzetközi közösség elismert tagjává válhasson.⁴⁸ A háború győztes nagyhatalmaival kialakítani tervezett szorosabb viszony mögött azonban a kezdetektől meghúzódott a területi revízió igénye, és a korszak hazai nemzetközi jogászai e szemüvegen keresztül tekintettek a különböző európai integrációs törekvésekre is.⁴⁹

A revízió ügyét Couenhove-Kalergi sem tudta megfelelően kezelni, illetve az ő koncepciója a „határok láthatatlanná tételével” operált.⁵⁰ Briand Európa-terve mögött egyértelműen a békeszerződések által kialakított *status quo* fenntartására irányuló francia érdekek húzódtak meg, amely miatt számos

kompromisszumos elemet, illetve kötöttséget tartalmazott a memorandum.⁵¹ A kérdéssel elméleti síkon is foglalkozott Szakáts Kálmán, aki az államok szuverenitásának és jogi egyenlőségének a tervezet által említett tételeit a szadzadelő nemzetközi és hazai jogelméletének eredményeit felhasználva a jogszuverenitás elméletéhez társította, amelyet az igazságosság értékeszméjéből vezetett le. A korszak hazai gondolkodóival összhangban ő is az előzőekkel szöges ellentétben állónak tartotta az első világháborút lezáró békerendszert, amely miatt elutasította az integrációnak a kialakult állapotok fenntartását célzó elemeit.⁵² Hasonlóan vélekedett Gratz Gusztáv is annak vizsgálata kapcsán, hogy a tervezet valóban politikai együttműködésre törekedett-e az államok között, vagy csupán a fennálló viszonyokat kívánta biztosítani. Szerinte ennek kiváló mércéje lett volna azon lehetőség beillesztése, hogy a „magasabb nemzetközi igazságosság” fogalmába ütköző állapotokat békés úton megváltoztathassák az államok. Habár a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya tartalmazott ilyen rendelkezést,⁵³ Briand memorandumából ez hiányzott.⁵⁴

Magyar szempontból a másik lényeges kérdés a kisebbségek helyzetének javítása volt. Couenhove-Kalergi perspektivikusan kohéziós erőt tulajdonított Páneuró-

„Az ígért földje”⁵⁴³

pának, amely révén idővel a nemzeti öntudat – a valláshoz hasonlóan – minden ember magánügyévé válhatna.⁵⁵ A korszak realitásait figyelembe véve ugyanakkor a kisebbségvédelemre olyan minimumként tekintett, amely nélkül az európai államok között nem képzelhető el együttműködés.⁵⁶ Az európai nemzeti kisebbségek kongresszusa is támogatta a szövetség tervét, azonban álláspontjuk szerint nem pusztán az államok között szükséges új hidat építeni, hanem lehetővé kell tenni, hogy minden európai a saját nemzetének élhessen.⁵⁷ A kérdéssel Faluhelyi Ferenc foglalkozott mélyebben mindkét tervezet kapcsán, amely alapján a memorandumban szereplő elképzelés gyökeres megváltoztatását tartotta szükségesnek.⁵⁸

Briand kérésének megfelelően a tervezet bemutatását követő hónapokban az európai államok megküldték álláspontjaikat. A huszonhat ország közül egyedül Bulgária támogatta feltétel nélkül a koncepciót,⁵⁹ de Belgium, Lengyelország és a kisantant államok is alapvetően pozitívan nyilatkoztak, ellenben Németország, Olaszország és Magyarország tartózkodással fogadta a tervezetet.⁶⁰ A hazai közgondolkodás bemutatott főirányával összhangban a magyar válaszigjegyzék is elsődlegesen a revízió célkitűzése köré épült. A dokumentum rámutatott arra, hogy a Párizs környéki békék nyomán kialakult európai rendben az államok egyenlőségének és szuverenitásának nemzetközi jogi elvei korlátok között érvényesültek, így ezek, valamint a kisebbségvédelem is további fejlesztést igényeltek. A jegyzék elvetette a politikai szempontok előtérbe helyezését a gazdaságiakkal szemben, illetve progresszív adalékként javaslatot is megfogalmazott azzal kapcsolatban, hogy a világválságra tekintettel szükséges lenne kevésbé intenzív, de azonnali gazdasági együttműködésre az államok között. A revíziós célkitűzésekkel állt összefüggésben egy olyan mechanizmus kidolgozására irányuló felvetés is, amely égisze alatt sor kerülhetett volna a nem jogi, hanem politikai jellegű ellentéteknek a békés megoldására.⁶¹ Ezzel kapcsolatban Faluhelyi a legjobb megoldásnak a semleges államok képviselőiből álló „politikai döntőbíróóságok” felállítását tartotta, amelyek határozatai a felekre kötelezőek lehettek volna.⁶²

5. A tervezet utóélete

Miután a Briand-memorandum az európai államok többsége részéről kritikus visszajelzéseket kapott, nem fogtak hozzá a további részletek kidolgozásához, ugyanakkor a

Nemzetek Szövetsége égisze alatt felállítottak egy bizottságot az „európai unió tanulmányozására”,⁶³ amelynek elnöke a brit Eric Drummond, a világszervezet főtitkára lett.⁶⁴ Briand korai halála, majd a harmincas évek első felének európai politikai eseményei hozzájárultak a tervezet háttérbe szorulásához, 1932 után az említett bizottság sem ült össze.⁶⁵ Ahogy látható volt, a hazai közvélemény és a jogtudomány képviselői is erős kételyeket fogalmaztak meg a tervezettel összefüggésben, a politikai integráció megvalósítását egyedül Teleki Pál támogatta,⁶⁶ igaz nem teljesen abban az értelemben, ahogy azt Briand elképzelte. Az évtized végére Magyarországon sem fűztek reményt ahhoz, hogy az európai föderális unió tervét az államok többsége számára elfogadható módon lehetne átalakítani, illetve általánossá vált az a nézet, amely szerint az elképzelés leginkább Franciaországnak az első világháborút lezáró békeszerződések fenntartásához fűződő érdekeit volt hivatott szolgálni.⁶⁷ Ugyanakkor jelentőségét az adta, hogy ez volt az első olyan tervezet, amelynek szerzője nem a régió országainak békés együttműködését kívánó értelmiségi volt, hanem korának egyik vezető államférfija, akinek felhívására a többi államnak válaszolnia kellett.⁶⁸

A kontinens államaira kiterjedő gazdasági integráció terve azonban nem tűnt el nyomtalanul. Kereken húsz évvel később, 1950 májusában egy másik francia külügyminiszter, Robert Schuman újabb elképzelést mutatott be, amely első lépésként szűkebb körű, a szén- és acéltermelésre irányuló együttműködés létrehozásáról szólt, ugyanakkor a korábbiakhoz képest mélyebb, ún. szupranacionális jogi-intézményi szerkezet keretei között. A valójában Jean Monnet tervezési főbiztos által kidolgozott koncepció a memorandumhoz képest éppen ellenkező sorrendet határozott meg a szükséges lépések vonatkozásában,⁶⁹ ugyanis elsőként a gazdasági integráció megvalósítását tartotta szükségesnek, majd ezt követően válik lehetővé a politikai jellegű kooperáció, ha a tagállamok támogatják az elképzelést. Míg 1929–30-ban a tervezet gyengeségei mellett számos esemény is hátráltatta annak megvalósulását, addig az ötvenes években gyakorlatilag minden politikai és gazdasági körülmény az Európai Közösség létrehozása mellett szólt,⁷⁰ amely integráció gerincét a Briand által is már felvázolt közös piac jelentette. Mindez egyúttal alapját képezte az Európai Unió 1992. évi felállításának, amellyel megnyílt az út a közjogi-politikai jellegű együttműködés megvalósítása előtt is – ennek további mélyítése azonban már a tagállamok döntésének függvénye.

KNAPP, LÁSZLÓ

Briands Europa-Plan und die zeitgenössische ungarische Rechtswissenschaft (Zusammenfassung)

In den Jahren 1929–30 erarbeitete der französische Ministerpräsident und Außenminister Aristide Briand einen Vorschlag für eine Zusammenarbeit europäischer Staaten, was – im Gegensatz zu Coudenhove-Kalergis *Panuropa-Plan* – eine engere wirtschaftliche bzw. politische Integration anstrebte. Die Idee, die in vielerlei Hinsicht als ideologischer Vorläufer der heutigen Europäischen Union

angesehen werden kann, fand Echo nicht nur in der damaligen ungarischen politischen Führung, sondern auch in der ungarischen Rechtswissenschaft. Namhafte Autoren haben in mehreren Aufsätzen die völker- und staatsrechtlichen Aspekte des Entwurfs untersucht, wie all dies die Interessen Ungarns dienen würde, was beabsichtigte, territoriale Revision umzusetzen.

Der Aufsatz beginnt mit einer Analyse des Entwurfs, die auch auf das *PanEuropa*-Konzept reflektiert. Dann prüft er die Antworten der ungarischen Rechtswissenschaft auf die aufgetretenen Fragen völkerrechtlicher Natur. Im Anschluss werden völkerrechtliche Aspekte bezüglich des Entwurfs untersucht, die aus ungarischer Sicht besonders wichtig waren, wie die Möglichkeit zur Änderung der Friedensverträge und die Schaffung eines höheren

Schutzniveaus für Minderheiten. Der Aufsatz schließt mit einer Analyse über die Wirkungen des Briand-Plans, in der nicht nur die Folgen im gegebenen Zeitraum untersucht wird, sondern auch die Frage, welche Elemente des Konzepts später in die Rechtsrahmen der Europäischen Gemeinschaften bzw. der Europäischen Union aufgenommen wurden.

Jegyzetek

- ¹ GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, 2018. Osiris Kiadó, 151–154. p.
- ² Lásd KISS J. László: Közép-Európa: „elképzelt terek” és a 21. század kihívásai. *Külvügyi Szemle*, 2010. 1. sz. 39–61. p.; DUMKE, Rolf H.: Der Deutsche Zollverein als Modell ökonomischer Integration. *Geschichte und Gesellschaft*, 1984. Sonderheft, 71–101. p.
- ³ TELEKI Pál gróf: Az európai probléma. *Magyar Szemle*, 1931. 3. sz. 213–215. p.
- ⁴ PALLAI László: Az európai integráció korai képviselői: Coudenhove-Kalergi és Briand: A Páneurópa-mozgalom. *Rubicon*, 1997. 5–6. sz. In *Rubicon, 1990–2001* [CD-ROM]. Budapest, 2002. Arcanum.
- ⁵ GRATZ Gusztáv: A páneurópai gondolat és Briand emlékirata. *Magyar Szemle*, 1930. 7. sz. 210–211. p.
- ⁶ VÁRADI Szilvia: A Páneurópa-mozgalom és hatása Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica: Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, 2006. 182. p.
- ⁷ https://www.kas.de/o/adaptive-media/image/1050221/hd-resolution/7_media_object_file_112875.jpg
- ⁸ ROOBOT, Wim: Aristide Briand’s Plan: The Seed of European Unification. In SPIERING, Menno – WINTLE, Michael (eds.): *Ideas of Europe since 1914: The Legacy of the First World War*. Basingstoke – New York, 2002. Palgrave Macmillan, 37–38. p.
- ⁹ COUDENHOVE-KALERGI, R. N.: Pan-Europa. Wien, 1923. Paneuropa Verlag.
- ¹⁰ GYURGYÁK 2018. 164. p.
- ¹¹ ROOBOT 2002. 38–39. p.
- ¹² GYURGYÁK 2018. 164. p.
- ¹³ VÁRADI 2006. 175–176. p.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ FALUHELYI Ferenc: Az európai államok összefogása: A Briandi kezdeményezés mérlege. *Külvügyi Szemle*, 1930. 4. sz. 442–443. p.
- ¹⁶ VÁRADI 2006. 178. p.
- ¹⁷ ROOBOT 2002. 35. p.
- ¹⁸ BUGGE, Peter: ‘Shatter Zones’: The Creation and Re-creation of Europe’s East. In SPIERING–WINTLE 2002. 57. p.
- ¹⁹ SZAKÁTS Kálmán: Az Európai Egyesült Államok alapeszméi a természetjog és a nemzetközi jog szempontjából. *Külvügyi Szemle*, 1931. 4. sz. 502. p.
- ²⁰ Briand beszédét idézi ORMOS Mária: A Briand-terv és Magyarország. *Rubicon*, 1997. 5–6. sz. In *Rubicon, 1990–2001* [CD-ROM]. Budapest, 2002, Arcanum.
- ²¹ ORMOS 1997.
- ²² A *VU (Journal de la Semaine)* 1929. szeptember 11-i számának címlapja. A hetilap beszámolt Aristide Briand Nemzetek Szövetsége előtt bemutatott tervéről. http://jmguiue.free.fr/galerie2/Briand_union-federale-europeenne.htm
- ²³ ROOBOT 2002. 42. p.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ „Mémorandum sur l’organisation d’un régime d’union fédérale européenne.” A memorandum teljes, magyarra fordított szövegét közölte: *Budapesti Hírlap*, 1930. (május 29.) 121. sz. 5–7. p. E változatban „európai államszövetségi közösség” szerepelt.
- ²⁶ FALUHELYI 1930. 445–446. p.
- ²⁷ ROOBOT 2002. 45. p.
- ²⁸ Az Egyezségokmányt a trianoni békeszerződéssel együtt Magyarország az 1921. évi XXXIII. törvény hirdette ki.
- ²⁹ A tervezet koncepcióváltását is jelzi, hogy a 21. cikk mindezt biztonsági szempont mentén rögzíti: „A béke fenntartását biztosító nemzetközi megegyezések, mint a választott bírósági szerződések és bizonyos területekre vonatkozó megállapodások, amilyen a Monroe-elmélet, érvényességét a jelen Egyezségokmány rendelkezései semmiben sem érintik.”
- ³⁰ A III. pont A) pontja „A közgazdaság ügyének alárendelése a politika ügyének” címet viselte.
- ³¹ FALUHELYI 1930. 446. p.
- ³² ORMOS 1997.
- ³³ DRUCKER György, Dr.: Briand Pán-Európa. *Magyar Külpolitika*, 1929. szeptember 14. 12–13. p.
- ³⁴ ORMOS 1997.
- ³⁵ GRATZ 1930. 212. p.
- ³⁶ TELEKI 1931. 215, 220. p.
- ³⁷ GYURGYÁK 2018. 166. p.
- ³⁸ FALUHELYI 1930. 447. p.
- ³⁹ SZAKÁTS 1931. 309. p.
- ⁴⁰ GRATZ 1930. 214. p.
- ⁴¹ OTTLIK György: Külpolitikai szemle. *Magyar Szemle*, 1930. 10. sz. 213–214. p.
- ⁴² FALUHELYI 1930. 446. p.
- ⁴³ A Nemzetek Szövetségének tizenkettedik ülészakára a *Le Rire* francia vicclap „Genf testamentuma” címmel bocsátott ki különszámot 1931. szeptember 26-án, amelynek utolsó oldalán Aristide Briand új Mózesként vezeti a Népszövetséghez delegált képviselőket az „igéret földje”, vagyis az Európai Egyesült Államok felé. http://jmguiue.free.fr/galerie2/Briand_union-federale-europeenne.htm.
- ⁴⁴ FALUHELYI 1930. 447. p.
- ⁴⁵ Az Európai Közösségek esetén a közös piac, illetve jelenleg az Európai Unió vonatkozásában a belső piac felőli a szolgáltatások szabad mozgását is.
- ⁴⁶ Az Európai Unióban az áruk szabad áramlása esetén ilyen például a közérkölc, a közrend és a közbiztonság.
- ⁴⁷ GRATZ 1930. 218. p.
- ⁴⁸ Ennek egyik első jelentős megnyilvánulása volt, amikor 1922-ben Magyarország a Nemzetek Szövetsége tagjai sorába lépett.
- ⁴⁹ Lásd STIPTA István: Faluhelyi Ferenc és a Páneurópa-mozgalom. In KOLLER Boglárka – MARSAL Viktor (szerk.): *Magyarország az Európai Unióban, Európa a világban: Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, 2016. Dialog Campus, 233–243. p.
- ⁵⁰ FALUHELYI 1930. 456. p.
- ⁵¹ TELEKI 1931. 219. p.
- ⁵² SZAKÁTS 1931. 307. p.
- ⁵³ 19. cikk „A Közgyűlés időnkint felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világ-békét veszélyeztethetné.”
- ⁵⁴ GRATZ 1930. 217. p.
- ⁵⁵ STIPTA 2016. 240. p.
- ⁵⁶ FALUHELYI 1930. 456. p.

⁵⁷ FALUHELYI 1930. 450. p.

⁵⁸ FALUHELYI 1930. 456. p.

⁵⁹ ORMOS 1997.

⁶⁰ GRATZ Gusztáv: A világháború utáni kor története. In KORNIS Gyula (szerk.): *A világ mai képe: Politikai élet*. Budapest, 1939. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 66. p.

⁶¹ FALUHELYI 1930, 451–452. p.

⁶² Uo.

⁶³ La Commission d'Etude pour l'Union Européenne.

⁶⁴ GYURGYÁK 2018. 166. p.

⁶⁵ OTTLIK György: Törekvések a nemzetközi élet megszervezésére. In KORNIS Gyula (szerk.): *A világ mai képe: Politikai élet*. Budapest, 1939. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 349. p.

⁶⁶ ORMOS 1997.

⁶⁷ GRATZ 1939. 66–67. p.

⁶⁸ GYURGYÁK 2018. 167. p.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ ROOBOT 2002. 44. p.

Kő Artúr

A Bihar vármegyei románok tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen

1. Rövid historiográfiai áttekintés

1907 februárjának második felétől – az Apponyi-féle törvénytervezet benyújtásától kezdve – a Magyar Királyság területén lévő román egyházak (ortodox, görögkatolikus) és a román nemzetiség által működtetett oktatási intézmények különböző módokon, összehangoltan tiltakoztak az „állam iskolán keresztül magyarosító politikája” ellen.¹ A tiltakozás eszközeként használták a sajtót, s az összefogás eredményeként létrejött egy olyan jól szervezett csoport, mely a társadalom széles rétegéhez eljutott, tolmácsolva a románság vezetőinek álláspontját politikai kérdésekben. Az Apponyi-féle törvény tekinthető mérőföldkőnek is, ugyanis az oktatásügyi törvényesomag körül kialakult vita és tiltakozás – Flaminia Faur román történész szerint is – a magyarországi román nemzetiség számára egy addig még nem tapasztalt lendületet adott a nemzetiségi jogokért folytatott küzdelemben.²

A románság tiltakozása a Lex Apponyi ellen jól dokumentálható, erre adatokat szolgáltatnak a román sajtóanyagok.³ Hónapokon keresztül jelentek meg cikkek, melyek mindegyike – képviselve az egységes román álláspontot – elutasító hangvételű volt az iskolai törvényekkel szemben. A kialakult helyzetről kapunk információkat mindazokból az egyházi kiadványokból, melyek – mint iskolafenntartói nyomtatott sajtó – sok esetben elsőként juttatták el híveikhez a kifogásolt törvény teljes szövegét.⁴ Fontosak a román püspökök és metropoliták, valamint a magyar parlamentben helyet foglaló román nemzetiségi képviselők által megírt visszaemlékezések is. Adalékokkal szolgálnak a román felekezetek évkönyvei – például az aradi ortodox püspökség által kiadottak, melyek *Az egyházmegye zsinatának jegyzőkönyvei*⁵ címmel jelentek

meg –, melyekből jól rekonstruálhatóak Bihar vármegye ortodox román iskoláinak mindennapjai is a 20. század elején, s maguk az 1907–1908-as esztendő, melyeket Flaminia Faur „földrengésszerűnek” jellemez.⁶

Az Apponyi-féle törvények kapcsán kialakult heves parlamenti küzdelmekről román történészként először Teodor V. Păcățian publikált *Cărți de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară* (Aranykönyvek, avagy a román nemzet politikai küzdelmei a magyar korona alatt) című munkájának VIII. kötetében.⁷ Tanulmányt jelentetett meg az erdélyi román pedagógus és publicista, Onisifor Ghibu Bukarestben 1915-ben, G. Sima álnév alatt, melyben a törvény aktuális hatásait tárgyalva szó esik a törvény elleni tiltakozáshullámról is.⁸ Az 1907-es oktatásügyi törvények Bihar vármegyei visszhangjáról román történészi munka első ízben Petru E. Papp tollából származott, aki Belényes település történetéről szóló könyvében tért ki az 1907. április 14-i tiltakozó gyűlésre, melyet az Apponyi-féle törvénytervezet kapcsán hirdettek meg.⁹ A két világháború között született Teodor Neș nagyváradi liceumigazgató könyve, melyben néhány oldalon keresztül tárgyalta a Bihar vármegyei románság tiltakozó akcióit az Apponyi-féle törvények ellen.¹⁰ Az 1944 és 1968 közötti időszakban a román történetírás kevés figyelmet szentelt a 20. század eleji erdélyi román oktatásügyi vizsgálatának. Flaminia Faur mindezt azzal magyarázta, hogy ebben az időszakban Románia kerülni akarta a kérdéskört, arra gondolva, hogy érzékeny etnikai és politikai húrokat pendíthet meg.¹¹

Egy 1978-ban megjelent munkában, néhány oldalon keresztül, utalnak a román szerzők a törvény szerepét illetően arra, hogy a 20. század elején az Erdélyen kívüli románság együttérzését fejezte ki Kárpátokon túli testvéreikkel.¹² Onisifor Ghibu *Nu din partea aceea* (Nem azért) című munkájában több korabeli sajtóelemzést is végzett, de könyve tartalmazott számos, az általunk vizsgált témára vonatkozó tanulmányt is.¹³ A bihari románok tiltakozása kapcsán egy, a sajtóban elsőként megjelenő cikket is közölt, melynek címe *Ulei pe foc* (Olaj a tűzre) volt.¹⁴ Az Apponyi-féle törvények elleni tiltakozásokról – minden korábbi román történészi vizsgálódást figyelembe véve – a legrészletesebben Liviu Maior és Mircea Păcurariu 1980-as évek közepén megjelent könyveiben olvashatunk.¹⁵ Mindketten főleg a *Telegraful Român*, a *Gazeta Transilvaniei* és a *Lupta* cikkeiből merítettek, igaz

a Partiumra utalás ritka, a hangsúly inkább az 1907-es törvényesomagnak általánosan az erdélyi román oktatásügyre gyakorolt hatásán volt. Meg kell említenünk Stelian Mándruțot is, aki a román nemzetiségi politikusok Lex Apponyival szembeni, a magyar parlamentben kinyilvánított állásfoglalásait mutatta be olvasóinak.¹⁶

A bihari románok Apponyi-féle törvénnyel szembeni tiltakozásáról és annak politikai jelentőségéről végzett kutatásokat Viorel Faur. Kutatásainak eredményét két tanulmányban összegezte.¹⁷ A rendszerváltást követően Viorel Faur lánya, Flaminia Faur gyarapította a témában megjelent munkák számát. 1990-ben és 1994-ben megjelent tanulmányában elemzés tárgyát képezték olyan 20. század eleji, korábban még nem publikált dokumentumok, melyek fontos adalékként szolgáltak témánk szempontjából.¹⁸ A Flamini család addigi, témában végzett kutatásának eredményeképpen jelent meg 1994-ben az a könyv, melynek szerzője Flaminia, lektora Viorel, korrekora Răfălia Faur voltak.¹⁹

2. A bihari románok tiltakozása a Lex Apponyi ellen

2. 1. A bihari román egyházak tiltakozása szervezett keretek között

A Bihar vármegye területén élő románok különböző formában tiltakoztak. Azért is érdemes részletesebben megvizsgálni e vármegye román lakosságának reakcióját, mert az ország keleti részében tapasztaltakhoz képest is nagy aktivitást mutattak az itt élő románok nemzetiségi jogaik megvédésének érdekében. Bizonyítható, hogy a román nemzetiségi vezetőknek, valamint a román sajtóorgánumoknak jelentős hatásuk volt itt élő nemzettestvéreikre, így nem véletlen, hogy több tiltakozó akcióra is sor került.²⁰

Az első tiltakozó gyűléseket a bihari román egyházak kezdeményezték. 1907. március 7-én a nagyváradi ortodox esperesség zsinatot hívott össze, amelyre Toma Păcălă esperes elnöklésével a templom²¹ melletti – az egyház által fenntartott – iskolában került sor. A zsinat tiltakozott a törvényjavaslat ellen, tekintettel arra, hogy annak több pontjában az egyházi autonómia megsértését látta, és felhívást intézett a magasabb tisztséget betöltő egyházi vezetőkhez, arra kérve őket, hogy adjanak hangot ők is nemtetszésüknek.²² A jelenlévő papok között nagy lelkesedést váltott ki az a tény, hogy a törvény kapcsán egyetemes álláspontot képviseltek. A *Tribuna* című újság méltatta a Nagyváradon történteket, dicsérve a zsinat „gyors reakcióját”.²³ A felhívás nem volt eredménytelen, mind az ortodox, mind a görög katolikus felekezet előljárói tiltakozó gyűlések tervezésébe és megszervezésébe kezdtek. Szándékukban állt megmutatni azt is, hogy kritikus helyzetekben a románok félre tudják tenni a felekezeti különbségeket, „le tudják bontani a válaszfalakat”, fontosabbnak tartva a nemzeti kérdéseket, jelen esetben a román iskolákat és egyházakat ért „támadást”.²⁴ *Bisercia în frunte*²⁵ címmel hasonló dokumentum készült a Bihar vármegyei

Vaskoh városának ortodox esperesi gyűlésén is.²⁶ 1907. március 28-án a solyómköpestesi ortodox gyülekezet is úgy döntött, hogy „egy tökéletesen összehangolt erőfeszítésre” van szükség ahhoz, hogy a budapesti kormány meghátráljon és visszavonja a törvényjavaslatát.²⁷ Az érvasadi görög katolikus esperesség is gyűlést hívott össze, ahol a jelenlévők ugyanarra az álláspontra jutottak az Apponyi-féle törvényjavaslatlathoz kapcsolatban, mint korábban az ortodox egyházon belül kezdeményezett megbeszélések résztvevői.²⁸ Mint látható, a bihari román nemzetiség gyorsan reagált a benyújtott javaslatra, és egyházaik világhosszá tették: minden törvény adta keretet kihasználnak annak érdekében, hogy megakadályozzák Apponyi Albert törvényjavaslatának elfogadását.

Sok egyház által meghirdetett gyűlésről, tanácskozásról nem maradt fenn jegyzőkönyv, akadnak mégis olyanok, melyekről igen. Élesdlokön 1907. március 23-án került sor rendkívüli tiltakozó gyűlésre, amelyen felszólt Petru Cipou tanító is, aki elmondta, hogy a benyújtott törvényjavaslat akadálya a román nép kulturális előrehaladásának, és olyan hivatalnokok alá kényszeríti a román községi és egyházi fenntartású iskolákat, akik nincsenek tiszttában ezeknek az intézményeknek a sajátosságaival. Kiemelte, hogy egyesek mindezt a „felhajtást” azért generálják, hogy „hazafias érdemeket szerezzenek”.²⁹ Az összejövetel jegyzőkönyvét tíz élesdloki lakos írta alá, és úgy zárul, hogy hangsúlyozzák a jelenlévők a törvényjavaslatban rejlő, a román egyházi iskolákra leselkedő „veszélyt”, egyértelművé téve a községi lakosságának törvénnyel szembeni elutasító álláspontját.³⁰ Ugyanezen a napon Belényesen is gyűlést tartottak, ahol elemzés tárgyát képezték a javaslat paragrafusai, melyet „megsemmisítőnek” és az „egyházi iskolák kisajátítására” alkalmasnak találtak.³¹

Április 6-án dr. Gavril Cosma ismét összehívta a belényesi ortodox híveket, mintegy demonstrálva azt, hogy minden helyi román ellenzi az Apponyi Albert által előterjesztett törvényjavaslatot.³² Mezőszakadát román községe március 24-én határozta el, hogy „szent kötelessége” felemelnie hangját.³³

„Akárcsak őseink, kik szent örökségként hagyták ránk e nyelvet, mi is szeretnénk a jövőben gyermekeink lelkébe ezen a nyelven plántálni az igazságokat, és készek vagyunk teljes erővel az ellen harcolni, ami próbálja megszüntetni az ehhez való jogunkat.”

– olvasható az általuk kiállított dokumentumban.³⁴

A fenyéresi román tiltakozó gyűlés március 27-én arra az álláspontra jutott, hogy szeretnének megmaradni a jövőben is románok és szeretnék megőrizni „ősi” nyelvüket.³⁵ A drágotaiai üdvözlők vezető papjaik memorandumát, melyet az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen fogalmaztak meg, s melytől azt várták, hogy elviszi a románság „keserves kiáltását a királyi trónig”, ahonnan megértést és jóindulatot vártak.³⁶ Pokolán a helyi román közösség a következőt fogalmazta meg:

„Minden olyan embernek, aki a nép vezetőjének minősül és tiszteletnek örvend, feladata a létezését biztosító jogok megvédése, akár az életének árán is. Gyülekezetünk, felismerve azt, hogy kötelessége megvédenie egyházi és az oktatással kapcsolatos jogait [...] elhatározta, hogy tiltakozik Apponyi törvénytervezete ellen és csatlakozik ahhoz a küzdelemhez, mely megvédeni akarja településeinket.”³⁷

Belényesforrón az ortodox egyház gyűlése úgy határozott április 7-én, hogy meglátása szerint a kultuszminiszter által betervezett törvények „ellenkeznek a természet törvényeivel és minden pedagógiai alapelvvel”, így tiltakozik ezek ellen.³⁸ Hasonlóképpen cselekedett ugyanezen a napon Belényesszentmárton ortodox gyülekezete is.³⁹

A települések gyülekezeteinek egységes álláspontját látva sorra foglaltak állást Bihar vármegye legfontosabb román egyházi fórumai is. 1907. április 7-én Belényesen az ortodox egyházmegyei gyűlés adott hangot tiltakozásának, április 14-én Fugyivásárhelyen került sor tiltakozó gyűlésre jelentős egyházi vezetők részvételével.⁴⁰ E hónap végén (április 25.) általános jelentést tett közzé a nagyváradi görögkeleti konzisztórium, melyet Vasile Mangra vikárius ellenjegyzett. Ebben az állt, hogy a Lex Apponyival kapcsolatban a következő megállapítás született: lényegesen megváltoztatja és korlátozza a románság kulturális életét.⁴¹ A jelentés tükrözte minden olyan egyházi testület álláspontját, mely jogilag a konzisztórium alá tartozott. A megnevezett Bihar vármegyei települések ortodox gyülekezeteinek, valamint a görögkatolikus és ortodox egyház vezetőinek reakciói jól szemléltetik az itt élő románság viszonyulását az 1907. évi iskolai törvényekhez.

2. 2. A bihari román tanítók tiltakozása szervezett keretek között

Fontos adalékkal szolgálnak az ortodox egyházhoz tartozó intézményekkel, az általa fenntartott iskolákkal kapcsolatos dokumentumok is. 1907. április 11-én az ortodox egyház által fenntartott iskolák tanítói konferenciát rendeztek. A konferencia azzal a határozattal zárult, hogy a jelenlévő tanítóság „a leghevesebben tiltakozik” Apponyi kultuszminiszter törvénytervezete ellen, mely „megvonja a tanítók szabadságát”.⁴³

„Köztudott, hogy a bihari tanítók vannak a legrosszabbul fizetve, és ha valakinek szüksége van segítségre, azok mi vagyunk. Mindezzel együtt, ha arról van szó,

hogy néhány tíz koronáért cserébe lemondjuk szabadságunkról és szabad akaratunkról, valamint fegyver legyünk valakinek a kezében nemzetünkkel szemben, melyhez mi is tartozunk, akkor inkább elutasítunk minden segítséget és szegények maradunk, de tetteikben mégis szabadok.”

– közli a konferencián elhangzottakból a *Tribuna*.⁴⁴

A Belényes környéki román tanítók 1907. április 25-én tartottak megbeszélést,⁴⁵ és feltételezzük, hogy máshol is sor kerülhetett ilyen tanítói gyűlésekre, azonban ezekről vagy nem maradt meg dokumentum, vagy ezeknek fellelése még várat magára.

Vasile Mangra (1850–1918)⁴²

2. 3. Egyéni próbálkozások és magánakciók

A *Tribuna* 1907. május 10-i számában *A bihariak nem engednek* címmel jelent meg egy írás, melyben a következő volt olvasható: „ott egy olyan általános ellenállás van jelen, melyet fiatalok indítottak el, és egyre inkább terjed az a szemlélet, hogy a törvényjavaslat ellen megmozdulásokat kell szervezni”.⁴⁶

Flaminia Faur könyvében külön kiemeli, hogy Belényes környékén arra is volt példa, hogy román nők kezdtek tiltakozó akcióba. Viora Ciordaș és Hortensia Paguba 1907 áprilisának első vasárnapján felkelesték, végigjárták a Belényes környéki falvakat, tájékoztatva mindenhol a lakosságot a „nehéz helyzetről” és a „hatalmas veszélyről”, amelyben a román nép van.⁴⁷ Vasile Mangra, a nagyváradi román ortodox konzisztórium elnökhelyettese, 1907. március 7-én írt levelet Roman R. Ciorogariunak, az aradi ortodox román Pedagógiai és Teológiai Intézet igazgatójának, amelyben ragaszkodott az egyházi előljáró ahhoz, hogy az igazgató adjon ki az ortodox egyházi iskolák nevében egy nyilatkozatot, melyben tiltakozását fejezi ki az Apponyi-féle törvények ellen.

„Harcosabbnak kell lennetek, ugyanis a nép könnyen mozgósítható, a metropolita ismét gyorsan össze tudja hívni a konzisztóriumot, miután a miniszter visszautasítja a törvénytervezet módosítását, s neked szervezned kell egy közös⁴⁸ akciót, mellyel az uralkodó elé lehet menni, mint amilyenre az elmúlt időszakban példa is volt.”

– írja Mangra, utalva az 1892. évi román memorandumra.⁴⁹ Mangra választása azért is érdekes, mert két hónappal korábban, január 20-án Apponyi Albert kultuszminiszter éppen a Ciorogariu igazgatása alatt működő iskolát látogatta meg Aradon, mely látogatás alkalmával Ciorogariu köszöntötte Apponyit Ioan I. Papp egyházmegyei püspök

társaságában.⁵⁰ A tiltakozás verses formát is öltött. Alexandru Munteanu, a solyomköpestesi esperes a *Tribunában* jelentette meg versét *A nehéz órákban...* címmel, melyből íme egy rövid idézet: „Egy indíttatása van lelünknek:/Legyünk egyik mindannyian/Legyünk testvérek/S vitézek a viharban”.⁵¹

Jelentek meg Bihar vármegyei tanítók által írt cikkek is a sajtóban. A nyárszegi román tanító, Iulian Paguba írása 1907. március 21-én látott napvilágot. A pedagógus megállapította, hogy a románság többségét aggasztja a törvénytervezet, mert az nemcsak az egyházakat és az iskolákat veszélyezteti, hanem a románság létét is.⁵²

Kisösiből Augustin Maior arra hívta fel a figyelmet, hogy az elfogadás előtt álló törvénynek van egy „veszélyes arca”, ugyanis látszólag „csak” az iskoláik vannak veszélyben, de az iskolán keresztül a román kultúra, a kultúrán keresztül pedig az „igazi szabadság”.⁵³ „A szabadság és a kultúra a két legfontosabb feltétele egy nép fejlődésének.” – írta Maior.⁵⁴

A fugyivásárhelyi pap, Petru Popa is kifejtette véleményét a nyilvánosság előtt. Popa a kialakult helyzetet úgy ítélte meg, hogy van pozitív hozadéka is, a „méltságteljes” és „nagy harc” ugyanis minden románt „feltüzel ilyen tekintetben”.⁵⁵ Dr. D. Lascu a *Tiszántúl* című nagyváradi folyóiratban írt cikket az Apponyi-féle törvénnyel szembeni román tiltakozásról, próbálva „tisztá képet” nyújtani, szemben a „magyar sajtóban megjelenő rágalomokkal”.⁵⁶ A *Lupta* című újságban is jelent meg cikk a Bihar vármegyei románok összehangolt tiltakozásáról. „Az ez évben elkezdődött, iskoláinkért folytatott harc ékes példája az az összromán ellenállás [...], mely Biharban megvalósult, ahol az egyházi tanácsok és bizottságok felemelték hangjukat az iskolaügyi törvények ellen” – hívta fel a figyelmet az újság.⁵⁷

Vasile Mangra a *Nagyvárad* című újságnak adott interjút 1907. május 19-én. Kiemelte, hogy az Apponyi-féle törvény „előírja elsősorban a magyar nyelv tanulását, ami a valóságban lehetetlen a személyes motiváció hiánya miatt”, valamint elmondta, hogy sérti az egyházi autonómiát és a román nemzeti érzést.⁵⁸ Dr. Coriolan Pop, a vármegye 20. század eleji egyik legmeghatározóbb román politikusa, a *Tribunában* jelentette meg cikkét, melyben felhívta a figyelmet arra, hogy vannak Európában olyan közéleti, nagy népszerűségnek örvendő személyek, akik ismerve az erdélyi románok helyzetét, a budapesti magyar kormány „diszkriminatív” támadását a nemzetiségek ellen, „beszálltak a harcba” a románság „szent ügyéért”.⁵⁹ Külön kiemelte a román politikus a „harcba szállók” közül Lev Nyikolajevics Tolsztoj orosz és Bjørnstjerne Bjørnson norvég író, és utalt a brit publicista és történész, Robert William Seton-Watson *The Future of Austria-Hungary and the Attitude of the Great Powers* (Ausztria–Magyarország jövője és a nagyhatalmak hozzáállása) című könyvére, mondván, hogy abban tökéletesen bemutatásra kerül a „rövidlátó” nemzetiségi politika, amit a „soviniszta magyarok” folytatnak.⁶⁰

Mindezek az egyéni tiltakozások, magánakciók ösztönzőleg hatottak a Bihar vármegyében élő románságra, így olyanok is nyíltan kritizálták az oktatásügyet érintő törvényjavaslatot, akik legkisebb rálátással sem voltak a nemzetiségi iskolák belső életére, a tanítóság problémáira.

2. 4. Tüntetések románok lakta településeken

Apponyi törvénytervezete ellen az első tiltakozó felvonulásra az ugrai választókerületben, Oláhszentmiklóson került sor 1907. március 24-én.⁶¹ A román nyelvű erdélyi sajtó „üditő” hírként számolt be arról, hogy az itteni lakosság „izgatottan várja a tüntetés napját”, melyre több bihari vezető politikust várnak, s feltételezhetően jelen lesz a *Tribuna* egyik szerkesztője is, kinek lapja azt írta, ez lesz „a nemzet védelmében folytatott demonstrációsorozat csúcspontja”.⁶² „Örök emlék marad az, ami a Bihar vármegyei Oláhszentmiklóson lesz, ahol a román nemzet tiltakozó gyűlést szervez. Ki gondolta volna, hogy Biharból származik majd ez a rendkívüli kezdeményezés?” – dicsérték a helyi románok akcióját a *Tribuna* hasábjain.⁶³ A tüntetés napirendi pontjai között két dolog szerepelt: párbeszéd a Monarchia belpolitikai helyzetéről, illetve az Apponyi-féle törvényjavaslat elítélése.

1907. március 24-én reggel a vonat elindult Nagyváradról Oláhszentmiklós irányába, dr. Teodor Mihalival, a magyar parlament nemzetiségi klubjának elnökével és feleségével, dr. Dumitru Lascu politikussal, Vasile Babi hitelintézeti igazgatóval, dr. Nicolae Zigrével és a nagyváradi jogi akadémia több román hallgatójával.⁶⁴ Cséffánál szálltak le a szerelvényekről, ahol kisebb tömeg várta őket, akik a *Deșteaptă-te, românet* (Ébredj fel, ó, román) és különböző román dalokat énekeltek. Albu pópa köszöntőjére Mihali válaszolt. Innen aztán szekérrel indultak tovább Oláhszentmiklósról, mely „szekérkonvoj” vidám nótázástól volt hangos.⁶⁵ Felsőbarakonyban éljenezve várta őket a falu népe, akikhez Mihali és Lascu beszédet intézett. A beszédeken felbuzdulva többen a vendégekkel tartottak, akik Oláhszentmiklóson is hasonló fogadtatásban részesültek. A falu szélén éljenző parasztok várták Mihaliék szekereit. A kis település zsúfolásig megtelt, tekintettel arra, hogy Rojt, Felsőbarakony és Cséffa lakosai közül is többen eljöttek a meghirdetett tüntetésre. Délután egy órakor Teodor Elenes, a helyi lakosság egyik előjárója nyitotta meg a tiltakozó gyűlést, majd Lascu beszéde következett.

Beszédében kitért azokra a „rágalmakra”, melyekkel a magyar parlamenti képviselők illetik a román népet, valamint arra a szegénységre, mely arra kényszeríti a románokat, hogy elhagyva az országot és családjukat, Amerikába vándoroljanak.⁶⁶ Beszédét háborgó bekiabálások kísérték. Lascu után Mihali beszélt az egybegyűltekhez. Felhívta a figyelmet arra a „férfias küzdelemre”, melyet a román nemzetiségi képviselők folytatnak a parlamentben, majd hosszasan beszélt a Román Nemzeti Párt programpontjairól.⁶⁷ Hangsúlyozta az általános választójog bevezetésének fontosságát, valamint az egyházi és grófi birtokok felosztását a parasztok között. A hallgatóság annak ellenére, hogy az időjárás nem volt kegyes és havazni kezdett, türelemmel hallgatta a szónokot. Más nem intézett beszédet az egybegyűltekhez. A tüntetés egy tiltakozó kiáltvány elfogadásával fejeződött be, melynek címettjei a Román Nemzeti Párt és a román püspökök voltak. Arra kérték őket, hogy szervezzenek nagyszabású tiltakozó gyűlést az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen,

melyen „képviselteti magát az ország minden olyan része, ahol románok élnek”.⁶⁸

Flaminia Faur történész szerint az oláhszentmiklósi tüntetés több volt, mint egy demonstráció az iskolaügyi törvénytervezet ellen, valójában egy „kormányellenes politikai megnyilvánulás” volt.⁶⁹ A *Tribuna* pedig arról írt, hogy Mihaliék és a váradiak „köszönettel a lelkükben” távoztak, ami az „ugrai választókerület románjai kiállításának” volt köszönhető.⁷⁰ A lap szerint az oláhszentmiklósi szónokok mindezek után meg voltak győződve arról, hogy „egy ilyen néppel sikerül győzelemre vinni a közös ügyet”.⁷¹

Tiltakozó gyűlésre került sor Magyarországon is, 1907. április 16-án.⁷² A *Nagyvárad* beszámolt arról, hogy a tiltakozó gyűlésre a Bihar vármegyei falu piacterén kerül sor, célja „a románság agitálása az oktatásügyi törvény ellen”.⁷³ A román sajtó szerint annak ellenére, hogy a magyar hatóságok „minden lehetséges módon” próbálták megakadályozni a tüntetést, jelen volt a szakadó esőben egy 500 fős tömeg.⁷⁴ Bár a demonstrációt a főszolgabíró, Ercsey Zsigmond engedélyezte, a csendőrség mégis feltűnt a helyszínen, ahol nemcsak helyiek, hanem más települések román papjai és tanítói is jelen voltak.⁷⁵ A főszolgabíró nyitóbeszédében arra kérte a rendezőket és a jelenlévőket, hogy tartózkodjanak mindennemű agitációtól. Az esemény főszervezője George Popescu helyi ügyvéd volt, de részt vett az eseményen Ioan Pop pusztahollódi pápa is, aki világossá tette, hogy a tüntetéssel tiltakozni kívánnak a tanügyi törvény ellen.⁷⁶ Popescu kifejtette, hogy a kérdéses jogszabály „megnehezíti a szegény nép” életét és „gyakorlatilag hozzájárul a román iskolák szétveréséhez”.⁷⁷ Úgy vélte, hogy a törvény alkalmazásával valójában a román iskolákat akarják magyar iskolákká alakítani. A legvehemensebb szónok Dumitru Lascu volt, aki szerint példa nélküli, hogy a hatóságok a csendőrséget felhasználva akarják a románok demonstrációját szándékában megakadályozni. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány a románokat meg akarja fosztani anyanyelvüktől, és megígérte, hogy „kötelet fog gyártani a románok felakasztása céljából, ha azok ipart követelnek”.⁷⁸ Ercsey ezek hallatán megakadályozta Lascut abban, hogy beszédét folytassa, aki távozott is a helyszínről. Végül Vasile Pop lelkész olvasott fel egy határozatot, melyben az Apponyi-féle törvényjavaslat ellen tiltakozott. A kellemetlen szituáción javítani kívánó Inger Suliman egy rövid, békéltető szónoklatot tartott, ami azonban semmit sem segített a kialakult feszült helyzeten. Az már csak olaj volt a tűzre, hogy amikor Lascu hazaindult, egy szolgáló – állítások szerint Korda képviselő szolgálója – ökölrel mellbe ütötte a román képviselőt, akit csak az mentett meg egy nagyobb veréstől, hogy kísérői lefogták a támadót.⁷⁹

1907. március 31-ére tüntetést hirdettek Körösgyéresre. A szervezők a következő pontokban fogalmazták meg követeléseiket: az általános választójog bevezetése, a szabad gyülekezéshez való jog, az Apponyi-féle törvénytervezet visszavonása.⁸⁰ Annak érdekében, hogy minél nagyobb számban legyenek jelen románok a demonstráción, Dumitru Lascu a Körösgyéres környéki falvakba felhívást

juttatott el, mely „meghívó” tartalmazta a tüntetés időpontját is: 1907. április 7., vasárnap. Az időpont-módosítás a nagyváradi szolgabíró kérésére történt, aki azzal a kéréssel fordult a szervezőkhöz, hogy várják meg, amíg a húsvét ünnepe letelik, hogy azt mindenki családi körben tölthesse.⁸¹ Lascu öt nagyváradi román fiút küldött Körösgyéresre, hogy tájékoztassák azokat, akikhez esetleg nem jutott el a hír az időpont módosulásáról. A nagyváradi fiatalokat a helyiek örömmel fogadták, és román nemzeti dalokkal kísérték be a községbe.⁸² Ott azonban meglepődve vettek tudomást arról, hogy ott csendőrök állomásoznak, akiket azért vezényeltek ki, hogyha mégis a korábbi időpontban szerveznék meg a tüntetést, azt megakadályozzák.⁸³ A szervezők zokon vették a hatóságok preventív jellegű intézkedését, és úgy értelmezték a történeteket, hogy ez újabb tanúbizonysága annak, hogy az állam nem bízik a románokkal kötött egyezségekből, akkor sem, ha az a legtisztességesebb keretek között történik.⁸⁴

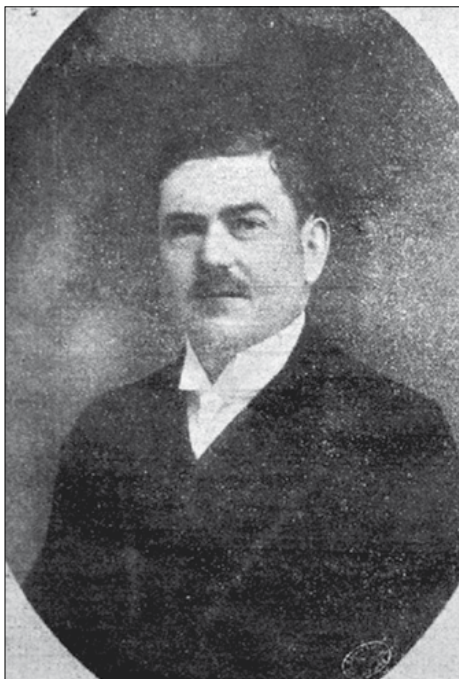
A demonstrációra április 7-én délután sor került. 2 óra körül megérkezett a község vasútállomására a Nagyváradról román diákokat és értelmiségieket szállító vonat. A településen jelen volt Nagy Márton főbíró, a szolgabíró, a jegyző és tizenegy csendőr is.⁸⁵ Az érkező vendégeknek látható módon nem volt inyükre az „állam jelenléte”, amit provokatív megnyilvánulásaikkal igyekeztek érzékeltetni. A helyiek hangos éljenzéssel fogadták őket, a köszöntőbeszédet az érkezők részéről egy pap, Romul Mangra mondta, amire Ioan Russu-Şirianu újságíró (korábban országgyűlési képviselő) válaszolt. Innen a demonstrálni készülő kocsikkal és gyalogosan indultak a piacra.⁸⁶ A tiltakozó gyűlés elnöke Nicolae Zigre konzisztórium titkárát választották, majd az első szónok következett, Ioan Russu-Şirianu személyében. Russu-Şirianut Kőszegi jegyző szakította félbe, de mivel a jelenlévő tömeg zúgolódni kezdett, ezért a főbíró elnézést kért, s folytatódhatott a megkezdett beszéd a jelenlévő románság hangos ovációja közepette.⁸⁷ Lascu beszédében ugyanazokról a programokról beszélt, mint Oláhszentmiklóson, végül a fiatal Vasile Babi beszélt nagy lelkesedéssel. A tiltakozó gyűlést Zigre rekesztette be, s a Nagyváradról érkezők az állomás felé indultak. George Pop de Băşeşti román nemzetiségi politikus a következő táviratot küldte az eseményt követően: „A román nemzeti érzés felélénkülésének bizonyítékai az oláhszentmiklósi és körösgyéresi tiltakozó gyűlések. Áldás legyen rajtuk”.⁸⁸ Az Oláhszentmiklóson, Magyarországon és Körösgyéresen megrendezett tüntetésekkel a Bihar vármegyei románság valóban felhívta magára a figyelmet.

1907. április 14-ére Belényesre is demonstrációt hirdettek. A tüntetésre invitáló üzenetet küldtek a környék román lakosságának, és közölték az esemény legfőbb szándékát: tiltakozás a hitfelekezetek által fenntartott iskolák tanítóinak fizetéséről rendelkező törvénytervezet ellen.⁸⁹ A vasárnap megrendezett tiltakozó gyűlésre a környék településeiről papjaik és tanítóik vezetésével nagy számban érkeztek románok. A tüntetés kezdetekor nagyjából 4000 román volt jelen.⁹⁰ Dr. Constantin Popoviciu megnyitójában megköszönte, hogy ilyen nagy számban jelentek meg a demonstrálók. Javasolta, hogy a

gyűlés elnöke Gavril Cosma legyen, a jegyző pedig Petru E. Papp, ugyanis mindketten a román nemzeti érdekért vívott küzdelem nagy „harcosainak” számítottak. Cosma mint megválasztott elnök vezette volna le a tiltakozó gyűlést, amit azonban megakadályozott egy Köröstárkányról érkezett csoport magyar éneke.⁹¹ Augustin Antal, dr. Ioan Ciordaş és Cosma arra kérték a főjegyzőt, tegyen rendet, mire azt a választ kapták, hogy ez egy tiltakozó gyűlés, ahol mindenkinek joga van véleményt nyilvánítani.⁹² A szervezők és a főjegyző között ezt követően hangos szóváltásra került sor, s a köröstárkányi csoport tagjai kővel dobálták meg a románság vezetőit.⁹³ A tüntetők – abból kiindulva, hogy a csendőrök nem léptek fel a rendbontók ellen – az erőszakra erőszakkal válaszoltak. A csendőrök végül elválasztották az összetűzésbe keveredett magyar és román csoportokat, és – a román sajtó beszámolója szerint – szuronyaikkal a román tömeg felé szűrő mozdulatokat tettek.⁹⁴ A csendőrök végül elkezdték feloszlítani a román tömeget, s felszólítottak mindenkit, aki nem helyi volt, hogy hagyják el a települést, különben fegyvereiket használni fogják. Így szakadt félbe az Apponyi-féle törvénytervezet ellen meghirdetett belényesi román demonstráció.

A románság országgyűlési képviselői és a Bihar vármegyei román politikusok egyeztettek azzal kapcsolatosan, hogy mit kellene tenniük a történet után. Végül úgy döntöttek, hogy két táviratot küldenek, egyet a Belügyminisztériumba, a másikat pedig a magyar parlament nemzetiségi klubjának, annak érdekében, hogy az „világgá kürtölje, milyen szabadsága van a románoknak Magyarországon”.⁹⁶ Ştefan Cicio Pop 1907. április 17-én terjesztette elő interpellációját. A román nemzetiségi képviselő ismertette a házzal, hogy április 11-én Ioan Ciordaş, dr. Popoviciu Constantin, dr. Gavril Cosma és dr. Jákob János belényesi ügyvédek eljuttattak a belügyminiszterhez egy táviratot, melyben a következő állt:

„Belényesre mára összehívott népgyűlésünket (sic!) jelen volt Markovics Károly csefffai főszolgabíró beleegyezése és helyeslése mellett egy kisebb csoport hangos énekléssel és kődobálással megzavarta. Felkérésünkre a nevezett főszolgabíró úr a zajongó csoportot nemcsak hogy el nem távolította, de a zajongást nyíltan engedélyezte és a háromezer főnyi békés embertömeget indokolatlanul, csendőrszuronyokkal hazakergettette, miközben több vérontás is volt. A gyűlés a jogtalan feloszlítás miatt megtartható nem volt. Vizsgálatot és elégtételt kérünk a felizgatott népérület lecsillapítása végett.”⁹⁷

Dr. Ioan Ciordaş⁹⁵

Szóvá tette, hogy Belényesnek három szolgabírája is van, mégis Markovics Károly személyében egy „teljesen idegen járásból lett kirendelve hatósági közeg”, és felhívta a figyelmet, hogy rendszeresen vannak tiltakozó gyűlései a románságnak, ahol 7-8 000 ember összegyűl, de eddig sehol nem volt semmilyen kihágás.⁹⁸ Cicio Pop szerint a főszolgabíró azzal, hogy nem tett semmit a rend fenntartásának érdekében, bűncselekményt követett el. Interpellációjában – melyet a belügyminiszterhez intézett – négy kérdést tett föl: Tud-e a belügyminiszter a Belényesen törtétekről? Van-e tudomása a főszolgabíró magatartásáról? Megengedhetőnek tartja-e, hogy nem helyi, hanem „idegen” szolgabíró jelen legyen egy románok által szervezett gyűlésen? Hajlandó-e vizsgálatot indítani a törtétekekkel kapcsolatban?⁹⁹

Ugyancsak áprilisban Ioan Ciordaş és dr. Nicolae Zigre egy küldöttség élén a vármegyei legfelsőbb szinteket felkeresve próbált elégtételt venni. Május 5-én Nagyváradról érkezett is hivatalos kiküldött, aki azonban a vártakkal ellentétben

nem magyar felelősöket, hanem agitáló románokat nevezett meg név szerint, akik Belényes környékén uszítanak.¹⁰⁰ Agitálás vádjával kerültek a bíróság elé Nicolae Fofiu henkeresi és Petru Mihuşia vaskohmezői tanítók is.¹⁰¹ A román sajtó úgy látta, mindezekkel az intézkedésekkel a tüntetések szervezőit kívánták megfélemlíteni és próbálták elterelni a figyelmet Markovics Károly felelőségéről, akit azért küldtek Belényesre, mert „sovinszta és gyűlöli a románokat”.¹⁰² A Belényesen törtéteket kihasználva a románok vezetői megkísérelték a véres tömegoszlatás fogalmát összemosni a Lex Apponyi elleni román tüntetésekkel.

1907. április 14-ére Ştefan Făt oláhapatí pap kezdeményezésére Kisürögdre terveztek tiltakozó gyűlést szervezni helyi román nemzetiségi vezetők és Dumitru Lascu.¹⁰³ A meghirdetett rendezvényre hat községből érkeztek, összesen nagyjából kétezer román paraszt vett részt.¹⁰⁴ Előzőnek Teodor Bodea váradpósa lakost választották, aki megnyitotta az eseményt, majd Lascu kétórás beszéde következett, ami hasonló tartalommal bírt, mint az Oláh-szentmiklóson elmondott szónoklata.¹⁰⁵ A sikeres lebonyolításban része volt Ioan Pop tanítónak is.¹⁰⁶ Április 28-án Oláhhomoron rendeztek demonstrációt, ahol az esős idő ellenére szép számmal jelentek meg érdeklődők, maga Lascu is tizenöt román tanuló társaságában. Jelen volt a csendőrség is a rend biztosítása érdekében. Lascu itt is beszédet tartott, melyben ismertette a Román Nemzeti Párt programjait mellett a román nemzetiségi képviselők parlamenti küzdelmét is a Lex Apponyi ellen.¹⁰⁷ Felszólalt

a helyi pap, Blaga is, aki felhívta a figyelmet a magyar kormány és az ország nemzetiségei közötti diszharmonióra, mely szerinte abból ered, hogy az ország vezetői nem megoldani kívánják az ország nem magyar lakosságának nyomorúságát, hanem olyan törvényekkel provokálják őket, melyek a nemzeti érzés elfojtására törekcsenek.¹⁰⁸ A tüntetés zárszava Lascu szájából hangzott el.

Aurel Lazăr elnökle alatt zajlott le az a demonstráció, melyet 1907. április 28-ára hívtak össze Mezőszakadára. Az elnök a megjelenteknek arról beszélt, melyek az Apponyi-féle törvényjavaslat által kiváltott sérelmei a románoknak. Jelen volt az eseményen a főbíró és a jegyző is, valamint tizenkét csendőr.¹⁰⁹ Beszédet mondott még dr. Coriolan Pop – aki a választókerzet román képviselőjelöltje volt –, valamint Vasile Babi. I. Tărău pópa olvasta fel a gyűlés határozatát, melyben arra kérték egyháznagyjaikat, hogy a főrendiházban is küzdjenek azért, hogy az „egész világ” megismerje a románok álláspontját az oktatásügyi törvényjavaslattal kapcsolatban.¹¹⁰ Kitért arra is, hogy a magyar parlament összetétele nem tükrözi az országban lakók többségének az akaratát, valamint előrevetítette, hogy abban az esetben, ha a törvényjavaslatot elfogadja a parlament, akkor országos román tiltakozó gyűlésre fog sor kerülni. Reményét fejezte ki, hogy az uralkodó igazságot fog tenni és megvédi a románokat, akik „alázatos hívő keresztények és hűségeseek”.¹¹¹ Bélben április 14-én, virágvasárnap került sor tiltakozó gyűlésre az ortodox templom előtt. Az esemény szervezői meginvitáltak mindenkit, aki szereti „az iskolát, népét és az igazságot”, és meg akarja védeni „a gyerekek anyanyelvhasználathoz és iskolába járáshoz való jogát”.¹¹²

A parókia előtt került sor tüntetésre 1907. május 12-én Tasádfőn. A *Tribuna* Bihar folytatja címmel jelentett meg cikket, mely több mint 2000 részvevőről írt.¹¹³ A gyűlést Vasile Bica jegyző nyitotta meg, elnöknek Ștefan T. Todor helyi papot választották meg. A jelenlévők és a szónokok között itt is jelen volt Vasile Babi és Dumitru Lascu is. Meg kell említenünk Pantelie Bugariu helyi tanító nevét, aki beszédében elmondta: van annyira józan esze, hogy inkább megmaradjon a „fekete kenyérmél”, mintsem elfogadja a kormány által felajánlott „mérgezett kalácsot”.¹¹⁴ A gyűlésen hasonló határozat született, mint Oláhszentmiklóson. A jelenlévők kifejezték szolidaritásukat Alexandru Vaida Voevod román nemzetiségi képviselő iránt, akit néhány nappal korábban „brutális módon eltávolítottak a parlamentből”.¹¹⁵ A demonstráció békésen ért véget.

3. Összegzés

A Bihar vármegyei románok tiltakozása az 1907. évi iskolaügyi törvények ellen nemcsak jól feltérképezhető, hanem különleges is, hisz az ország keleti részében tapasztaltakhoz képest is nagy aktivitást mutattak az itt élő románok annak érdekében, hogy kifejezzék nemzettségüket az Apponyi Albert által benyújtott népoktatási törvénnyel kapcsolatban. A bihari román egyházak szervezett keretek között, gyűléseken foglaltak állást, akárcsak a

román tanítók, akik szakmai konferencián döntöttek arról, miként is vélekedjenek a törvényjavaslatról. Jó néhány román gyülekezet tartotta fontosnak hívei összehívását és a helyi szintű tiltakozást. Tiltakozó magánakciók is voltak ugyan, de talán a „legnépszerűbbek” a Nagyváradról megszervezett, a románok politikai vezetői által megtervezett tömegdemonstrációk voltak a vármegye román lakosú községeiben. E tüntetések többsége békésen zajlott le, akadt azonban olyan – példának okáért a belényesi demonstráció –, amely félbeszakadt. E fizikai erőszakkal is tarkított eseményen mind a román szervezők, mind a magyar hatóságok követtek el hibát, a nemzetiségi politikusok pedig kihasználva a helyzetet arra törekedtek, hogy a hazai és az európai közvélemény az esetről olyan képet kapjon, mely elhiteti, hogy a Bihar vármegyében rendezett tüntetések mindegyike ilyen körülmények között zajlik.

Akadnak olyan személyek (például dr. Dumitru Lascu politikus, Vasile Babi hitelintézeti igazgató), akik a szervezett demonstrációk legtöbbször jelen voltak mint szónokok. Feltételezhetően ez nem volt véletlen. Lascu jelenléte és beszédei ugyanis nemcsak a helyi románság feltűzésére jelentettek garanciát, de arra is, hogy rajta keresztül a jelenlévők megismerik a Román Nemzeti Párt programjait. Bár látszólag eredménytelennek tűnnek a megszervezett demonstrációk, látnunk kell, hogy tökéletes alkalmat nyújtottak arra, hogy a román nemzetiségi vezetők képet kapjanak, mennyire mozgósítható a vidék román lakossága és gyakorlatot szerezzenek az aktivizálásukban. E „gyakorlat” nélkül meggyőződésünk, hogy az 1918. december 1-jei gyulafehérvári román nagygyűlés nem lehetett volna olyan sikeres, mint amilyen aztán lett.

Bár a Bihar vármegyei román, a népoktatásügyi törvényjavaslat ellen zajló tiltakozó megmozdulások sokaságáról olvashatunk a legtöbb román történész munkájában, korántsem jelenthető ki, hogy minden román pedagógus felháborodással fogadta Apponyi – kétségtelenül asszimilációs szándékokkal tarkított, ugyanakkor a tanítóság anyagi helyzetét is javítani kívánó – terveit. A belényesi görögkatolikus főgimnázium, s a vele egybekötött alsóbb tanodák 1906/1907. évi értesítő könyvében a következő olvasható:

„A jelen iskolai évvel intézetünk történetében új időszak nyílt meg. A mélt. m. kir. vallás és közoktatásügyi Miniszter Úr a méltányosság érzetétől vezérelve, 1906. szeptember 16-án 77006 sz. a. kiadott szabályzati tervezetet közölt a nagyváradai gör. kath. egyházmegyei Főhatóságokkal, amely szerint a felekezeti, községi stb. középiskolák tanárai fizetésének kiegészítését, államsegély útján óhajtja rendezni [...]. Az érsek metropolita dr. apsai Mihali Viktor Úr Ó Nagyméltósága távollétében, tekintettel az ügy sürgős voltára 1906. okt. 16-án 6424 sz. a. a balázsfalvi gör. kath. sz. szék válaszában kiemeli: »Máskülönbben is hisszük, hogy az érsek Úr Ó Nagyméltósága bele fog egyezni a kérdéses segély elfogadásába, mivel föltételei nem terhelők«. Intézetünk méltóságos kegyura tehát 1906. okt. 18-án 3765 sz. a. kelt és a nmélt. m. kir. VKMiniszter úrhoz intézett fel-

terjesztésében kérni méltóztatott, hogy az államsegélyt igénybe vevő intézetek sorába a belényesi gör. kat. főgimnáziumot is fölvenni szíveskedjék.”¹¹⁶

Az értesítő a következő sorokkal zárult: „Benső halálával és méltó elismeréssel adózunk a nmélt. m. kir. vallás és köz-

oktatásügyi Miniszter Úrnak, hogy ezáltal a tanárok anyagi helyzetét biztosította s ezzel kapcsolatban intézetünk tovább fejlődését hathatósan előmozdította.”¹¹⁷ Mindez bizonyítéka annak, hogy akadt olyan tanári kar mégis a vármegyében, ami inkább a „kalácsot” választotta a „fekete kenyér” helyett.

KÖÖ, ARTÚR

Proteste der Rumänen im Komitat Bihar gegen die Schulgesetze von 1907 (Zusammenfassung)

Die Demonstration der rumänischen Bevölkerung im Komitat Bihar gegen die 1907-er Schulgesetze ist nicht nur gut erfassbar, sondern auch außergewöhnlich, denn mit den Erfahrungen im östlichen Teil des Landes verglichen, zeigten die hier lebenden Rumänen große Aktivität, um ihr Nichtgefallen bezüglich des durch Albert Apponyi eingereichten Volksunterrichtsgesetz auszudrücken. Die rumänischen Glaubensgemeinschaften nahmen innerhalb organisierten Rahmen, in Versammlungen Stellung, so wie auch die rumänischen Lehrer, die in fachlichen Konferenzen darüber entschieden haben, was sie über den Gesetzesvorschlag meinen sollen. Es gab viele rumänische Glaubensgemeinschaften, die das Zusammenrufen der Gläubigen und das Treffen auf örtlicher Ebene für wichtig hielten. Es gab zwar auch private Protestaktionen, die „populärsten“ waren aber vielleicht die von Großwardein aus veranstalteten, von rumänischen Politikern geplanten Massendemonstrationen in den rumänisch Bewohnten Gemeinden des Komitates. Der Großteil dieser Proteste verlief friedlich, es gab aber auch manches – z.B. die Demonstration in Belényes – welches aufgelöst wurde. Bei diesem mit physischer Gewalt gefärbtem Ereignis be- gangen sowohl die rumänischen Organisatoren, als auch

die ungarischen Behörden Fehler, und die Nationalitätspolitiker nutzten die Situation dazu, um der heimischen und der europäischen öffentlichen Meinung über diesen Fall das Bild zu vermitteln, welches sie im Glauben lässt, dass alle im Komitat Bihar veranstalteten Demonstrationen unter solchen Umständen verlaufen. Es ist zu bemerken, dass es Personen gab (z.B. der Politiker Dr. Dumitru Lascu, der Kreditanstaltsdirektor Vasile Babi), die bei fast allen organisierten Demonstrationen als Redner anwesend waren. Es ist anzunehmen, dass das kein Zufall war. Die Anwesenheit von Lascu garantierte nicht nur das Hetzen der örtlichen Rumänen, sondern sicherte auch, dass die Anwesenden durch ihn die Programmpunkte der Rumänischen Nationalpartei kennenlernen. Zwar scheinen die organisierten Demonstrationen erfolglos zu sein, allerdings müssen wir sehen, dass sie eine perfekte Gelegenheit boten, den Anführern der rumänischen Nationalität ein Bild zu vermitteln, in welchem Ausmaß die rumänische Bevölkerung in der Gegend zu mobilisieren ist und um in ihrer Aktivierung Übung zu sammeln. Es ist unsere Überzeugung, dass ohne diese „Probe“ die rumänische Großversammlung von Alba Iulia am 1. Dez. 1918 nicht so erfolgreich gewesen wäre, wie sie dann schließlich wurde.

Jegyzetek

- ¹ FAUR, Flaminia: *Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege școlară din 1907*. Oradea, 1994. Fundația culturală „cele trei Crișuri”, 8. p.
- ² Uo.
- ³ Külön megemlítendő a Budapesten megjelentő *Lupta* (Harc), mely feladatának az országgyűlésben végbemenő vitákról való tájékoztatást tekintette, de ide sorolhatjuk a *Biserica și școala* (Templom és iskola), a *Telegraful Român* (Román Táviró), valamint a *Gazeta Transilvaniei* (Erdélyi Újság) címet viselő sajtótermékekben megjelentő írásokat is.
- ⁴ FAUR 1994, 9. p.
- ⁵ *Protocoalele sinodului eparhial*.
- ⁶ Lásd *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din Diecesa Română, gr. orientală a Aradului ținute în Sesiunea ordinară din anul 1908*. Arad, 1908. 158–161. p.; FAUR 1994. 9. p.
- ⁷ PĂCĂȚIAN, Teodor V.: *Cărți de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*. Sibiu, 1910. Tiparul tipografiei arhidiecezane, 456–544. p.
- ⁸ SIMA, Gheorghe.: *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*. *Revista Generală a Invățământului*, 1915. nr. 8–9. 26–27. p.
- ⁹ PAPP, Petru E.: *Din trecutul Beiușului, Pagini de glorie și jertfă*. Beiuș, 1928. Editura „Doina”, 62–64. p.

- ¹⁰ NEȘ, Teodor: *Oameni din Bihor (1848–1918)*. Oradea, 1937. Tiparul Diecezană, 393–396. p.
- ¹¹ FAUR 1994, 10. p.
- ¹² POPESCU-PUȚURI, Ion – DEAC, Augustin: *1918, Unirea Transilvaniei cu România*. București, 1978. Ediția a III-a, revăzută și adăugită Editura Politică, 319–324. p.
- ¹³ GHIBU, Onisifor: *Nu din partea aceea (Studii și articole: 1904–1914)*. București, 1985. Ediție de Vasile Popeangă Editura Eminescu.
- ¹⁴ Uo. 41–43. p.
- ¹⁵ MAIOR, Liviu: *Mișcarea națională românească din Transilvania (1900–1914)*. Cluj-Napoca, 1986. Editura Dacia; PĂCURARIU, Mircea: *Politica statului ungar față de biserică românească din Transilvania în perioada dualismului (1867–1918)*. București, 1986. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- ¹⁶ MÂNDRUȚ, Stelian: *Legile lui Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români*. In *AIIA*. 1978. Cluj-Napoca, 441–457. p.
- ¹⁷ FAUR, Viorel: *Documente despre manifestările populației românești din Bihor împotriva legilor lui Apponyi (1907)*. In PASCU, Ștefan (red.): *Aleșd (1904–1979)*. Oradea, 1979. CCES al jud. Bihor. 225–252. p.; FAUR, Viorel: *Mărturii documentare despre acțiunile de protest ale instituțiilor ecleziastice bihorene împotriva legilor școlare ale lui Apponyi*. *Mitropolita Banatului*, 1981. nr. 4–6. 374–389. p.

- ¹⁸ FAUR, Flaminia: Presa despre manifestările românilor bihoreni împotriva legilor de maghiarizare (din 1907) a școlilor elementară. *Cele trei Crișuri*, 1990. nr. 6. 11. p.; Uő: Atitudinea românilor bihoreni față de legea școlară a contelui A. Apponyi (1907). *Cele trei Crișuri*, 1994. nr. 3–4. 7. p.
- ¹⁹ FAUR 1994.
- ²⁰ Uo. 31. p.
- ²¹ Biserica cu Lună.
- ²² PAPP, Petru E.: Sinodul protopopesc din Oradea. *Tribuna*, 1907. nr. 44. 7. p.
- ²³ *Tribuna*, 1907. nr. 46. 7. p.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ A vezető egyház.
- ²⁶ *Tribuna*, 1907. nr. 52. 5. p.
- ²⁷ FAUR 1994. 32. p.
- ²⁸ *Tribuna*, 1907. nr. 81. 6. p.
- ²⁹ *Arhivele Statului Județul Oradea*, fond Parohia ortodoxă Lunșoara, dos. 2, f. 3.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ *Arhivele Statului Județul Oradea*, fond Parohia ortodoxă Beiuș, dos. 10, f. 275–276.
- ³² Uo.
- ³³ *Tribuna*, 1907. nr. 59. 5. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ *Tribuna*, 1907. nr. 66. 4. p.
- ³⁶ *Tribuna*, 1907. nr. 66. 5. p.
- ³⁷ *Arhivele Statului Județul Oradea*, fond Parohia ortodoxă Pocola, dos. 2, f. 3.
- ³⁸ *Tribuna*, 1907. nr. 75. 7. p.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ *Tribuna*, 1907. nr. 91. 6. p.; *Tribuna*, 1907. nr. 77. 5. p.
- ⁴¹ FAUR 1994. 34. p.
- ⁴² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/84/Vasile_Mangra.jpg
- ⁴³ *Tribuna*, 1907. nr. 76. 3–4. p.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ *Tribuna*, 1907. nr. 86. 6. p.
- ⁴⁶ *Tribuna*, 1907. nr. 93. 2. p.
- ⁴⁷ Femeile în luptă. *Tribuna*, 1907. nr. 71. 4. p. Hivatkozta FAUR 1994. 36. p.
- ⁴⁸ A két román egyház részvételével (K. A.).
- ⁴⁹ *Arhivele Statului Județul Arad*, fondul personal R. Ciorogariu, dos. 17, f. 177.
- ⁵⁰ CIOROGARIU, Roman R. (red.): *Anuarul institutului Pedagogic-teologic ortod. român din Arad anul școlar 1906/1907*. Arad, 1907. Tiparul tipografiei diecezane ort. române.
- ⁵¹ *Tribuna*, 1907. nr. 50. 2. p.
- ⁵² *Tribuna*, 1907. nr. 58. 6. p.
- ⁵³ *Tribuna*, 1907. nr. 81. 6. p.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ *Tribuna*, 1907. nr. 79. 5–6. p.
- ⁵⁶ FAUR 1994. 37. p.
- ⁵⁷ *Lupta*, 1907. nr. 97. 1. p. Hivatkozta FAUR 1994. 37. p.
- ⁵⁸ *Nagyvárad*, 1907. 115. sz. 3. p.
- ⁵⁹ *Tribuna*, 1907. nr. 249. 2. p.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ *Tribuna*, 1907. nr. 48. 6. p.
- ⁶² *Tribuna*, 1907. nr. 54. 5. p.; nr. 60. 4. p.
- ⁶³ Uo.
- ⁶⁴ FAUR 1994. 40. p.
- ⁶⁵ *Tribuna*, 1907. nr. 61. 6–7. p.
- ⁶⁶ FAUR 1994. 40–41. p.
- ⁶⁷ Uo. 41. p.
- ⁶⁸ Uo.
- ⁶⁹ Uo.
- ⁷⁰ *Tribuna*, 1907. nr. 61. 6–7. p.
- ⁷¹ Uo.
- ⁷² *Tribuna*, 1907. nr. 69. 6. p.
- ⁷³ *Nagyvárad*, 1907. 88. sz. 1. p.
- ⁷⁴ *Tribuna*, 1907. nr. 77. 6. p.; *Nagyvárad*, 1907. 89. sz. 2. p.
- ⁷⁵ *Nagyvárad*, 1907. 89. sz. 2. p.
- ⁷⁶ Uo.
- ⁷⁷ Uo.
- ⁷⁸ Uo.
- ⁷⁹ *Tribuna*, 1907. nr. 77. 6. p.
- ⁸⁰ *Tribuna*, 1907. nr. 61. 5. p.
- ⁸¹ FAUR 1994. 43. p.
- ⁸² *Tribuna*, 1907. nr. 69. 5. p.
- ⁸³ Uo.
- ⁸⁴ FAUR 1994. 44. p.
- ⁸⁵ *Tribuna*, 1907. nr. 70. 2–3. p.
- ⁸⁶ Uo.
- ⁸⁷ Uo.
- ⁸⁸ Uo. 6. p.
- ⁸⁹ FAUR 1994. 45. p.
- ⁹⁰ *Tribuna*, 1907. nr. 78. 6. p.
- ⁹¹ FAUR 1994. 45. p.
- ⁹² *Tribuna*, 1907. nr. 76. 1. p.
- ⁹³ *Tribuna*, 1907. nr. 78. 6. p.
- ⁹⁴ FAUR 1994. 46. p.
- ⁹⁵ <https://www.egco.ro/wp-content/uploads/news/news-4160.jpg>
- ⁹⁶ *Tribuna*, 1907. nr. 76. 1. p.
- ⁹⁷ *Képviselőházi napló*, 1906. VIII. kötet, 1907. április 4.–április 24. Ülésnapok 1906–141. 292. p.
- ⁹⁸ Uo. 293. p.
- ⁹⁹ Uo. 294. p.
- ¹⁰⁰ *Tribuna*, 1907. nr. 119. 5. p.
- ¹⁰¹ FAUR 1994. 47. p.
- ¹⁰² *Tribuna*, 1907. nr. 71. 4. p.
- ¹⁰³ *Tribuna*, 1907. nr. 82. 6. p.
- ¹⁰⁴ FAUR 1994. 48. p.
- ¹⁰⁵ *Tribuna*, 1907. nr. 90. 4. p.
- ¹⁰⁶ FAUR 1994. 48. p.
- ¹⁰⁷ *Tribuna*, 1907. nr. 90. 4. p.
- ¹⁰⁸ Uo.
- ¹⁰⁹ Uo. 4–5. p.
- ¹¹⁰ FAUR 1994. 49. p.
- ¹¹¹ Uo.
- ¹¹² *Tribuna*, 1907. nr. 87. 7. p.
- ¹¹³ *Tribuna*, 1907. nr. 99. 3–4. p.
- ¹¹⁴ Uo.
- ¹¹⁵ Uo.
- ¹¹⁶ BUTEAN, Ioan (red.): *Értesítvény a belényesi gör. kat. főgimnáziumról s a vele egybekötött alsóbb tanodáról 1906–7. tanévre*. Belényes–Beiuș, 1907. 109. p.
- ¹¹⁷ Uo. 111. p.

1. Bevezetés

A Harmadik Birodalom fegyveres erőinek 1944. márciusi inváziójával a magyar szuverenitás – akkor még senki által nem sejtetően – hosszú időre elveszett.¹ Ugyanennek az esztendőnek második felében súlyos tragédiák sújtották az országot. Bombázások, deportálások, a majd nyolc hónapon át megélt harci cselekmények magyar földön soha nem látott emberáldozattal, s nehezen megbecsülhető anyagi veszteséggel párosultak.² A két világháború közötti politikai kurzus a klinikai halál stádiumába jutott, hogy aztán a helyét elfoglaló nyilas állam, megszületésének első pillanatától, saját léteért elkecseregett, reménytelen, s mindvégig embertelenül gyilkos harcot folytasson.³

1944/45 fordulóján, a legzordabb téli hónapokban, az összecsapások még javában folytak Magyarország területén, amidőn Debrecenben, a politikai élet ideiglenes fővárosában, a közélet új főszereplői s az általuk életre hívott intézmények hozzáfogtak a romok eltakarításához és az ország újjáépítéséhez. Az állami főhatalom vitelére provizórikus jelleggel az Ideiglenes Nemzetgyűlés vállalkozott, a végrehajtó hatalmat az általa választott koalíciós kormány jelenítette meg, de részt vettek a politika alakításában – különösen helyi szinten – a lokális közösségek spontán kialakuló szervezetei, a Nemzeti Bizottságok is.⁴

A nagy változások forgatagában az igazságszolgáltatás épületegyüttese sem maradt érintetlen. A régi rendszert ugyanis a hazai politika formálói – elsősorban a győztesek részéről érkező impulzusok hatására – új szárnyal, a népbíróságok országos hálózatával egészítették ki. E lépést később ugyan számosan forradalmi változásként jellemezték,⁵ ám ennek ellenére a kezdeményezés gondolata nem Pesten, még kevésbé Debrecenben fogalmazódott meg először, hanem a háborúban győzedelmeskedni látzóknak voltak azok, akik már a harcok idején is erőteljesen sürgették a világégest előidézők, illetve a háború folytatásában tevékenyen résztvevők büntetőjogi felelősségének megállapításához szükséges anyagi és eljárásjogi szabályok megalkotását.⁶

A hatalmi vákuumba belépő új politikai garnitúra emberei érzékenyen rezonáltak erre a korszellem sugallta igényre.⁷ Jelezte ezt az is, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó pártok⁸ 1944. december 3-i nagygyűlésükön elfogadott programjukban – ha némileg elnagyoltan is, de – már erőteljesen hangsúlyozták a háborúért való felelősség megállapításának szükségességét, s aláhúzottan mutattak rá arra, hogy az eljárás alá vonandó személyek megbüntetését külön ítélkező fórumokra, a népbíróságokra kell bízni.⁹ A Szegeden tető alá hozott – s egyébként egy híján 12 pontból álló – dokumentum egyúttal félreérthetetlenül utalt arra is, hogy a többi büntetőügy letárgyalására viszont „vissza kell állítani és széleskörűen alkalmazni kell az esküdtbíráskodást”.¹⁰ Mindezeket követően, de még mindig 1944 decemberében az Ideiglenes Nemzetgyűlés első üléseinek egyikén, a törvényhozás ünnepélyes „Szózatának” vitájában, a résztvevők – bár eltérő hangsúlyokkal – továbbra is teljes egyetértésben szóltak a bűnösök elszámoltatásának feladatáról.¹¹

Révész T. Mihály

A bírói függetlenség elvi és gyakorlati kérdőjelei a háború utáni Magyarországon (1944–1948)

A szavakat pár hét múltával tettek követték. A háborúban győztes hatalmakkal kötött fegyverszüneti egyezmény¹² aláírását követően ugyanis a kabinet 81/1945. számmal rendeletet hozott, amellyel fölállította az országban a rendes bíróságoktól kategorikusan megkülönböztetett bíróságok hálóját, a népbírósági rendszert.¹³ E jogforrás, majd pedig az azt hamarosan módosító és kiegészítő 1440/1945. M. E. számú rendelet¹⁴ lényegre törő módon meghatározta a vesztes háború okozói, illetve a népellenes bűncselekmények elkövetői büntetőjogi felelősségének feltételeit s a felelősségre vonás szervezeti koordinátái között az eljárás lefolytatására feljogosított ítélkező fórumok rendszerét.¹⁵ A jogi környezet megteremtődése után¹⁶ a népbíróságokat s azok tanácsait a fővárosban, illetve valamennyi törvényszéki székhelyen is fölállították.¹⁷

A fórumrendszer megkettőzése kezdetben – a korszakos jelentőségű változások hónapjaiban – a kortársi közvéleményben, s a politika forgószínpadának szereplői között ellenérzések helyett sokak „általános tetszésével és megnyugvásával találkozott”.¹⁸ Ez utóbbi terepen, a közélet jobb- és baloldalán minden különbség nélkül, a népbíróságok megszületését természetes fejleménynek tartották.¹⁹ Így azt is belátták, hogy az igazságszolgáltatás épületének a népbírósági szárnyal történő kiegészítését a szakmai érvek mellett elsősorban nyomós politikai érdekek igazolják.²⁰ Az előbbieket, mármint a hatályban lévő büntető perjog korszerűségével s hatékonyságával összefüggésben hangoztatott fenntartások evidenciaként hatottak. A „boldog békeidők” évtizedeiben kimunkált, a klasszikus polgári korszak garanciális intézményeivel fölszerelt kódexre, benne a konzerválódott bírósági szerkezetre – különösen az előző évtizedek elméleti és gyakorlati vitáinak fényében – a korszerűség bélyegét ugyanis rásütni aligha lehetett.

A politikai szempontok azonban az új rendszer kiépítését szorgalmazóknak még erőteljesebben érvényesültek. A hatalom képviselői s nem csupán a kormány rúdjánál ülők abban ugyanis mind egyetértettek, hogy a háború nyomorúságát, az emberéletek millióinak kioltását előidézőkkel szemben, valamint az emberiség elleni cselekmények elkövetői ellen indítandó eljárásokhoz elengedhetetlen az igazságszolgáltatás gépezetének megújítása.²¹ Többségük abból a sokak által hangoztatott feltételezésből indult ki – aminek aztán közülük többen is hangot adtak –, hogy a régebb óta ítélkező bírakat, azokat, akik jobbra

az ellenforradalom évtizedeiben pallérozódtak „a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei”²² elleni perekben nem lehet döntési helyzetben hagyni.²³ Ez a nézet egyébként annyira megkövesedett, hogy a szociáldemokraták közül a nagy elméleti felkészültségű Faragó László még 1947-ben is azt hangsúlyozta,²⁴ hogy a két háború közötti évek bíróságainak verdiktjeit sokan nem fogadják „megnyugvással”, mert e struktúra „az elmúlt 25 esztendőből nőtt ki, annak ujjlenyomatát viseli magán, annak szellemiségét tükrözi vissza”.²⁵ Ez a magyarázata annak – vonta le következtetését a neves munkáspárti politikus-publicista –, hogy „a politikai bűncselekmények, az államellenes bűncselekmények nem valók szakbíróság elé”.²⁶

Abban tehát, hogy a rendes bíróságok szakbírái helyett a büntetőügyek jól körülírt tényállásainak megítélésére a nép szélesebb rétegeinek képviselőit kell ítélni feladattal felruházni, a koalíció pártjai között teljes volt az egyetértés. Jól példázta ezt Varga Béla a Kisgazda Párt egyik vezetőjének álláspontja, aki a népbíróságok dolgában megfogalmazott elaborátumában köntörfalazás nélkül állt ki az új típusú fórumrendszer mellett, mondván, hogy abban „a demokratikus erők befolyásának szabad teret kell engedni”.²⁷ A legnagyobb kormánypárt soraiban a későbbi házelnök álláspontjával azonban nem volt egyedül. Párttársa, Dulin Jenő²⁸ a Nemzetgyűlés plenáris ülésén – pár hónappal később – Varga Bélával egyetértésben szögezte le, hogy a „szakbírák semmiképpen nem [...] alkalmasak arra”, hogy a népbírósági jog tényállásaiban ítéeljenek, s hogy ítéleteikkel a „megoldandó fájó kérdéseket révbe juttassák”.²⁹

2. Az igazságszolgáltatás ébredése

1945 első hónapjaiban a törvényhozás, a végrehajtó hatalom központi szervei s a területi igazgatási szervek után kiszáradva az igazságszolgáltatás gépezete is mozgásba lendült. Legelőbb persze ott, ahol a harci cselekmények zaja elült: a Tiszántúlon,³⁰ majd pár hónap múltával, 1945 márciusában a fővárosi ítéelkezési fórumok – köztük is előbb a helyiek,³¹ majd később maguk a felsőbbbíróságok, az Ítéelítábla és a Kúria – ugyancsak életjelt adtak magukról.³²

A kezdet – mint az állami élet valamennyi szegmensében – tele volt nehézséggel, addig nem tapasztalt gátló körülménnyel, akadállyal. A bírák és az igazságügy más alkalmazottai korábbi szolgálati helyeiken valóságos romokkal találkozottak. Az őket körülvevő környezet lényegében elhagyott hadszíntérre emlékeztetett.³³ A kortársi tudósítások – drámai színekkel – arról számoltak be, hogy több helyütt „nem is annyira a háború rombolásai tették tönkre az igazságszolgáltatás épületeit és infrastruktúráját, mint a nyilas rombolás, a német katonák garázdálkodása és a csőcselék fosztogatása”.³⁴ Az ország nyugati felében a bírósági vezetők egynémelyike még a nyilas Igazságügyminisztériumot tájékoztatta az ily módon keletkezett károkról. A Veszprémi Járásbíróság elnöke például arról adott számot, hogy a városban harcba vetett, illetve „átvo-

nuló alakulatok” veszik igénybe a hivatalos helyiségeket, miből következően a bíróság felszerelése nem tarthatók biztonságban. „Napról napra újabb hiányt tudunk megállapítani anélkül, hogy módunkban állna a tettesek személyének megállapítása.”³⁵ A fővárosban a Wehrmacht emberei a harcok okozta belövések réseinek orvoslására távolról sem kulturált megoldással éltek; azokat ugyanis „pótolhatatlan fontosságú aktakötegekkel torlasztották el”.³⁶ A barbarizmus betetőzéseként a kártevők „minden fa alkatrészt felfűtöttek, csaknem minden írógépet elröböltek”, s az otthagyt használati tárgyakat szétrombolták.³⁷ Pesten a Kúria épülete igencsak megszenvedte a harcot, homlokzatát és a tetőt számos bomba- és aknatalálat érte.³⁸ A működés fonalának fölvetelét nem csupán az intézmény iratainak hányatott sorsa,³⁹ de a bútorzatban és egyéb felszerelési tárgyakban keletkezett kártételek is hátráltatták.⁴⁰

Az újrakezdéshez, az igazságszolgáltatás gépezetének beindításához a maga részéről a politikának is tennie kellett a dolgát. A népbírósági struktúra felállításán túl, a társadalmi nyilvánosság, de az ítéelkez, vagyis a bírák előtt is nyilvánvalóvá kellett tenni a korszak és rendszerváltozás tényét s ennek az igazságügyet is érintő következményeit.

Jelképes üzenetként, de természetesen praktikus politikai célokat is követve, az ideiglenes kormány igazságügy-minisztere, Valentiny Ágoston 1945 első hetében rendeletet adott ki „az ítéelbírák eskütételéről”, amely a hivatalos lap legelső számában, 45.010. I. M. szám alatt látott napvilágot.⁴¹ A tárcavezető ezzel az egyik legelső intézkedésével mindenelőtt a megváltozott közjogi konstellációhoz⁴² igazította a korábban használatos esküszöveget. S tette ezt oly módon, hogy az eladdig – akár az ellenforradalmi korszakban alkalmazott, akár pedig a Szálasi uralom alatt⁴³ – megállapított textuson formailag és tartalmilag néhány nem is jelentéktelen változtatást hajtott végre. Ebből következően a „Magyarország kormányzójához”, illetve „Nemzetvezetőjéhez” fordulat helyett – a közalkalmazottak számára ugyanekkor előírt formulához hasonlatosan, bár attól némi eltéréssel⁴⁴ – az új hatalomhoz való lojalitásuk demonstrálásaként az ítéelkez az Ideiglenes Nemzetgyűlésre, illetve az Ideiglenes Nemzeti Kormányra teheték le esküjüket.⁴⁵

Szűk két hónap alatt a magyarországi igazságszolgáltatás tagjainak jó részét a történelem kérlelhetetlen logikája két eskütételre kényszerítette. Így első alkalommal a „nyilas állam” egyre zsugorodó territóriumán működő bíráknak kellett előljáróik elé járulniuk,⁴⁶ s ekkor vélhetően – jobbra az őket behálózó erőszak és megfélemlítés szorításában is – nem volt más reális választásuk, mint az eléjük tett esküszöveg aláírása.⁴⁷ A második esküt jó pár hét múltával a szerveződő új hatalom várta el az ítéelkeztől. A politika iránt fogékony közönség számára magyarázni is szükségtelen volt, hogy a korszak és rendszerváltozást ígérő új korszak a bírói pulpitusok birtokosaitól a vele s az általa hozott szellemiséggel való azonosulást várta el.⁴⁸ Ezért aztán a kabinet azt rögzítette kötelezően és külön aláhúzottan, hogy a bíráknak elfogulatlan és lelkiismeretes működésükben „a nép érdekeinek szem előtt tartásával” kell eljárniuk.⁴⁹

A háború magyar földön – polgári személyek és katonák számára egyaránt – 1945 áprilisában véglegesen lezárult. Az élet jelei – mint arról már fentebb szólunk is – a hivatalok helyiségeiben a hétköznapi polgári élet visszatérését mutatták. A felsőbb bíróságok közül előbb a Kúria, majd a budapesti tábla bírái tették le hivatali esküjüket.⁵⁰ Ezeken az ünnepélyesnek tekinthető eseményeken mind a két grémium előtt az aktuális jogpolitika érlelődő programját Valentiny Ágoston, tárcavezető részletezte. A Kúria testületének plenumán az ítékezés előtt álló tennivalókról is szólt. Figyelmeztetett arra, hogy a „rendkívüli idő, amely Magyarország életében bekövetkezett új és eddig ismeretlen feladatok elé állítja a legmagasabb bíróság tagjait”. Majd a rendeleti jogalkotásra felhatalmazott kormány tagjaként kiemelte, hogy a „forradalmi jellegű” változások mindenki s így az igazságszolgáltatás emberei számára is új helyzetet teremtettek. Ebből következően aztán – húzta alá okfejtését

– azok a „bírák, akik tovább szolgálják az igazságszolgáltatás nagy és szent ügyét, igyekezzenek beleilleszkedni az új helyzetbe. Igyekezzenek a bírák belelátni a politikai élet »boszorkánykonyhájába«, ahol a társadalmi erők szabad mérkőzése forr.”⁵¹

3. Repedések a bírói függetlenség falán?

Felvillantva azt, hogy 1945 tavaszán az igazságszolgáltatás miként mutatta meg életre kelésének jeleit, s azt, hogy az új döntéshozók intézkedéseikkel mit tettek a bírói rendszer feltámasztásáért, válaszra vár az a kérdés, hogy a kormány műhelyeiben ekkortájt megszületett jogszabályi intézkedések, akár csak részben is, érintették-e – még kevesebb eufémizmussal, sértették-e – a bírói függetlenség intézményét? Másként formulázva: a láttatott vagy a csupán vázlatosan áttekintett jogszabályi háttér tükrében kimutatható-e a demokratikus államépítés e kategorikus imperatívuszának, amely egyébként a maga totalitásában a korábbi évtizedekben sem érvényesült,⁵² valamiféle súlyosabb sérelme?

E kérdés pedig távolról sem tűnhetett költőinek sem a közvetlenül érintettek, sem pedig a jogkereső közönség számára. Még akkor sem, ha a klasszikus polgári korszak közjogában fogant néhány alapintézményt, köztük a hatalmi ágak elválasztását, a közigazgatástól függetlenített igazságszolgáltatás ideáját s az egykor megteremtett bírói függetlenséget,⁵³ de legalábbis annak eszményét az akkortájt mind közönségesen csak népi demokráciaként aposztrofált rendszer – valójában csak rövidke – intervallumának legelső szakaszában, az ideiglenes nemzeti kormány igazgatta Magyarországon, a meghatározó politikai tényezők közül nem vonta kétségbe senki.⁵⁴

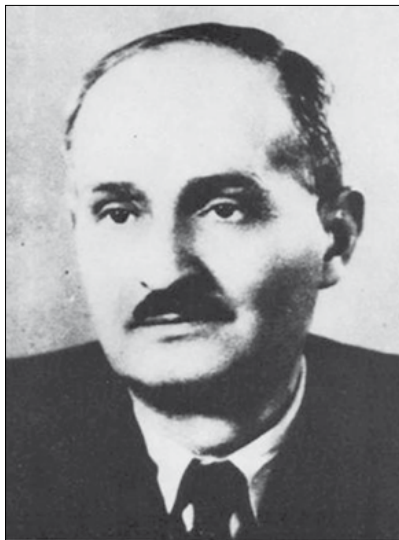
Magától értetődően nem tette ezt az igazságügyi politika egyik meghatározó aktora, az igazságügy-miniszter, Valentiny Ágoston sem, jöllehet a bíraskodás jogi környezetét illetően az ő kormánytagsága alatt két – később vitatott – intézkedés is született.

Elsőként ezek közül arról a kormányrendeletéről kell szólni, amely a közszolgálatban alkalmazottakkal együtt, az ítések számára teret nyitott a politikai térbe történő belépésre.⁵⁵ Másodikként pedig azt a jogforrást indokolt vizsgálat alá venni, amely ugyancsak a kabinet egészének jóváhagyásával, a miniszterelnök kézjegyével ellátottan, 1945 júniusában a külön bírói státus eltörlését hozta magával.⁵⁶

Szerte a világban, s így Magyarországon is, a bírói függetlenség jogintézményére a politikai színpad résztvevői, a szakmai és tudományos körök reprezentánsai mint bonyolult s egyben összetett képződményre tekintettek. Érvényesüléséhez az alkotmányos

jogrendekben számos kapaszkodót, garanciát létesítettek. Magyar honban e téren a legfontosabb lépést még 1869-ben a bíró hatalomról szóló törvény tette meg,⁵⁷ amellyel a bíraskodást élesen elválasztották a többi közfunkciót teljesítő hivatásrendtől. Ezt követően két másik fontos parlamenti döntéssel külön törvény született az ítések felelőségéről, valamint az áthelyezésük és nyugdíjazásuk körüli anyagi és eljárási szabályokról.⁵⁸ A bírói pulpitusok embe-reinek szakmai s emberi integritását igyekeztek – nem is eredménytelenül – e sarkalatos törvények biztosítani. Kinevezésük körülményeit, szakmai előmenetelük feltételeit, anyagi biztonságuk alapjait rendezték e regulák mindig az éppen lehetséges módon és mértékkel.⁵⁹ A tárgyilagos, elfogulatlan és befolyásmentes ítékezés posztulátumát szem előtt tartva a modern magyar állam megteremtői, az osztrák–magyar kiegyezés építészai, elvi éllel mondták ki, hogy a bíró „a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni”.⁶⁰ A bírósági határozatokat érdemében sem nyíltan, sem burkoltan az államfőre és az alkotmányra esküt tett ítéseken kívül tehát nem alakíthatta, nem formálhatta senki. Ezt az autonóm állapotot s nem csupán a látszatát erősítette az akkori igazságügy-miniszter⁶¹ azzal is, hogy a sokszor idézett és hivatkozott törvényben megfogalmazta a sokáig érvényes szentenciát: „bíró nem lehet tagja valamely politikai vagy munkás-egyletnek, illetőleg gyülekezetnek”.⁶²

Majd háromnegyed évszázad múltával a magyar államiság újjáépítésének lendületében a közszolgálat embe-reitől s – a papíron ekkor még rövidke ideig létező bírói külön státus ellenére – velük egy lapon, egy halmazba sorolva, a kormányban ülők a bíraktól a társadalmi folyamatoktól történő távolságtartás helyett az azokban való részvételt várta el. E megváltozott szemléletet tükrözte

Valentiny Ágoston
(Kalocsa, 1888. október 6. – Budapest,
1958. augusztus 21.)

az ideiglenes kormány Debrecenben meghozott döntése, amellyel fölülírta az 1869. évi törvény 11. §-át, s azzal mérőben ellentétes állapotot teremtett.

A kabinet ugyanis tavaszélen – minden bizonnyal szakminiszterének kezdeményezésére – az 538/1945. M. E. számú rendeletében, még ha megkötésekkel is⁶³, de kimondta, hogy bíró „meggyőződésből demokratikus politikai pártnak vagy szervezetnek tagja lehet, a demokratikus pártok gyűlésein megjelenhet”.⁶⁴ Az intézkedésről némi empátiával elmondható, nem utolsósorban Valentiny Ágoston egy-egy nyilatkozatából is kiolvashatóan, hogy azt nem a bírák integritása elleni merényletként tervezték meg. Ellenkezőleg, a politikai-közéleti tér számukra történő megnyitásával a döntéshozók inkább kettős cél elérését tűzték ki maguk elé. Legelőbb is kívánatosnak tartották, hogy a pulpitus emberei ismerjék meg „a társadalomban ható osztályerők és politikai erők törvényeit és szabályait”. Majd annak megtörténtével azt remélték vagy inkább azt várták, hogy „azok a bírák, akik igazolásuk után tovább fogják szolgálni az igazságszolgáltatás nagy és szent ügyét [...] a nép érdekében való ítélkezésre sokkal alkalmasabbakká válnak, mint voltak a multban”.⁶⁵

A bírósági szervezetrendszer újonnan kialakított ágában, a népbíróságok fórumrendszerében azonban a speciális politikai ügyekre, a háborús és népellenes bűntetteket elkövető vádlottak felelősségének megállapítására létrehozott tanácsok ítései szemből a jogpolitika magasabb követelményeket támasztott. Major Akos – a korábbi rendszer hadbíró századosa⁶⁶ – kevéssel a Népbíróságok Országos Tanácsa elnöki székének elnyerését követően erről hevenyészve nyilatkozott is. A kommunistákkal szoros együttműködést kialakító főbíró ekkor leszögezte, hogy az általa irányított testületekben „olyan bírónak, akinek se politikai érzéke, se külpolitikai látóköre nincs, hanem rövidlátó szemmel böngész a paragrafusokat és – ott sem találja az igazat, helye nem lehet”.⁶⁷

A politikai tér bírák előtti szabaddá tétele a tárgyilagos ítéletalkotás körülményeit, a bírói döntések tárgyilagosságába vetett közbizalmat ugyan nem erősítette, ám a nyilvánosság terein belül a budapesti tábla akkori alelnökén, Vincenti Gusztávon kívül jóformán senkiben sem váltott ki tetten érhető kételyeket.⁶⁸

Am lényegében ugyanennyire visszhangtalan maradt a kabinet másik döntése, amellyel pedig a miniszterek 1945 júniusában „a közszolgálati illetmények és nyugellátások” rendezésének hatályát a közszolgálatban foglalkoztatottakkal együtt a bírákra és ügyészekre is kiterjesztették.⁶⁹ Ez pedig az idő tájt – kimondva-kimondatlanul – egyet jelentett a külön bírói státusz felszámolásával. A presztízsére, a jogrend biztosításában szerzett kitüntetett helyére korábban oly éberen figyelő hivatásrenden belül, ideértve a bírói kar felső vezetését is, azonban nem akadt senki, aki fölpanaszolta volna – sem a kormányrendelet megjelenésének napjaiban, sem pedig azt követően jó darab ideig – e lépés számukra káros hatását.⁷⁰

A hallgatásra, az ítészek passzivitására azonban sok-sok évtized távolából a kései krónikás találhat észszerű magyarázatokat. Némi jóindulattal ugyanis egyrészt föltételezhető, hogy a pulpitusok emberei a miniszterek

grémiumának rájuk vonatkoztatott határozatából nem olvastak ki valamiféle bíróságokkal szembeni tendenciát. E feltételezésük pedig táplálkozhatott abból, hogy noha az új vezető réteget az igazságszolgáltatás iránti szimpátiával egyetlen pillanatra sem lehetett „meggyanúsítani”, de a kormányrendelet nem illeszkedett semmiféle korábban kimunkált, ismertté tett s az igazságszolgáltatás jogállami struktúráját veszélyeztető stratégiai tervhez. Nem illeszkedett, mert a rendes bíróságok rendszerének átalakítására vagy akár csak egyes elemeinek módosítására 1945-ben egyik kormányt támogató párt sem rejtegetett asztalfiókjában semmiféle jogpolitikát érintő átfogó plánomot.⁷¹ Még a kommunisták sem, akik ez idő tájt „az ellentétek kiegyenlítésének” szerepében tetszelegtek,⁷² s beérték azzal, hogy a belügyi tárca égisze alatt megkaparintották a számukra később oly sok hasznot hajtó politikai rendőrséget, s a Gazdasági Főtanácsban betöltött meghatározó szerepük révén fokozatosan megerősítették pozícióikat a gazdaságpolitika területein is.⁷³ Ennél többet ekkor nem akartak s az aktuális politikai erőterben nem is akarhattak. Megkockáztatható ebből következően, hogy politikacsinalóik az igazságszolgáltatás terére még belső használatra sem fogalmaztak meg valamiféle vázlatos cselekvési tervet. Nem beszéltek még a hatalom egyoldalú megragadásáról, hiszen vezetőik előtt világos volt, hogy a proletárdiktatúrának mint célkitűzésnek akár csak elméleti felvetése is riadalmat keltett volna a koalíciós partnerek között.⁷⁴

Másrészt a kormányrendelet szövegéből, no meg abból a tényből, hogy a rendeletervezetet előterjesztőként a pénzügyi tárca vezetője⁷⁵ exponálta a Minisztertanácsban,⁷⁶ érzékelhető volt, hogy az szándékoltan nem irányult a bírói hivatásrend ellen.⁷⁷ Ennek ellenére elmondható, hogy az intézkedés mégis sérelmes volt.⁷⁸ Sérelmes, mert azzal, hogy uniformizálta a közpénzből állami tevékenységet folytatók finanszírozására vonatkozó szabályokat, az igazságszolgáltatás alkalmazottait kivette az 1920. évi XX. törvénycikk hatálya alól. Ezzel pedig megszűnt az a privilegizált állapot, melyben a javadalmazás és az „életpályán” történő automatikus előlépés terén a bírák elkülönítése a közalkalmazottak széles rétegeitől törvény erejénél fogva hosszabb ideje adott volt.⁷⁹

Végezetül: a hallgatásra okot adhatott az a bírákban is nyomot hagyó közéleti atmoszféra,⁸⁰ amelyben az ítészeknek helyenként és időnként valódi egzisztenciális fenyegetettséggel kellett szembesülniük.

4. A bírói függetlenség megváltozott értelmezése és gyakorlata

Az igazságszolgáltatás korábbi kitüntetett helyzetét s azon belül a bírói függetlenség axiomatikus tételét 1945-ben – mint arról már az előbbieken szóltunk – a nyilvánosságban mértékadó helyről nem érte említésre méltó támadás. Ám akkor, midőn a kortársi közvélemény s a közélet exponensei azt konstatálhatták, hogy az „állami élet” teljessége „forradalmi átalakulás állapotában van”, nem minden alap

nélkül lehetett attól tartani, hogy az addigi „legnagyobb becsben tartott intézmények” sorában maga a bírói függetlenség ideája „is könnyen újraértékelés alá” eshet.⁸¹

Figyelmeztető jelek – még ha áttételesen is, de távolról sem erőltetett dekódolás révén – szép számban tetten érhetők voltak. Elsősorban a politika tereiről s a nyilvánosság berkeiből hangoztak el vélemények, olykor markáns nyilatkozatok, amelyekkel az ítések a háború előtti intervallumban csak ritkásan, mondhatni elvétve találkozhattak. A hatalom új szereplői részéről már a kezdetektől érzékelhető volt valamiféle – nem is titkolt – bizalmatlanság az igazságszolgáltatásban régebb óta fungáló szakbírákkal szemben.⁸² Nem állítjuk azonban, hogy ebben az atmoszférában az igazságszolgáltatásnak kiemelt szerep jutott volna. Az újonnan berendezkedő rendszer ugyanis fenntartásait egyetemlegesen meghirdette mindazok irányában, de legalábbis azok jelentős hányadával szemben, akik így vagy úgy a régi establishment alkalmazottai voltak.⁸³

A verbális nyilatkozatokat aztán a továbbiakban gyakorlati lépések követték, s az állami élet valamennyi szegmensének beindításakor a kormány 15/1945. számú rendeletet fogadott el s hirdetett ki a hivatalokban, a közintézményekben és az igazságszolgáltatásban foglalkoztatott alkalmazotti kör átvilágítására és igazolására.⁸⁴ A jogalkotó ebben „fontos” közérdekre hivatkozással megrajzolta az igazolandók körét, de nem rejtette véka alá az intézkedés mögött meghúzódó kormányzati elképzelések egyik prioritását: a vizsgálatba bevont valamennyi személy esetében annak megállapítására kell törekedni, hogy az illető 1939. szeptember 1-től számítottan – egész magatartásával „nem sértette-e a magyar nép érdekeit”.⁸⁵

A hevenyészett s idő szorításában pennázott kormányrendelet több más ekkortájt született intézkedéssel együtt anyagi és eljárási kérdésekben megannyi ellentmondást, hiányos és félreérthető passzust foglalt magában. Ezek a megindított és erőltetett menetben keresztülvinni szándékolt processzusokban újabb és újabb dilemmákhoz vezettek. Az ellentmondások feloldására, amelyeket egyébiránt a hétköznapi gyakorlatában az igazolóbizottságokban részt vevő tagok eltérő pártpolitikai irányultsága⁸⁶ csak tovább élezett, a kormány 1.081/1945. számú miniszterelnöki rendelete tett kísérletet.⁸⁷

Az idevágó joganyag terminológiai s eljárási bizonytalanságai ellenére azonban az igazságügy területére központilag illetékes bizottság már áprilisban készen állt feladatai ellátására. Az elnöklő Ries István mellett ismert vagy később maguknak ilyen-olyan hírnevet szerzett gyakorlati szakemberek alkották a grémiumot.⁸⁸ Ugyanakkor az igazságügy vidéki alkalmazotti körének „szemléjére” rendelt fórumok is megalakultak.

A bizottságok tagjai a szerveződés és a munkába állás első pillanatától szembesülhettek vállalkozásuk céltételezésével, nemkülönben a kezükbe adott eszköztárral. Szakismereteik és gyakorlati tapasztalataik alapján tudatosulhatott bennük, hogy az eljárások végeztével alkalmazható olyan szankciókkal – mint a feddés, az áthelyezés, illetve az előléptetésből való kizárás, vezető állásra való alkalmatlanság kimondása, nyugdíjazás, állástól történő

megfosztás – ítélőbírákkal szemben általában,⁸⁹ csupán törvényben meghatározott esetekben és eljárási rendben kizárólag bírói testületek élhettek.⁹⁰

A hatalom új emberei, a rendszerváltó politikai garnitúra azonban 1945-ben a bírák szelekciójára vonatkozó szabályozással átlépték az előző jogrend bírói függetlenséget konstituáló rendszerét. Az ítések sorsát, a világháború alatt tanúsított magatartásuk megítélését ugyanis hangsúlyosan politikai faktorokra bízta, vagy az új forradalmi ítélő fórum, a budapesti népbíróság kezébe tették le. Ám a nyilvános politikai térben, a politika színpadán s különösen az érintett szakmai kör képviselőiben emiatt felszólamlásra nem került sor, ellenvéleményének senki sem adott hangot. A méltán tekintélyes szaklapban még a mértékadó Vincenti Gusztáv is – valamiképp a „wishful thinking” búvkörében – azzal nyugtatgatta önmagát, no meg a jogállami eszményekre fogékony jogászi közvéleményt, hogy a kormány e téren megtett lépései, konkrétan a bírák igazolásával kapcsolatos intézkedései „csupán egy rendkívüli körülmények folytán előállított és előreláthatóan meg nem ismétlődő helyzet rendkívüli követelményeinek vannak hivatva eleget tenni”.⁹¹

A fővárosi tábla alelnöke⁹² azonban nem bizonyult jó jósna. Mert bár a háború utáni második esztendőben az igazságszolgáltatást körülvevő politikai, jogi és társadalmi környezet messze nem volt rokonítható a második nagy viláégés éveiben megtapasztalt rettenetes körülményekkel, a politika boszorkánykonyhájának egyik-másik nyilvánosság előtt is megmutatkozó szegletében a bírák, elsősorban a régi bírák újabb hullámban történő megtizezdelését tervezték. S erre két okot is találtak. Egyrészt úgy vélték, hogy az igazolások gyakorlata nem váltotta be a korábban megfogalmazott és várt reményeket. Másrészt pedig – nem csupán szűk körben – az igazságszolgáltatást figyelő kormányzati tényezőkben az a vélemény erősödött meg, hogy az ítések hivatásrendje mindennapos munkájában, ítéleteiben nagy gyakorisággal nem reflektál a jogkeresők sokasága igazságérzetére, ezért többségük nem szolgálja a demokrácia érdekeit.

Az igazolások folyamata és „eredményessége” valóban széles körben okozott csalódást. Maga a processzus is – többek között a jogalkotó bizonytalankodásainak is betudhatóan – meglehetősen vontatottan indult el, s jóllehet Ries István igazságügy-miniszterre történő kinevezésével némileg felgyorsult az eljárások menete, de ő már 1945 nyarán meglehetősen keserű szavakkal nyilatkozott az igencsak nagyszámú igazolást kimondó határozatról.⁹³ S valóban a radikálisabb átrostálást várók számára a számok már ekkor, majd a további hónapokban sem mutattak kedvező képet. Számos országosan ismert s a szélsőjobb mellett magát nyilvánosan is elkötelező bírón kívül ugyanis a nagy többség, vagyis az eljárás alá vont ítések jó kilencven százaléka így vagy úgy,⁹⁴ de folytathatta ítélkező munkáját.⁹⁵

A kommunista vezetés zöme s a vele – időnként ellentmondásosan ugyan, de – együttműködő tárcavezető nem békélt meg a kialakult helyzettel. A radikálisabb „munkáspárt”, az MKP vezetése elégedetlenségének pedig mind hangosabban adott hangot.

A bírói kar elleni általános támadásra a jel a legilletékesebbtől, a pártvezértől, Rákosi Mátyástól érkezett, aki az első békeév karácsonyán, a *Szabad Népb*ben megjelent, maga jegyezte cikkében még csak néhány sorban nyilatkozott elmarasztalóan a bírósági rendszerről⁹⁶, ám egy hét múltával, ugyanitt egész oldalas újrólírási üzenetében hosszabban és egyértelműbben bontotta ki az igazságszolgáltatással szembeni kifogásainak csokrát. A rendes bíróságokat – s mellettük az ügyészségeket – nyilvánvaló szabotázzsal vádolva, végkövetkeztetésében ekkor ment a legmesszebbre. „Ezen a téren – hangoztatta – fel kell vetni a kérdést, nem volna-e jobb a Horthy- és a fasiszta rezsimtől örökölt bírakat és ügyészeket – tiszteletre méltó kevés kivétellel – felfüggeszteni és kizárni azoknak az intézkedéseknek végrehajtásából, melyek fiatal demokráciánk gazdasági és politikai alapjainak megvédését célozzák”.⁹⁷

A szakszerűen megkoreografált folyamat kiszáradva a politikai küzdőtérre folytatódott.⁹⁸ Az „MKP nagybudapesti szervezeteinek első értekezletén” – az arról tudósító szerint – „harcos optimizmussal [...] erélyes harcot” hirdettek⁹⁹ az igazságügy demokratikussá tételéért, egyes bírák működésének azonnali felfüggesztéséért, az elfogultnak minősített rendes bíróságok hatáskörének csökkentéséért, „a feleslegessé váló bírói személyzet” elbocsátásáért.¹⁰⁰

A válasz e követelésekre – vélhetően mert a miniszter s a szociáldemokrata vezetők jó része sem volt az igazolások eredményességét tekintve a kommunistáktól nagyon eltérő véleményen – nem késett sokáig. A kommunista pártlapnak a pártaktíva történéseiről közreadott jelentése után ugyanis huszonnégy órával a Magyar Partizánszövetség delegációja előtt Ries István kijelentette, hogy ő a maga részéről kész az igazságügyet a „legerélyesebb” módon megtisztítani „a reakciós elemektől”.¹⁰¹

A minisztérium törzskarában ekkor már hónapok óta folytak az előkészületek „a demokratikus rend szempontjából használhatatlanok” kirotálására,¹⁰² az újabb létszámapasztásra.¹⁰³ Ennek kereteiről, s főbb szempontjairól a két baloldali párt decemberben meg is egyezett,¹⁰⁴ ám magával az alapgondolattal, vagyis a létszámapasztás szükségességével – igaz, politikai motivációk nélkül – a koalíció többi párta is egyetértett. A folyamat levezénylésére tervek születtek, mind annak ideológiájára, mind pedig gyakorlati kivitelezésének szervezeti know-how-jára.¹⁰⁵ Ezekről 1946 tavaszán a politikusok pártközi értekezletek egész során cserélték ki véleményüket, mígnem aztán az érintett alkalmazotti körben a létszám csökkentésének mértékében s a lebonyolítás mikéntjében sikerült dűlőre jutniuk. A kormány májusban tárgyalta meg az e tárgyban megfogalmazott rendelettervezetet, amelyet nem túl sokatmondóan, de meglehetősen vészjóslóan „az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések” címmel s 5.000/1946. M. E. szám alatt a hivatalos közlönyben tettek közzé.¹⁰⁶

A rendeletet kétségtelenül az ország válságos gazdasági helyzete s különösen a költségvetés tarthatatlanul szorongatott állapota kényszerítette ki a kormányzatból, amit aztán – elsősorban a baloldalon – jónak láttak napi és hosszabb távú politikai szempontjaikkal összhangba hozni.

A közfoglalkoztatottak háború előtti létszámának jó húszszázalékos gyarapodása a költségvetést valóban lehetetlen helyzetbe hozta. S hogy kiknek a kirotálásával kívánták ezt az egyébként valóban válságos helyzetet orvosolni? Erre a kérdésre a kormány az elbocsátandók, nyugdíjazandók körének kijelölésével adott választ. Azoktól, akiknek hivatali működésétől „az ország demokratikus szellemű újjáalakítását” nem lehetett várni, vagy akik akár a rátermettségnek, akár a szorgalomnak híján voltak.¹⁰⁷

A politikai szempontú szelekcióhoz azonban nem csupán a fenti szubjektív mérlegelésre tárgy lehetőséget nyújtó alternatív kritériumrendszer kínált lehetőséget, hanem a döntéshozatalra kimódolt szervezeti megoldás is. Az elbocsátandók, nyugdíjazandók sorsáról határozó grémiumokat ugyanis a központi közigazgatás alkalmazottainak körében a kormányelnök, az illetékes főhatóság első embere és a Szakszervezeti Tanács állította föl. A konkrét eljárás szabályairól pedig elmondható volt, hogy garanciális elemeket egyáltalában nem tartalmazott; a döntések indoklásának kötelezettségét nem ismerte, s mi több, jogorvoslatra sem biztosított lehetőséget.¹⁰⁸

A bírói függetlenség elvének sérelmét jelentő módon az ítésekkel szembeni fellépésre ilyen széles jogkört korábban egy, az alkotmányos kereteket legalább szavakban magára nézve kötelezőnek tartó adminisztráció sem szerzett magának.

Az igazságügyi s ezen belül a bírói létszám redukciójának teljesítésére tizenkét bizottságot hoztak létre,¹⁰⁹ melyek közül a második foglalkozott a pulpitusok embeivel. A döntések előkészítése kevesek dolga lett, szűk irodákban elkeseredett viták tüzeiben alakult ki az elbocsátandók, majd az utólagos revízió révén módosított, véglegesített lista.¹¹⁰ A napisajtó csak nagy ritkán, elvétve adott hírt „az igazságszolgáltatás szerveinél tisztogató” bizottságok munkájáról, az elbocsátásra kiszemeltek névsorairól. A leghosszabb – bizonyára belső informatortól származó – listával először a *Szabadság*¹¹¹ jelentkezett, amelyben negyvenöt ítéshozó nevét tüntették föl.¹¹² Augusztus közepén pedig a *Világ* számolt be arról, hogy csak a budapesti tábla területéről 238 bírót és ügyészt vettek föl az eltávolítandók közé.¹¹³

A hosszan elnyúlt folyamat az igazságügy területén csak december közepére jutott végül nyugvópontra. A *Magyar Közlöny* 288. számának címlapja hozta azok listáját, akiket állásukból elbocsátottak.¹¹⁴ A nagyszámú kirotált bírósági titkár, jegyző és aljegyző mellett 390 ítéshozó és ügyész listára helyezésével a bírói hivatásrend ötödét távolították el a pulpitusokról.

5. Búcsú a bírói függetlenségtől

A „munkás-paraszt demokratikus diktatúra” intervallumából a – fejlődésnek aposztrofált – következő etapba, a „proletárdiktatúra” korszakába forduló állam építészeti 1948 első napjaitól, hosszas előkészítés után megkezdtek az igazságszolgáltatási szervezet teljes átalakítását.¹¹⁵ A politika kommunista főszereplői s a velük egy útra lépett szociáldemokraták ekkora úgy vélekedtek, hogy a bí-

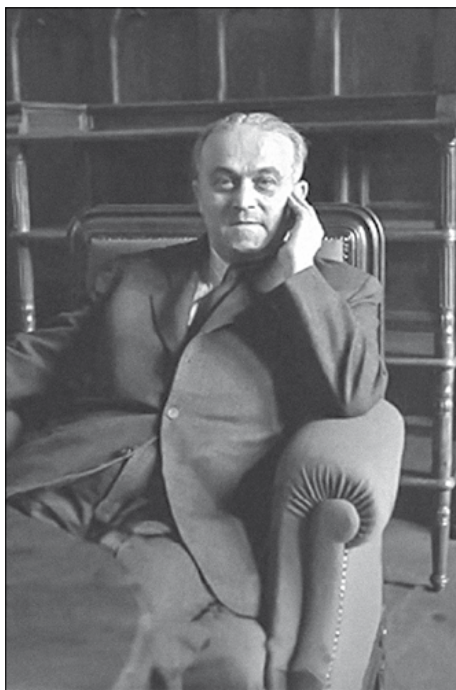
rósági szervezet átalakításához a feltételek megértek, s a nagyobb léptékű, radikális változtatás útjából minden akadályt eltakarítottak. E számukra logikusnak, de legalábbis meggyőzőnek ható helyzetértékelés ellenére az egyesült párt központjában s a minisztérium vezérkarában mégsem a legfájdalmasabb beavatkozás sebészi módszerét választották, hanem – a már bevált receptek alapján – személyzeti jellegű intézkedések sorával indították el a bírósági rendszer gyökeres reformját.

Ezzel egyidejűleg a közvélemény fölkészítésére szisztematikusan megszervezett sajtókampány indult, mellyel jelezték a törvénykezés terén hamarosan bekövetkező változásokat, a bíróságok tervbe vett megregulázását, az apparátus immáron valóban véglegesnek gondolt átrostálását. A bíróságokkal szemben hagyományosan bizalmatlan, a régebbi ítésekkel pedig egyenesen ellenséges parasztpárti orgánus, a *Szabad Szó* hasábjain dörögött el meghatározottabban a hadüzenetet jelző szózat. E lap szerkesztősége név nélküli cikkében, amely egyébként egy egyedi büntetőügyben meghozott ítéletet kommentált, határozott konklúzióig jutott el, mondván: „A demokrácia harmadik évében egyes helyeken még mindig olyan bírák osztják az igazságot, [...] akik néhány évvel ezelőtt még egyáltalában nem értelmezték olyan szigorúan a bírói függetlenséget, mint ma – a demokráciával szemben. Ezen az állapoton sürgősen változtatni kell.”¹¹⁶

A változás előszelét érzékeltetve a *Szabad Nép* némileg más hírokat pengetett. Cikkírója, Feri Sándor, aki ez idő tájt a kommunista pártközpont alkalmazásában állt, tagadta a bírói függetlenséggel való végérvényes leszámolás tervét, ezzel szemben azt állította, hogy Ries miniszter s elvtársai éppen „az igazi bírói függetlenséget” akarják megteremteni. Igaz, mondandójához vészjóslóan azért megjegyezte, hogy a jövőben „nem maradhat meg a bírói székben [...], aki nem hajlandó, vagy nem tud demokratikus ítéleteket hozni”.¹¹⁷ Végül csatlakozott a sajtóhadjárathoz a több évtizedes múltra visszatekintő fővárosi bulvárlap, a *Friss Ujság* is, s lelkesen vette ki részét a „taláros testületek” pellengérré állításában, kíméletlen ostromozásában.¹¹⁸

Az ítéseket fenyegető tervekkel szemben az egyre egyszínűbb sajtóban nem akadt orgánus, amely karakteres ellenvéleményének adott volna hangot. Még a polgári radikálisok lapja, a *Haladás* sem vállalkozott arra, hogy a pulpitus embereit nyilvános védelmébe vegye. Ehelyett az apológia halk hangján inkább arról értekezett, hogy Magyarországon a bírói függetlenség korábban sem érvényesült oly mértékben, „mint ahogy romantikus visszahajtozások ezt fel akarják tüntetni”.¹¹⁹ S bár volt némi távolságtartás a Zsolt Béla¹²⁰ által fémjelzett orgánus

álláspontjában,¹²¹ mégis úgy látták jónak, hogy Ries elképzeléseinek meritumára vonatkozóan egyetértésüknek adjanak hangot. Azt állították, hogy a bírák világában „átmeneti szelekcióra szükség van, csak állandósítani nem lehet a hatalom rugalmas rendelkezését a bíróság felett”.¹²²

Ries István
(Küngös, 1885. november 14. – Vác,
1950. szeptember 15.)

A bírói függetlenségre végső csapást mérő jogszabálytervezet, mely a bírák áthelyezését, elbocsátását és nyugdíjazását tette lehetővé, Ries István tárcájánál 1948 első heteiben készült el,¹²³ a kormány pedig február 6-i ülésén adta hozzájárulását a plánum országgyűlés általi megtárgyalásához.¹²⁴ Az igazságszolgáltatás s benne a bíróságok és az ügyészségek jó ideje tervezett átszervezésének útjából az országgyűlés placetja¹²⁵ után valóban elhárult minden akadály.

A forradalmiként aposztrofált törvény mögött meghúzódó filozófia egyébként egyáltalán nem volt szofisztikált, s kitűzött céljának való megfelelés köntörfalazás nélküli személyi és szervezeti átalakításokat vetített előre. A cél az volt, hogy a proletárdiktatúrába átforduló hatalom az igazolások és a B-listázás után még állásukban meghagyott, de egyébként megbízhatatlannak ítélt bírákat eltávolítsa a

pulpitusról.¹²⁶ Erről – igaz valamivel a törvény parlamenti elfogadása után – Ries István leplezetlen őszinteséggel nyilatkozott.¹²⁷ A „változnak az idők, s benne változnak a szereplők” gondolatkörében a miniszter ugyanis a korábbi tisztogató akciók „felemás” eredményeire utalva jegyezte meg, hogy azok a körülmények és megfontolások, amelyek a háború utáni hónapokban és években még *salvus conductust* nyújtottak a bírák jó részének, azok három év múltával már szertefoszlottak, s az átalakuló politikai rendszer teremtette „népi demokrácia” elvárásai követelik a bírói karral szembeni határozott fellépést.¹²⁸

S erre a magyar törvénytarba 1948. évi XXII. törvényként felvett – s „az ítélobírák áthelyezésének, úgyszintén az ítélobírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról” címen elhíresült – jogszabály tökéletesen alkalmasnak bizonyult.¹²⁹

Az ítésekre oly végzetes törvényt ugyanis felhatalmazta a tárcavezető, hogy a Kúria elnöke és másodelnöke, valamint a z ítélotáblai elnökök és alelnökök¹³⁰ kivételével bármely bírót – akár annak beleegyezése nélkül is – más bírósághoz áthelyezzen, vagy a törvény szóhasználatára szerint, végelbánás alá vonhasson, magyarán szólva, nyugdíjazhasson. Ezzel pedig megnyílt az út ahhoz, hogy a pulpitusok emberei közül nagyszámú nem megbízhatónak bélyegzett bíró pályáját derékba törjék, nyugdíjaztatását jogszerű köntösbe öltöztessék.¹³¹

A hivatásrend átalakítására a törvény hatálybalépését követően határozott intézkedéseket hoztak. Tudatták a

nyilvánossággal, hogy az 1948. évi XXII. törvény végrehajtására felállított bizottságban Hajdu Gyula és Dulín Jenő államtitkár mellett Szelényi Zoltán minisztériumi osztályfőnök kapott helyet.¹³² Feladatukról Hajdu Gyula államtitkár Supka Géza¹³³ lapjában, a *Világban* bővebben is nyilatkozott. Burkoltan tagadta, hogy munkájukat kampányfeladatnak tekintenek, s nyilvánvalóvá tette, hogy a bírói kar „átszervezése” nem történhet meg varázsütésre:¹³⁴ „nem akarjuk elhirtelenkedve intézni ezt a kérdést” – adott nyomatékot nyilatkozatának. Az éppen csak kijelölt testület munkamódszerét taglalva pedig így folytatta: „Nagyon alaposan meg kell vizsgálni minden bírónak a tevékenységét, hogy a demokrácia három éve alatt hogyan viselkedett, hogyan dolgozott.”¹³⁵ Az érintettek megnyugtató szándékával az államtitkár leszögezte: „Nem emberüldözésről van szó, csak nagyon alapos és gondos vizsgálat alapján történik az, hogy a meg nem felelő bírót – akik nem tudtak a demokrácia szellemében dolgozni – eltávolítjuk, vagy ha olyan az eset, hogy más körülmények között a demokráciának megfelelően tudnak dolgozni, áthelyezzük más munkakörbe.”¹³⁶

A bírói apparátus személyi állományával kapcsolatos döntéseket azonban megelőzték a bíróságok vezetőit érintő intézkedések. Legelőbb is – betöltvén az előírt korhatárt – nyugdíjazták Kerekess István kúriai elnököt.¹³⁷ A vezetőváltásokhoz egyébként a döntéshozók igencsak kézenfekvő igazolással szolgáltak, mondván, „hogy a fontosabb bírósági vezető helyekre erőskezdű, nagy adminisztrációs képességű és politikailag teljesen megbízható” egyéneket találtak.¹³⁸ Nyugdíjasként így távozott a fővárosi ítélőtábla elnöki stallumából a bírói függetlenség legbátrabb szószólója, Vincenti Gusztáv,¹³⁹ akit Nagy Miklós, az Igazságügyi minisztérium Magánjogi Osztályának vezetője váltott a posztján,¹⁴⁰ Sztodolnik László a Győri,¹⁴¹ Kocsis Mihály pedig a Pécsi Itélőtábla vezetésére nyert kinevezést.¹⁴² Mellettük Sarlós Márton lett a Főváros Büntetőtörvény-

szék első embere. Ugyanakkor három ítéset, korábban fontos igazságügyi tisztség birtokosát, kúriai tanácselnöki pozícióval kínáltak meg.¹⁴³

Az ítélezés parancsnoki helyeinek átrostálását az ítésetek derékhadára vonatkozó intézkedések követték. Az ítélőbírák átvizsgálásának folyamata azonban nem igazolta vissza az államtitkár humánus és szakszerű eljárást kiállításba helyező áprilisi mondatait. Az igazságszolgáltatás egészét s a bírák túlnyomó többségét a napisajtó sűrűn – számos esetben pontatlanul – publikált tudósításai tartották bizonytalanságban, egzisztenciális fenyegetettségben. Az érintettek biztosat csak a *Magyar Közlöny* Hivatalos rész rovatából olvashattak ki. Az pedig nagy rendszerességgel ismertette Ries István sorsukat érintő döntéseit.

S hogy volt mit nyilvánosságra hozni, az köszönhető volt annak, hogy a miniszteri asztalon májustól sokasodni kezdtek a tárgyban előterjesztett dossziék, felszerelve Hajdu Gyula bizottságának véleményével s a határozathoz szükséges személyi anyagokkal. A sort a miniszter a „saját kérelemre”, illetve hivatalból végrehajtott áthelyezésekkel és nyugdíjazásokkal nyitotta meg. A Kúriától kezdve a legtávolabbi járásbíróság sem maradt érintetlen.¹⁴⁴ Sokszor tisztességgel vállalható szakmai karrier, életpályák törtek derékba. A kirotáltak helyére pedig újak kerültek,¹⁴⁵ olyanok, akik a velük szemben támasztott politikai követelményeknek immáron teljes mértékben megfeleleltek.¹⁴⁶

A proletárdiktatúra államának személyi állományában átfomált bíróságai így váltak „megfelelő harci eszközzé [...] a dolgozó osztályok”¹⁴⁷ s a mindenható Párt kezében. Ítélezésükkel – az esetek nagy hányadában – a törvényesség, a jog és az igazság szolgálata helyett a bírói függetlenség minden elemétől megfosztott állapotukban – „a proletáriátus élcsapatának” parancsát követték, s hosszú évtizedeken át elsősorban a párt szempontjait tartották szem előtt.¹⁴⁸

RÉVÉSZ, T. MIHÁLY

Theoretische und praktische Fragen der richterlichen Unabhängigkeit im Nachkriegsungarn (Zusammenfassung)

Durch die Invasion der Streitkräfte des Dritten Reiches vom März 1944 war die ungarische Souveränität für längere Zeit verloren. Es waren noch Kämpfe in Ungarn, als in den härtesten Wintermonaten um die Wende 1944/1945 begann, – infolge der Maßnahmen der führenden Persönlichkeiten des öffentlichen Lebens in Debrecen, in der provisorischen Hauptstadt des politischen Lebens, und von denen gegründeten Institutionen, – die Abräumung der Trümmer, und der Wiederaufbau des Landes. Die staatliche Hauptmacht übernahm vorübergehend die Provisorische Nationalversammlung, die Exekutivgewalt wurde durch von ihr gewählte Koalitionsregierung ausgeübt, aber an der Gestaltung des politischen Lebens nahmen auch die spontan gebildeten Organisationen der lokalen Gemeinschaften, die Nationalausschüsse – besonders auf lokaler Ebene – teil.

Neben den zwischen den zwei Weltkriegen üblich arbeitenden ordentlichen Gerichten und Sondergerichten

wurde ein neues Organisationssystem, ein zweistufiges Netzwerk von Volksgerichten erstellt, um über Kriegsverbrechen und über Verbrechen gegen die Menschheit Entscheidungen zu treffen. So wurde aus dem im 19. Jahrhundert als duale Struktur gegründeten System, vor Jahren der proletarischen Diktatur, ein dreistufiges System.

In der Periode der Koalitionsregierung wurden die früher gesicherten Garantien der gerichtlichen Unabhängigkeit durch die Politik regelmäßig angegriffen. Es geht in der Arbeit im Detail um die Maßnahmen der Regierung, die die Funktionsweise der ordentlichen Gerichte gefährdeten, um den parteipolitischen Druck, der auf die Judikatur der Volksgerichtsrate ausgeübt wurde, die in politischen Angelegenheiten Kompetenzhegemonie erwarben, sowie um die systematische Liquidation der Sondergerichte. Von der Kurie bis zum am weitesten entfernten Bezirksgericht blieb kein Gericht intakt. In den ersten Monaten

des Übergangs zu dem kommunistischen Einparteiensystem wurde anständigen Gerichtskarrieren ein jähes Ende bereitet, an die Stelle der ehemaligen Richter kamen solche Menschen, die den von der allmächtigen Partei erwarteten politischen Anforderungen völlig entsprachen. So wurden die Gerichte des Staates der proletarischen Diktatur zum geeigneten Kampfmittel im System der proletarischen

Diktatur. Mit der Ausübung ihrer Gerichtsbarkeit folgten diese Gerichte in den meisten Fällen – anstatt der Rechtsmäßigkeit, dem Recht, und der Gerechtigkeit zu dienen – dem Befehl der Avantgarde des Proletariat, und jahrzehntelang berücksichtigten sie, beraubt von allen Elementen der gerichtlichen Unabhängigkeit, in erster Linie die Aspekte der Partei.

Jegyzetek

- ¹ E ténnyel a kortársi közvélemény annak ellenére is tisztában lehetett, hogy a rövidebb-hosszabb ideig még létezett napisajtó a német csapatmozgásokról nem tudósíthatott. A *Magyar Nemzet* 1944. március 22-i számában például részletesen ismertette a keleti front német sikereit a magyarországi helyzetről azonban még egy rövidke hírrel sem szolgált. De nem tett másként a *Pester Lloyd* sem. *Magyar Nemzet*, 1944. (március 22.) 66. sz. 2. p.; *Pester Lloyd*, (20. Máj) Nr. 64. 1944. 1. p. A szélsőjobb orgánuma, a *Magyarság* is – jókora csúsztatással – csupán annyit közölt, hogy a bekövetkezett kormányváltás mellett „kölcsonös megegyezés alapján német csapatok érkeztek Magyarországra”. *Magyarság*, 1944. (március 23.) 67. sz. 1. p.
- ² Lásd PAPP Attila: Volt egyszer egy népbíróság. *Jura*, 2016. 1. sz. 268–270. p.
- ³ BALOGH Sándor – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – JAKAB Sándor – PRITZ Pál – ROMSICS Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1985. Kossuth Kiadó, 248. p. ROMSICS Ignác: A numerus clausztól a holokausztig. *Századok*, 2014. 6. sz. 1352–1353. p.
- ⁴ CSIZMADIA Andor: *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944–1949*. Budapest, 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 486. p.
- ⁵ NÉVAI László: Igazságszolgáltatási szerveink szocialista fejlődése. *Társadalmi Szemle*, 1961. 7. sz. 20. p. Lásd még MAJOR Ákos: Ítélt a nép. In LÁNYI Ernőné – NAGY Eta – PETRÁK Katalin (összeáll. és szerk.): *A szabadság hajnalán*. Előszó: BAKÓ Ágnes. Budapest, 1965. MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, 365. p. Megjegyzendő, hogy Riesz István igazságügyminiszter e tárgyban azonban éppen ellenkezőleg nyilatkozott mondván: „A magyar népbíróság nem forradalmi bíróság.” *Népszava*, 1946. (április 24.) 91. sz. 5. p.
- ⁶ A kérdés már a háború alatt tartott nemzetközi találkozókon is fölmerült. Így 1942-ben Londonban, illetve később a jaltai és a potsdami tárgyalásokat lezáró egyezményekben. Lásd ZINNER Tibor: Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–1949. *Történelmi Szemle*, 1985. 1. sz. 137–138. p. A háborús bűnösök felelősségre vonására az európai kontinensen lásd PAPP Gyula: Az igazolási eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, 2009. 2. sz. 162–163. p.
- ⁷ A kortársi közvélemény jó része szerint e korszakhoz tartozott az is, hogy „az ország pusztulásához és a tömeggyilkosságokhoz vezető rendszer képviselőinek a felelősségre vonása nemcsak a szövetés hatalmak akarataból, hanem a magyar társadalom igényéből is fakadt”. PAPP 2009. 164. p.
- ⁸ A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot (MNFF) a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt és a Szabad Szakszervezetek alakították meg. BALOGH Sándor: A magyar népi demokrácia demokratizmusáról (1944–1946). *Történelmi Szemle*, 1984. 1–2. sz. 281. p.
- ⁹ A program második pontja rögzítette: „A hazaárulókat, a háborús bűnösöket le kell tartóztatni és átadni az erre a célra létesítendő népbíróságoknak. Vagyonukat el kell kobozni.” Dokumentumok a magyar népi demokrácia megszületéséről. *Társadalmi Szemle*, 1954. 12. sz. 110. p.
- ¹⁰ Uo. 111. p.
- ¹¹ S tették ezt annak ellenére, hogy a nemzetgyűlés Szózatában a háborús veszteségek vélelmezett okozói s az emberiség ellenes cselekmények elkövetői büntetőjogi felelősségre vonásának mikéntjéről, az ítélkezés fórumrendszeréről jószerivel hallgattak. *Nemzetgyűlési napló*, 1944. I. kötet. 1944. december 21.–1945. szeptember 13. Ülésnapok 1944–1. 9–10. p.
- ¹² Az egyezmény szövegét hivatalosan 1945. március 17-én tették közzé. Lásd 525/1945. M. E. sz. rendelet. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a fegyverszüneti egyezmény kihirdetése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. 9. sz. 1–3. p. Az egyezmény tárgyunk szempontjából releváns 14. pontjában magyar részről az alábbiakat vállalták: „Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, bíróság elé állításában és az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában.”
- ¹³ *Magyar Közlöny*, 1945. 3. sz. 1–4. p.; Rendeletek. *Igazságügyi Közlöny*, 1945. 54. évf. 9–16. p.; KOVÁCS Kálmán: A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései. In CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok I*. Budapest, 1966. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 155. p.
- ¹⁴ *Magyar Közlöny*, 1945. 19. sz. 1–3. p.
- ¹⁵ A népbírósági joganyag megszüvegezésével Valentiny Ágoston, az igazságügyi tárca háború utáni első vezetője, Réczei László miniszteriumi osztálytanácsost és Balogh Győzöt, a tárcához berendelt törvénytudó bíró bízta meg. LUKÁCS Tibor: *A magyar népbírósági jog és a népbíróságok (1945–1950)*. Budapest, 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Zrínyi Kiadó, 95. p. Egyébként mindkettőjüket hamarosan miniszteri tanácsossá nevezték ki. Az erről szóló határozat 99., illetve 100/1945. számmal a *Magyar Közlöny*-ben jelent meg, amelyben az első népbírósági rendeletet is közzé tették. *Magyar Közlöny*, 1945. 3. sz. 1. p.
- ¹⁶ Külön is említést érdemel, hogy a népbírósági rendeleteket végül az 1945. évi VII. törvénnyel a törvényhozás magáévá tette. *Rendőrségi Közlöny*, 1945. 3. sz. A törvény nemzetgyűlési vitájára lásd PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2000. Napvilág Kiadó, 43–44. p.
- ¹⁷ A 81/1945. M. E. sz. rendeletet módosító 1.440/1945 M. E. számú rendelet 18. §-a úgy rendelkezett, hogy a Budapesti Népbíróság illetékessége a Pestvidéki Büntetőtörvényszék területére is kiterjed. *Magyar Közlöny*, 1945. 19. sz. 3. p.
- ¹⁸ Balassa Miklós pécsi ügyvéd a polgári demokraták frakciójából fogalmazott ily módon a Nemzetgyűlés 1945. szeptember 13-i ülésén. *Nemzetgyűlési Napló*, 1944. I. kötet. Ülésnapok 1944–6. 99. p.
- ¹⁹ Még Moór Gyula is, akit a későbbi években a politikai mezőben a kommunisták „sikeresen” toltak a közéleti paletta szélére, az intézmény létrehozásának racionalitása mellett érvelt. MOÓR Gyula: Népbíróság és esküdtszék. In uő: *Tegnap és holnap között. Tanulmányok*. Budapest, 1947. Révai, 106. p.
- ²⁰ Uo. 106. p. „Nemzeti katasztrófánk okozóinak megbüntetése nem egyszerű igazságszolgáltatási kérdés, hanem egyúttal politikai feladat is”.
- ²¹ Mostanában a népbírósági joganyag vizsgálatakor – nem is megalapozatlanul – az irodalomban a kommunista nyomásgyakorlás jelenlétét előszeretettel szokták hangsúlyozni. Ennek ékes bizonyítékát adta a *Szabad Nép* azon írása, amelyben a megszólalók egyike még az ítélkezésben csaknem statisztai szerepre kárhözott szakbírák ellen is határozott kirohanást intézett. „Ezek a népi demokráci-

- ától idegen lelkületű emberek, hogyan vezethetnék azzal az odaadó lelkeséggel, a demokrácia érdekeit feltő gondolddal az ügyeket, mint azt tenni szükséges volna.” – tette föl szónokiként megfogalmazott kérdését a kommunista cikkíró. *Szabad Nép*, 1945. (július 5.) 82. sz. 5. p.
- ²² *Magyar Közlöny*, 1945. 3. sz. 1–4. p.; Rendeletek. *Igazságügyi Köz-
löny*, 1945. 54. évf. 9–16. p.
- ²³ Az egyetértés e téren szembeötölő módon megmutatkozott a népbíró-
sági kormányrendelet törvényi szintre emelő nemzetgyűlési vitá-
ban is. *Nemzetgyűlési Napló*, 1944. I. kötet. Ülésnapok 1944–6.
90–101. p.
- ²⁴ Faragó László politikai szerepére lásd NYÁRÁDY Gábor: A szenve-
dély tévedései. Emlékezés Faragó László publicistára. *Magyar
Szemle*, 1999. 5–6. sz. 113–129. p.; KÁDÁR B. Zsuzsanna: Volt-e szoci-
áldemokrata „demokráciakisérlét” Magyarországon 1945 után?
Múltunk, 2016. 1. sz. 84–85. p.
- ²⁵ *Nemzetgyűlési napló*, 1945. V. kötet. 1947. február 4.–1947. február
26. Ülésnapok 1945–99. 828. p.
- ²⁶ Uo. Lásd még *Szabad Szó*, 1947. (február 22.) 45. sz. 1. p.
- ²⁷ MIKÓ Zsuzsanna: A népbíró-sági jog és a budapesti Népbíró-ság mű-
ködése 1945–1950. In BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal (szerk.):
*A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsé-
nyi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, 2012. Magyar Országos Levéltár
Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 766. p.
- ²⁸ László Jenőt, aki a koalíciós idők több kormányában – előbb a keres-
kedelemügyi, majd belügyi s végül igazságügyminisztériumi állam-
titkárként – játszott jelentős szerepet, ez idő tájt a Kisgazda Párt
centrumához sorolták. VIDA István: A Független Kisgazda Párt
helyzete 1945 nyarán és az augusztusi nagyválasztmány. *Századok*,
1971. 5. sz. 954. p.
- ²⁹ *Nemzetgyűlési Napló*, 1944. I. kötet. Ülésnapok 1944–6. 95. p.
- ³⁰ NAGY Sándor: A debreceni bíróságok működésének megindulása a
felszabadulás után. *Alföld*, 1954. 4. sz. 5. p. A helyi sajtó közlése sze-
rint Kecskeméten a Megyei Törvényszék egyesbírája büntetőügy-
ben már január első napjaiban meghozta első ítéleteit. *Kecskeméti
Lapok*, 1945. (január 7.) 2. sz. 2. p.
- ³¹ *Szabad Nép*, 1945. (március 31.) 6. sz. 2. p.; *Népszava*, 1945. (már-
cius 4.) 32. sz. 4. p.
- ³² A Kúria és a budapesti ítélőtábla tagjai teljes ülésükön, 1945. május
első napjaiban tették le hivatali esküjüket. *Magyar Nemzet*, 1945.
(május 6.) 5. sz. 3. p.; *Népszava*, 1945. (május 6.) 84. sz. 5. p.
- ³³ NAGY 1954. 4–5. p.
- ³⁴ Lásd a *Magyar Nemzet* interjúját Auer György fővárosi főügyész-he-
lytessel. *Magyar Nemzet*, 1945. (május 13.) 10. sz. 2. p.
- ³⁵ Idézi RÉVÉSZ Béla: *Az Igazságügyi Minisztérium története (1944–
1990). A pártirányítás évtizedei*. Budapest, 2018. Magyar Közlöny
Lap- és Könyvkiadó, 28. p. MNL OL K 800. Nyilas Igazságügyi
Minisztérium Szombathelyi Elnöki Iroda Elnöki Iratok 1945. Lásd
2667. I. M. E. sz. Az 1945. február 26-án jegyzett jelentés egyébként
a „Wiking és Totenkopf hadosztályok” katonáit hozta hírbe.
- ³⁶ *Magyar Nemzet*, 1945. (május 13.) 10. sz. 2. p. Az új „demokratikus
jogszolgáltatásról” beszélt Auer György főügyész helyettes: „az ud-
varokon, s az utcán méter magasan álltak a nagyértékű telekkönyvi
lapok, a betétlapok, okmányok, sok évtized felmérhetetlen értékű
dokumentumai”.
- ³⁷ Uo. A kilátástalan helyzet felszámolásához mindenki közreműködé-
sére szükség volt. „A kúriai tanácselnöktől a legfiatalabb jegyzőig,
válogatás nélkül, egy emberként álltunk munkába.” – nyilatkozta
Auer György.
- ³⁸ RÉVÉSZ 2018. 32. p. Az épület kupolaterme, vízvezetéke is megsér-
ült. A pesti igazságügyi infrastruktúra elszenvedett s 1945. március
8-án rögzített sérüléseire lásd MNL OL XIX–E–1–B Elnöki Osztály
1945. 1. doboz. 46. 174.
- ³⁹ Idézi KATONA Klára: A Kúria működése a második világháború után
a Legfelsőbb Bíróság létrejöttéig (1945–1949). In BÓDINÉ BELIZNAI
Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei I*. Bibliotheca Curiae. Budapest,
2014. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 144–145. p.
- ⁴⁰ Uo. 144. p.
- ⁴¹ A rendelet 1945. január 4-én látott napvilágot, s az intézkedést a tár-
ca jogszabályszerkesztői a kormány felhatalmazásának birtokában
pennázták. A jogszabály nem csupán az eskü formuláját foglalta ma-
gában, hanem a többi között előírta azt is, hogy az „esküt a bíróság
székhelyén a bírák együttes ülésében az igazságügyminiszter kikül-
döttjének jelenlétében” kell letenni. *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz.
8. p.
- ⁴² Álláspontunk szerint az eskü szövegében végrehajtott változtatás
közjogi funkciója volt az elsődleges fontosságú, s ezért a Valentiny
miniszter által jegyzett textusra, mint „az ítések eltávolításának
első” stációjára – prekonceptió nélkül – nem lehet tekinteni. Lásd
az ezzel ellentétes nézetet ZINNER Tibor: *Megfogva és megtörve*.
Budapest, 2005. Magyar Hivatalos Könyvkiadó, 101. p.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Az eufémizmussal eltérésként jelzett különbözőséget, valójában
azonban hibás megfogalmazást, nagy valószínűséggel a „rohamban”
elvégeztet munkát okozhatta. A lenti szövegben ennek köszönhetően
kétszer történt utalás a kormányra, míg az alkotmány említése el-
maradt. A közszolgálat alkalmazottai, valamint a Közigazgatási Bí-
ró-ság bírái, nem kevésbé a Kúria ítései számára előírt textusban
azonban természetesen a kormány által – a közszolgálatban alkalma-
zottakra vonatkoztatottan – helyes tartalommal elfogadott, s egyébként
az igazságügyminiszter által előadott változat szerepelt. Szűcs
László: *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kor-
mány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945.
november 15.* A. kötet. Budapest, 1997. Magyar Országos Levéltár,
106. p.; *Magyar Közlöny*, 1945. 40. sz. 1. p.; *Népszava*, 1945. (május
6.) 84. sz. 5. p.; ZINNER 2005. 102. p.
- ⁴⁵ *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz. 8. p.; *Magyarországi Rendeletek Tára
1945*. Budapest, 1946. 324. p. „En [...] esküszöm a mindentudó és
mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak kormányához,
az Ideiglenes Nemzetgyűléshez és az Ideiglenes Nemzetgyűlés ál-
tal választott ideiglenes nemzeti kormányhoz hű leszek, a hivatali
titkot megőrzöm, a törvényeket, a törvényes szokásokat és rende-
leteket, így az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatait és az ideigle-
nes nemzeti kormány rendeleteit megtartom, ezek szerint erőmhöz
és tehetségemhez képest a hivatalomhoz tartozó minden ügyben az
előttem perlekedőknek vagy hozzám folyamodóknak személyválo-
gatas, érdekeltség és elfogultság nélkül, kérést, jutalmat, kedvezést
és kedvkeresést, félelmet és gyűlöletet félretéve, részrehajlatlanul,
lelkiismeretesen és meggyőződéseim szerint igazságot szolgáltatok,
tisztelemben híven, pontosan, serényen, a nép érdekeinek szem előtt
tartásával eljárók. Isten engem úgy segítjen.”
- ⁴⁶ A Magyar Királyi Kúria jelenlévő bírái – a testület teljes ülésén – ok-
tóber 21-én tették esküt. A hiányzók pedig pár napon belül pótolták
mulasztásukat. ZINNER 2005. 13. p.
- ⁴⁷ Természetesen lehettek, s voltak is számosan, akik számára ennek az
aktusnak a teljesítése politikai meggyőződésükből fakadóan egyál-
talan nem okozott lelkiismereti konfliktust.
- ⁴⁸ A rendelet értelmében az adott bíróság elnöke azokról az ítélőbírák-
ról, akik az eskü letételét megtagadták „külön jegyzéket” volt köte-
les készíteni, s azt meg kellett küldenie az igazságügyi tárca vezető-
jének. Megjegyzendő, hogy az eskütétel elmaradása – csakúgy, mint
a Szálasi-féle uralom idején, 1944 novemberében – állásvesztéssel
járt. 1945. évi 45.010. I. M. számú rendelet az ítélőbírák eskütételé-
ről, 6. §. *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz. 8. p.
- ⁴⁹ Egyébként ezt a megfogalmazást tartalmazta a közalkalmazottak
számára előírt esküszöveg is. 17/1945. M. E. sz. rendelet a közalkal-
mazottak eskü(fogadalom) tételéről. *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz.
4–5. p.
- ⁵⁰ *Szabadság*, 1945. (május 4.) 89. sz. 2. p. A Budapesti Törvényszék
és a Budapesti Büntetőtörvényszék teljes ülésein az ítések május
12-én tették esküt, a Közigazgatási Bírósági aktusról a sajtó június
8-án számolt be. *Népszava*, 1945. (május 15.) 90. sz. 3. p.; *Világ*,
1945. (június 8.) 20. sz. 3. p.
- ⁵¹ *Magyar Nemzet*, 1945. (május 6.) 5. sz. 3. p. Valentiny Ágoston
megszólalásaiban egyébként rövid miniszteri működése során a –
szerinte – korábban elefantsontoronyból ítélkező bírák bírálata

- visszaterő motívumma vált. Lásd még *Szabadság*, 1945. (május 4.) 89. sz. 2. p.; *Népszava*, 1945. (május 6.) 84. sz. 5. p.; *Szabad Nép*, 1945. (május 13.) 40. sz. 2. p.
- ⁵² Lásd A bírói függetlenség intézményes biztosítása és kiépítése. *Jogtudományi Közlöny*, 1921. 19. sz. 146–147. p.; *Sorix*: Bírák és bíróságok. *Jogtudományi Közlöny*, 1932. 12. sz. 73. p.; Löw Loránt: Bírói függetlenség és nyugdíjnovella. *Jogtudományi Közlöny*, 1933. 41. sz. 233–234. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói kar „szorongatása” az 1920-as években. In FODOR Veronika – GECSÉNYI Patrícia – HOLLÓSI Gábor – KISS Dávid – RÁCZNÉ BAÁN Krisztina – RÁCZ János (szerk.): *Zimmer 70. Egy élet az (igazságszolgáltatás kutatásának szolgálatában*. Budapest, 2018. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 22–32. p.; CsÁNK Béla: *A bírói függetlenség hazánkban és külföldön*. Budapest, 1942. Urbányi Nyomda, 242. p.
- ⁵³ Az intézmény eredetének forrásvidékéről lásd BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bírói függetlenség a Hármaskönyvben. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 4.–2015. 1. sz. 19–23. p.
- ⁵⁴ E nézetet erősítette Bibó István is 1947. január 13-án elhangzott akadémiai székfoglalójában midőn aláhúzta: „Érintetlenül érvényes a bírói hatalom függetlenségének az elve: minden azótai tapasztalat csak megerősítette azt, hogy a bíraskodás funkciója a hatalomkoncentráció legkisebb érintésétől óhatatlanul megromlik.” BIBÓ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In uő: *Válogatott tanulmányok 1945–1949*. II. kötet. Budapest, 1986. Magvető Kiadó, 392. p.
- ⁵⁵ 538/1945. M. E. számú rendelet a közszolgálati alkalmazottaknak politikai pártok vagy szakszervezetek működésében való részvételéről. *Magyar Közlöny*, 1945. 11. sz. 1. p.; SZÜCS 1997. A. kötet. 242. p. A rendelettervezetet Valentín Ágoston ismertette a kormányülésen, melyet – s ezt a jegyzőkönyv külön is kiemelte – „a minisztertanács határozatilag elfogadott azzal, hogy az ítélőbírák részvételét politikai pártokban ugyancsak megengedték”.
- ⁵⁶ 2.500/1945. M. E. számú rendelet a közszolgálati illetmények és nyugellátások rendezése tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1945. 54. sz. 1–5. p.
- ⁵⁷ MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá bírósági szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 35–49. p.
- ⁵⁸ Uo. 53–62. p.
- ⁵⁹ Az 1869. évi IV. tc. parlamenti vitájában Kis János, Hodosiú József és Pécsy Tamás kárhoztatta azt, hogy a törvényjavaslat „külön kasztot” csinál a bírói hivatal viselőkből. *Képviselőházi napló*, 1869. II. kötet. 1869. június 15.–július 15. Ülésnapok 1869–41. 274., 290. p.; *Képviselőházi napló*, 1869. II. kötet. Ülésnapok 1869–46. 467. p.
- ⁶⁰ 1869. évi IV. tc. 19. §.
- ⁶¹ Az Andrássy-kormányban az igazságügyi tárcát Deák Ferenc bizalmasa és közvetlen munkatársa Horvát Boldizsár vezette. Lásd BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Horváth Boldizsár és a bírakra vonatkozó jogalkotás. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1999. 1. sz. 29–33. p.
- ⁶² A hivatkozott törvény e passzusát a parlamenti vitában Várady Gábor egészben, Irányi Dániel pedig részben megkérdőjelezte. *Képviselőházi napló*, 1869. II. kötet. Ülésnapok 1869–35. 78. p.; *Képviselőházi napló*, 1869. II. kötet. Ülésnapok 1869–46. 469. p.
- ⁶³ Figyelmet érdemelhet, hogy a kormányrendelet a törvény 11. §-át expressis verbis nem változtatta meg, hanem jókora eufémizmussal, úgy formulázott, hogy az „akkép alkalmazandó” miszerint, ami eladdig tiltott volt, az ennek utána e jogszabályból következően lehetőségessé válik.
- ⁶⁴ Lásd az 55. jegyzetet. Az 538/1945. M. E. sz. rendelet 3. §-a e körben azt rögzítette, hogy a tagság s a gyűléseken való esetleges jelenlétén túl az egyes szervezetekben ítélőbírói tisztséget, megbízatást el nem fogadhatott, azokban szervezői tevékenységre nem vállalkozhatott, továbbá politikai rendezvényeken fel nem szólalhatott. Kivételként azonban az idézett szakasz második fordulata megengedte azt, hogy „ítélőbíró a köztisztviselők szakszervezetébe minden korlátozás nélkül” belépjen, abban tisztséget viseljen, valamint e szakszervezet ügyeiben szabadon működjön.
- ⁶⁵ A Kúria 1945. május 5-i teljes ülésén nem minden él nélkül a tárca-vezető arról beszélt, hogy a bírák korábban „távol állottak az élettől, különösen a politikai élettől”. Egy héttel később aztán – a Budapesti Polgári Törvényszék teljes ülésén – még egyértelműbben fogalmazott, amikor az ítészek esküszövegével megegyezően kifejtette, hogy a „jövőben a törvénynek és a bírónak a nép érdekeit kell szolgálnia”. *Szabad Nép*, 1945. (május 13.) 40. sz. 2. p.
- ⁶⁶ SIMON Zoltán: A meggyalázott Justitia. *Alföld*, 1989. 8. sz. 89–92. p.
- ⁶⁷ *Szabadság*, 1946. (december 6.) 277. sz. 6. p. Major Ákos egyébként e véleményét a kor belpolitikai életét felkorpácsoló kunmadarasi ügyben hozott ítéletre utalással fogalmazta meg.
- ⁶⁸ VINCENTI Gusztáv: A bírói függetlenség. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 3. sz. 47. p.
- ⁶⁹ *Magyar Közlöny*, 1945. 54. sz. 2.500/1945. M. E. sz. rendelet a közszolgálati illetmények és nyugellátások tárgyában.
- ⁷⁰ Megjegyzendő, hogy 1946 végén – tehát a döntést követően szűk másfél esztendővel – Alföldy Dezső, a budapesti tábla nyugalomba vonult elnöke, hosszabb írásban foglalkozott a bírói státusz jelentőségével, s szorgalmazta a korábbi – 1918-ban, illetve 1920-ban – keletkezett állapot helyreállítását. ALFÖLDY Dezső: A külön bírói státusz jelentősége. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 23–24. sz. 324–327. p. A bírák korábbi státuszuk visszaszerzésére irányuló „törekvését” egyébként a kabinet végül honorálta is azzal, hogy a 10.580/1947. Korm. számú rendeletben intézkedett „az ítélőbírák és az államügyészek státuszának visszaállítása tárgyában”. *Igazságügyi Közlöny*, 1947. 8. sz. 273–276. p.
- ⁷¹ A szociáldemokrata munkaterv is – 1945 szeptemberében – csak vázlatosan szövelt az igazságszolgáltatásban megteendő lépésekről. Figyelemre méltó, hogy az anyagban ekkor még az esküdtbíráskodás visszaállítása mellett tették le a garast. *Népszava*, 1945. (szeptember 27.) 202. sz. 1. p.
- ⁷² *Szabad Nép*, 1945. (július 15.) 91. sz. 2. p.
- ⁷³ A Gazdasági Főtanácsot 1945 decemberében hozták létre, s a mindenkori miniszterelnök mellett tagja lett az iparügyi, illetve a közlekedésügy miniszter is. A testület operatív szervét, a titkárságot a kommunista Vas Zoltán vezette.
- ⁷⁴ RÁKOSI Máttyás: *Népi demokráciánk útja*. Budapest, 1952. Szikra, 14. p.
- ⁷⁵ G. Vass István: *Minisztertanácsai jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1944. december 23.–1947. május 31.* Budapest, 2003. Magyar Országos Levéltár, 46. p. A kormányban ez idő tájt a pénzügyminiszteri posztot – igaz ekkor már csupán rövid ideig – Vársányi István töltötte be, akinek kormányból való eltávolításán Rákosi Máttyás jó ideje teljes intenzitással dolgozott. Lásd Vass Henrik: Dokumentumok Rákositól – Rákosiról. *Múltunk*, 1991. 2–3. sz. 258. p.
- ⁷⁶ A vitában csak Bán Antal iparügyi és Erdei Ferenc belügyminiszter tett módosító javaslatot, de „elnöki döntéssel az eredeti javaslat fogadtatott el”. SZÜCS 1997. A. kötet. 550. p.
- ⁷⁷ A rendeletet ismertető sajtóközlemény említést sem tett a bírákról. Ehelyett azt hangsúlyozta, hogy az új jogszabály „teljesen új fizetési rendszert állít fel”, amelynek célja az alkalmazotti biztonság megerősítése, a karrierpályák átláthatóságának megteremtése, s ezzel az is, hogy az előléptetéseknel „a jó összeköttetésekkel rendelkezők” ne élvezzenek előnyt. *Szabad Nép*, 1945. (június 15.) 66. sz. 3. p.
- ⁷⁸ VINCENTI Gusztáv: A bírói függetlenség. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. 1–2. sz. 11. p. A bírákkal kapcsolatos intézkedések fölött szemlét tartó szerző sérelmezte a 2.500/1945. évi kormányrendeletet, mert – álláspontja szerint – az az elrendelt fizetésrendezés alkalmából az ítészeket „hátrányos módon” érintette.
- ⁷⁹ A külön státust az 1890. évi XXV. tc. intézményesítette. Azt ugyan az 1893. évi IV. tc. felszámolta, ám előbb a Berinkey Dénes kezdeményezte 1919. évi XXVII. néptörvény, majd annak nyomvonalán haladva az 1920. évi XX. törvény ismételt a hazai közjog részévé tette. Lásd VÁMBÉRY Rusztem: A bírói státusz. *Jogtudományi Közlöny*, 1920. 16. sz. 121–122. p.; LUDVIG Rezső: Bírói státusz. *Jogtudományi Közlöny*, 1925. 23. sz. 177–178. p.; JUHÁSZ Andor: A bírói függetlenségről. *Jogtudományi Közlöny*, 1934. 2. sz. 9–10. p.

- Az 1920. évi státustörvényről lásd BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: „Hogy a minimumra legyen szállítva a hozzáférhetőség esélye”. A bírói fizetés-rendezés és a bírók anyagi függetlensége 1869–1920. *Allam- és Jogtudomány*, 2018. 2. sz. 22–25. p.
- ⁸⁰ A megfélemlítés példái legeklatánsabban azokban a sajtóközleményekben voltak tetten érhetőek, amelyek az előző rendszer vezető bírái egyikének-másikának vádlottak padjára ültetéséről tudósítottak. Az ítések büntetőjogi felelősségre vonásának hazai gyakorlata különösen annak fényében érdemel kiemelés, hogy a Harmadik Birodalom pulpitusai birtokosainak büntetőjogi felelőssége megalapítására német földön a háború utáni évtizedekben kísérletet sem tettek. Lásd STÁL József: A nemzetiszocialista Németország bírái büntetőjogi felelősségre vonásának elmaradása. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 81–96. p.
- ⁸¹ VINCENTI 1946. 11. p.
- ⁸² A későbbi nyilatkozatokból pedig az is nyilvánvalóvá vált, hogy a népbíróság új típusú ítélkező fórumként való felállítását a régi bírák szembeni bizalmatlanság indukálta. Lásd Rákosi Mátyás Vásárhelyi Miklósnak adott újívi nyilatkozatát. *Szabad Nép*, 1946. (január 1.) 1. sz. 1. p.; Buchinger Manó felszólalása az igazságügyi tárca 1947. évi vitájában. *Nemzetgyűlési napló*, 1945. V. kötet. Ülésnapok 1945–99. 828. p.
- ⁸³ A teljes közalkalmazotti kört azonban mégsem kezelték mechanikusan egységes módon és szemlélettel. A kormány ugyanis tisztában volt azzal, hogy az alacsonyabb beosztásban lévők rosszul fizetett alkalmazottak voltak, s nem elsősorban politikai kritériumok alapján rekrutálták őket. *Szabad Nép*, 1945. (április 29.) 30. sz. 5. p.
- ⁸⁴ 15/1945. M. E. számú rendelet a közalkalmazottak igazolásáról. *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz. 3–4. p.
- ⁸⁵ 15/1945. M. E. sz. rendelet, 1. §.
- ⁸⁶ A főhatóságoként, valamint járasonként létrehozott igazoló bizottságokban a döntéshozatalt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó öt politikai párt küldötte majorizálta. 1.081/1945. M. E. sz. rendelet, 6. §.
- ⁸⁷ *Magyar Közlöny*, 1945. 20. sz. 1–3. p. A rendelet tágitotta a felelősség megállapítását megalapozó magatartások és körülmények körét, valamint több helyen pontosítást hajtott végre. *Szabad Nép*, 1945. (április 29.) 30. sz. 5. p.
- ⁸⁸ Kádár Miklós, Feri Sándor, Némethy Imre, Nemes Nagy Lajos. A *Szabad Nép* a bizottság megalakulását április 7-re tette. A lap azonban részben eltérő névsort hozott nyilvánosságra, miközben annak a reményének adott hangot, hogy a testület „napokon belül munkához lát és a bírói és ügyészi karban elvégzi az oly nagyon szükséges tisztogatást”.
- ⁸⁹ Kivéteklént utalhatunk a forradalmak utáni törvényhozás termékeire, az 1920. évi XI. törvény 4. §-ára. E döntés kritikájaként lásd – többek között – *Jogtudományi Közlöny*, 1921. 19. sz. 147. p.
- ⁹⁰ BÓDINÉ BELIZNAI 1999. 29–33. p.; Uő: A bírói felelősség szabályozása Magyarországon 1871-ben. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 2. sz. 19–28. p.
- ⁹¹ VINCENTI 1946. 11. p. Jóllehet a cikkíró prognózis szentenciájában maga sem tűnt biztosnak. Áruklodott arról az idézett textus következő mondata: „Igaz, hogy időleges hatályú rendelkezésben is megnyilvánulhat a jogszabályalkotó felfogása arról, miképpen akarja a kérdést majdan végleges hatállyal rendezni. Rendes körülmények között meg is nyilvánul. Az itt szóban levő rendelkezések keletkezésének a körülményei azonban minden ilyen következtetésnek ellentmondanak.”
- ⁹² Vincentit, akit „szakkörökben kiváló jogásznak” ismertek – némi huzavona után – 1947 nyarán nevezte ki a köztársasági elnök a fővárosi tábla élére. *Kossuth Népe*, 1947. (január 4.) 3. sz. 4. p.
- ⁹³ Ries, a hivatalát átvevő tárcavezető a minisztérium tisztviselői kara előtt beszélt, s a közvélemény fásultságával magyarázva a kudarcot azt „hangoztatta, hogy az igazolások nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket”. *Szabadság*, 1945. (július 31.) 159. sz. 3. p.
- ⁹⁴ Többeket – nem is kis számban – a Budapesti Népbíróság igazolás-fellebbezési tanácsa mentesítette az igazoló bizottság döntéseinek hatálya alól. ZINNER 2005. 173. p.
- ⁹⁵ A *Szabadság* című lap az igazságügyi területén végrehajtott igazolások eredményét megkérdőjelezve írta: „Még mindig szép számmal akadnak a bírói és ügyészi karban olyanok, akik jelenléte megakadályozza, hogy demokratikus igazságszolgáltatásról lehessen beszélni [...]. Sok olyan is akadt, akit az igazolóbizottság állásvesztésre ítélt, de a Népbíróság fellebbezési tanácsa igazolta.” *Szabadság*, 1946. (február 22.) 44. sz. 3. p.
- ⁹⁶ *Szabad Nép*, 1945. (december 20.) 220. sz. 1. p. Rákosi Mátyás ekkor a judikatúra gyakorlatát, az ítéletek enyhességét kifogásolta, s azt állította, hogy a bíróságok egyre gyakrabban mutatják ki „rokonszenvüket a népellenes vádlottal szemben vagy éppen egy húr-on pendülnek vele”.
- ⁹⁷ *Szabad Nép*, 1946. (január 1.) 1. sz. 1. p.
- ⁹⁸ Az ellenségkeresés, majd a megtalált ellenség démonizálása – a társadalmi élet minden szegmensében, így az igazságszolgáltatás terén is, a kommunista taktika immanens elemévé vált. A kortárs Varga László – Barankovics István és Matheovits Ferenc harcostársa – erről értekezve írta: „Minden politikai uralom vezetőinek arra kell törekedniük, hogy a nép kedélyei megnyugodjanak egy ilyen átalakulás során, s erőfeszítéseiket arra kell összpontosítani, hogy ez be is következzen. A kommunista által irányított kormány, ellenkezőképpen, a legnagyobb erőfeszítést végezte, hogy állandó nyugtalanítás (sic!) legyen s népünk soha ne érezzen megbékélést.” VARGA László: Népbíráskodás Magyarországon. *Katolikus Szemle*, 1949. 2. sz. 42. p.
- ⁹⁹ *Szabad Nép*, 1946. (január 8.) 6. sz. 1. p.
- ¹⁰⁰ RÁKOSI Mátyás: *A magyar demokráciáért*. 4. kiadás. Budapest, 1948. Szikra, 170–171. p.
- ¹⁰¹ A Partizánszövetség delegációjának nevében Örley Zoltán követelte „az igazságügyi szervezetek legerélyesebb megtisztítását”. *Szabadság*, 1946. (január 9.) 7. sz. 1. p.
- ¹⁰² A Pénzügyminisztérium által túlduzasztottnak minősített alkalmazotti kör leépítésével kapcsolatban vitában a politikai szempont érvényesítésének lehetőségéről az az idő tájt földművelésügyi miniszter Nagy Imre mellett Rónai Sándor tárcavezető (közellátásügyi miniszter) beszélt elsőként az 1945. szeptember 17-i kormányülésen. SZÜCS 1997. B. kötet, 216. p.; ZINNER 2005. 260. p.
- ¹⁰³ Ries István 1945 kora őszén arról tájékoztatta minisztertársait, hogy tárcájánál e tárgyban már dolgoznak a javaslaton. SZÜCS 1997. B. kötet, 240. p.; ZINNER 2005. 211. p.
- ¹⁰⁴ ZINNER 2005. 268. p.
- ¹⁰⁵ HORVÁTH Julianna – SZABÓ Éva – SZÜCS László – ZALAI Katalin (a dokumentumokat válogatta, szerk., jegyzetekkel ellátta): *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció. 1944–1948*. Budapest, 2003. Napvilág Kiadó, 152. p.
- ¹⁰⁶ *Magyar Közlöny*, 1946. 113. sz. 1. p. 5.000/1946. M. E. sz. rendelet, 2. § (2) bekezdés a) és b) pont. A rendelet végrehajtását az egy héttel később kibocsátott 5700/1946. M. E. sz. rendelet szolgálta. *Magyar Közlöny*, 1946. 119. sz. 1–3. p.
- ¹⁰⁷ Uo. 1. p.
- ¹⁰⁸ A köznyelvben „B-lista rendeletként” ismert jogszabály ezzel szemben – jelezve ezzel is az egész processzus politika vezérelt voltát – arra lehetőséget adott, hogy a kiostálendők listáját egy külön bizottság revízió alá vegye. Ez aztán alig eloszlatható koalíciós feszültségekhez vezetett. ZINNER 2005. 302. p.
- ¹⁰⁹ Az I. számú bizottság a minisztériumi apparátus átvizsgálására jött létre, míg a többi tizenegyre bízták az ország teljes igazságügyi szervezetének ügyét.
- ¹¹⁰ Az állami szolgálatból elbocsátott alkalmazottak kivételes visszavételére a 9.050/1946. M. E. sz. rendelet értelmében a szakminiszter, az MNFF-be tömörült pártok országos központja és a Szakszervezeti Tanács tehetett előterjesztést. Végős döntést pedig a miniszterelnökből, két helyetteséből, valamint a pénzügyminiszterből álló bizottság hozhatott. *Magyar Közlöny*, 1946. 177. sz. 1. p.
- ¹¹¹ A lapot 1945-ben a kommunista Kállay Gyula, a társutas – kezdetben parasztpárti – Darvas József és az élete derekán progresszívá váló polgári író, Zilahy Lajos indította meg. A névsorból is kitü-

- nően koalíciós jellegű orgánumnak mutatta magát, de „valójában a kommunisták irányították”.
- ¹¹² *Szabadság*, 1946. (július 7.) 150. sz. 3. p.
- ¹¹³ *Világ*, 1946. (augusztus 15.) 365. sz. 5. p.
- ¹¹⁴ *Magyar Közlöny*, 1946. 288. sz. 1. p. A létszámcökkentést elvégző II., III. és IV. számú bizottság „munkálkodásának” eredményéről adtak hírt ekkor. Az V., VI. és VII. bizottság a segédhivatali alkalmazottak átrostálásával foglalkozott, amelynek eredményéről a lap ugyanitt számolt be.
- ¹¹⁵ SZEBENYI Endre: A gazdasági struktúra változása és jogrendszerünk elmaradása. *Társadalmi Szemle*, 1948. 4–5. sz. A később koncepció per áldozatává vált belügyi államtitkár írásában állította, hogy az igazságszolgáltatás egésze általánosságban nem tartott lépést a „népi demokratikus” fejlődéssel”. Ennek bizonyosságául hozzátette, hogy azokat, akik „Gömbös, Darányi, Sztójay, sőt esetleg Szálasi idejében is” bíraskodtak nem látták el kellő ideológiai municióval, s nem világították meg számukra „a népi demokrácia igazságszolgáltatási követelményeit”. Ezért – sommázva konklúzióját – leszögezte: a feladat nem kevesebb, mint az igazságügyi szervezet „lényeges” megváltoztatása, s az, hogy abban biztosítani lehessen „a központi vezetés határozottságát és a dolgozók részvételének legnagyobb fokát”.
- ¹¹⁶ *Szabad Szó*, 1947. (december 16.) 287. sz. 2. p.
- ¹¹⁷ Az írás Feri Sándor tollából „Bírói függetlenség – vagy bírói felelőtlenség” sokatmondó címen jelent meg. *Szabad Nép*, 1948. (január 9.) 6. sz. 3. p.
- ¹¹⁸ *Friss Ujság*, 1948. (január 20.) 15. sz. 1. p. A címdalton megjelent írás szerzője az igazságszolgáltatásról hevenyészve elkészített diagnózisában azt állította, hogy az ítélkezés emberei között nagy számban akadnak olyanok, akik „mesterségesen akadályozzák a bírósági gépezet sima munkáját”. Majd végkövetkeztetésében aláhúzza: „Ezen a helyzeten sürgősen változtatni kell. A rosszul és károsan ítélkező bírák felett, a törvénszéken megbújó reakciók, kerékkötők felett a legfelsőbb bíróságnak, a népnek kell kimondani az ítéletet. Távozzanak.”
- ¹¹⁹ *Haladás*, 1948. (február 12.) 7. sz. 5. p. A szerkesztőség belső vezércikkében azt fejtegették, hogy a korábbi érában „büntető perekben a bíróság nem volt független és nemcsak önmagától szolgálta ki az uralkodó osztály érdekeit, hanem ítéleteit gyakran hozta meg felsőbb irányításra”.
- ¹²⁰ RITTER Aladár: Zsolt Béla, a radikális publicista. *Múltunk*, 1988. 4. sz. 142–150. p.
- ¹²¹ *Haladás*, 1948. (február 12.) 7. sz. 5. p. A cikkíró ennek érzékeltetésére írta: „nem osztjuk mindenben azoknak felhőrdülését, akik a bírói függetlenség aláaknázását látják abban, ha a kormány rövid terminusra felhatalmazást kap bizonyos kategóriájú bírák áthelyezésére vagy nyugdíjazására”.
- ¹²² Uo. A szerző nem csekély konformizmussal húzta alá: „A bírói kart demokratizálni kell, de a bírói függetlenséget e demokratizálás után fenn kell tartani és meg kell védeni.” Majd önmaga megnyugtatósára megjegyezte: „A meghozandó törvényben [...] azt eleve ki kell mondani, hogy az áthelyezésekre és nyugdíjazásokra adott terminust semmi körülmények között meghosszabbítani nem lehet.”
- ¹²³ Az alakuló kurzus igazságügyi politikájával ekkor már folyamatosan, s látható kérdőjelek nélkül, azonosuló Ries István törvényjavaslatának nem titkolt célja az igazságszolgáltatás személyi állományának gyökeres megújítása, a régi kor embereitől történő radikális megtisztítása volt. *Magyar Nemzet*, 1948. (február 5.) 29. sz. 1. p. A lap a plánossal kapcsolatban azt emelte ki, hogy a személyi döntések meghozatala „az érdekeltek beleegyezése nélkül” is megtörténhet.
- ¹²⁴ G. VASS 2004. 135. p.; *Népszava*, 1948. (február 7.) 31. sz. 1. p.
- ¹²⁵ A parlamenti vitára lásd ZINNER 2005. 346–377. p.
- ¹²⁶ Nem állíthatjuk, hogy a törvény elfogadása heves ellenállásba ütközött volna. Magyar honban semmiképpen nem. Szimbolikus tiltakozásként tán csak a tekintélyes s „az ellenforradalmi magyar bíróság ellen a legszenvedélyesebben” harcoló Vámbéry Rusztem washingtoni követi állásáról történt lemondása volt följegyezhető.
- Szabad Nép*, 1948. (május 20.) 114. sz. 4. p.; *Magyar Nemzet*, 1948. (május 20.) 114. sz. 2. p.
- ¹²⁷ *Országgyűlési napló*, 1947. IV. kötet. 1948. március 15.–december 10. Ülésnapok 1947–68. 340.
- ¹²⁸ Uo. Ries István Keleti Péter István demokrata néppárti képviselő megszólalására reflektálva, minden diplomatizálás nélkül tette föl a költőinek szánt kérdést: „El tudja Keleti képviselőtársam képzelni azt, hogy az a bíró, aki húsz éve vagy tizenöt éve ül a felső bíróságoknál és – nem azt mondom, hogy kiszolgálta, de – nem vették semmit a régi reakciós rend ellen, máról holnapra egyszerűen demokrata lett? A B-listázásnál és az igazolásnál is az történt, hogy nem lehetett pozitívumot felhozni ellene, de azért szükség volt a bírák áthelyezéséről szóló törvényre is, mert azóta megint rájöttünk bizonyos dolgokra.”
- ¹²⁹ *Rendőrségi Közlöny*, 1948. 9. sz. 323–324. p. A szikár s csupán négy érdemi szakaszt tartalmazó jogszabály végrehajtásáról a tárca vezető – a törvény felhatalmazásával élve – saját hatáskörben gondoskodott. Lásd 40.000/1948. I. M. sz. rendeletet. *Magyar Közlöny*, 1948. 82–83. sz. 799–800. p.
- ¹³⁰ Az igazságszolgáltatás szóban forgó 12 csúcsvezetője sem érezhette magát biztonságban, hiszen róluk szólva a törvény 1. § (5) bekezdése, illetve 3. §-a a végelbánást tette lehetővé.
- ¹³¹ Néhány hónappal később a törvényhozás tovább tágitotta azok körét, akikre az imént részletezett intézkedés vonatkozott. Az 1948. évi LII. törvény ugyanis a kormány elnökét, illetve az ipartügyi minisztert arra hatalmazta föl, hogy a közigazgatási bíróság, valamint a szabadalmi bíróság ítélőbíráit ugyancsak „végelbánás” alá vonhassák. A tisztogatásra az igazságügyi tárca vezetője még enél is tágabb lehetőséget kapott azzal, hogy – jó egy esztendei intervallumban – „bármely közjegyzőt, illetve bírósági végrehajtót” elmozdíthatott állásából. *Magyar Közlöny*, 1948. 269. sz. 2514. p. A törvény alapján egyébként a Szabadalmi Bíróság ülnökeinek talpára is útlaput kötöttek. *Világ*, 1948. (szeptember 22.) 992. sz. 4. p.
- ¹³² *Kis Ujság*, 1948. (április 9.) 82. sz. 4. p.
- ¹³³ A jelentős tudományos teljesítménnyel büszkélkedő tudós a háború utáni politikai életben a Polgári Demokrata Párt egyik vezetőjeként vett részt, szerkesztette a *Világ* néven megjelenő orgánumot.
- ¹³⁴ Erre egyébként a törvény 1. §-ának (4) bekezdése lehetőséget is nyújtott azzal, hogy kimondta: a törvény végrehajtásának „jogával az igazságügyminiszter az 1949. évi december hó 31. napjáig élhet”. *Rendőrségi Közlöny*, 1948. 9. sz. 323. p.
- ¹³⁵ *Világ*, 1948. (április 11.) 859. sz. 1. p. Az alapos vizsgálat nem jelenthet rohammunkát – állította az államtitkár – miből következően „az egész ügy nem tömegesen kerül elintézésre, hanem „minden esetet” egyenként vesznek szemügyre.
- ¹³⁶ Uo. Erre a lehetőségre egyébként Szabenyi már hivatkozott programcikksében maga is utalt azzal, hogy az új rendszerben a „lip service-t” vállalók, „a népi demokráciát megérteni” szándékozók előtt meglengette „az új ítélkezés perspektíváját”. SZEBENYI 1948. 318. p.
- ¹³⁷ Ehhez a változáshoz – miután nem találtak megfelelő megoldást – hozzáfűzték, hogy a Kúria „megürülő elnöki székének betöltéséről később történik döntés”. (A *Szabad Nép* tudósítója tévesen Kerekes Mihályként tüntette fel Kerekes István kúriai elnököt.) *Szabad Nép*, 1948. (május 25.) 118. sz. 7. p.
- ¹³⁸ *Szabad Nép*, 1948. (május 25.) 118. sz. 7. p.; *Világ*, 1945. (május 26.) 11. sz. 3. p. A politikai szempont különösen nagy súllyal eshetett latba. E momentum jelentőségét érzékeltetve, meg némileg a leváltott korábbi vezetőknek szánt gesztusként, Hajdú államtitkár szükségesnek látta aláhúzni: „Azok ellen, akik most helyükről távoznak túlnyomó többségükben semmiféle kifogás nem merült fel.”
- ¹³⁹ *Igazságügyi Közlöny*, 1948. 8. sz. 454. p. Vincinti Gusztáv nyugdíjba helyezését augusztus 31-én hozták nyilvánosságra. Nevével – egy-két alkalommal – a nyilvánosságban csupán, mint Szabó László nemzetközi sakknagyemester sakkfeladványának sikeres megoldójaként találkozhattunk. *Magyar Nemzet*, 1958. (május 16.) 114. sz. 6. p.; *Magyar Nemzet*, 1958. (július 4.) 156. sz. 6. p.
- ¹⁴⁰ *Igazságügyi Közlöny*, 1948. 7. sz. 395. p. Nagy Miklóst (1903–1975), akit az idő tájt, mint az ellenállási mozgalom résztvevőjét

is jegyezték, a felsőbbbíróóságok megszüntetésekor a Legfelsőbb Bíróság tanácselnökévé nevezték ki. Innen 1953-ban távozott, s az igazságszolgáltatásban a továbbiakban nem kapott vagy nem vállalt szerepet. Életútjáról lásd BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – ZINNER Tibor: *Akiknek nevét emléktábla őrzi*. Bibliotheca Curiae. Budapest, 2016. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 222–223. p.

¹⁴¹ A korábbi elnököt, dr. Tornásy Lambertet kúriai tanácselnökké nevezték ki.

¹⁴² Kocsis az 1947 őszi kinevezett Makó Jenő székét foglalhatta el. *Igazságügyi Közlöny*, 1948. 7. sz. 395. p.

¹⁴³ Uo. Mellettük még számos bíró nyert ítélőtáblai tanácselnöki, kúriai bírói, törvényszéki tanácselnöki és járásbírói alelnöki kinevezést.

¹⁴⁴ ZINNER 2005. 367. p.

¹⁴⁵ A kormány július 30-i ülésének 77–78. napirendi pontjai alatt – egy nagyobb csomagban – határozott „56 bírói állás”, valamint „18 tör-

vényszéki elnöki, ítélőtáblai tanácselnöki, járásbírói elnöki [...] állás betöltésének engedélyezéséről”. G. Vass 2004. 223. p.

¹⁴⁶ Hajdú Gyula államtitkár 1948 nyarán azt húzta alá, hogy a bíróságok „vezetőinek erkölcsileg, magánéletében kifogástalannak, kiváló jogásznak és politikailag megbízhatónak kell lennie”. Hajdu Kocsis Mihálynak, a Pécsi Ítélőtábla elnökének beiktatásán hangsúlyozta: „a népi demokrácia bírójának elfogulatlanul, pártatlanul, a törvény rendelkezésének szellemében, a nép érdekeinek figyelembevételével kell ítélkeznie”. *Népszava*, 1948. (július 20.) 164. sz. 2. p.

¹⁴⁷ SZEBENYI 1948. 320. p.

¹⁴⁸ A bíróságok függetlenségének felszámolásakor a kialakult helyzetet értékelve írta Varga László: „Az a bíróság, ahol pártszempont, vagy kormány kívánság az irányadó, ott az igazság elnémul. A nép akkor érezheti magát biztonságban, ha meggyőződésévé érlelődött, hogy semmiféle mesterkedés, vagy illetéktelen befolyás nem akadályozhatja meg az igazságos ítélet meghozatalát.” VARGA 1949. 43. p.

Szűcs Lászlóné Siska Katalin

Gondolatok a fiatal Török Köztársaság megújító nacionalizmusának speciális elemeiről és azok korabeli magyarországi visszhangjáról

„Egyetlen más látomás sem hagyta ott nyomait ily mélyrehatóan a világ térképén és identitás-érzésünkön.”¹

1. Prológus

Mustafa Kamâl Atatürk, a Török Köztársaság megálmodójának gondolatai szerint a nemzet egy olyan közösség, amely közös politikai léten, nyelven, területen, ősökön, történelmi hovatartozáson és erkölcsön alapul. A vallás szerinte nem tartozik a nemzetet összekötő erők közé. Ehelyett a közös morálra kell helyezni a hangsúlyt és arra a közös óhajra, hogy egy nemzetet alkossunk. Mustafa Kamâl szerint azok a nemzetek, amelyek nem ébrednek nemzeti öntudatra, más nemzetek prédái lesznek. A török nemzet, amelyet köztársaságként kormányoznak, egy állam.

Andrew Orridge szerint Törökország ún. megújító nacionalizmusa módot adott az egyesítésre egy olyan régi kultúrában, melyet a széthullás fenyegetett, így szüksége volt a kohézióra, hogy ne váljon az európai politika zsákmányává. Az Oszmán Birodalom nemzetiségei hosszabb

ideje léteztek etnikai közösségként az adott területen, így a Török Köztársaság nacionalizmusa erre könnyen építhető. A nemzeti megújulás gyökeresen szakított a múlt szimbólumaival, ugyanakkor szorosan kapcsolódott a korábbi nagyság-tudathoz. A nacionalizmusnak ez a formája az új állami identitás megteremtését is célul tűzte ki.²

A török nacionalizmus iránti érdeklődés Magyarországon elsősorban az új nemzeti szimbólumok bevezetéséig, valamint a magyar–török párhuzamok és a revizionista törekvések sikerének megfejtése szintjéig terjedt. „Egészen új és merész utakra tért a törökség önvédelmének és öncélúságának kiépítése körül” – írta Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki szerint Törökország megtalálta a maga gyógyulásának útját a nacionalizmusban.

Tanulmányomban a török nemzet fogalma köré csoportosuló attitűdöket (úgy mint nemzeti érzések, a nemzet szeretete, nemzeti büszkeség, nemzeti szimbólumok, nemzeti preferencia, nemzeti felsőbbrendűség és nacionalizmus) vizsgálom, megjelölve azokat az elemeket, melyekre a korabeli magyar közvélemény különös figyelmet fordított.

2. A nacionalizmus elemei és tipizálása

A nacionalizmus összekapcsolja egymással a terület–állam–nemzet fogalmait. A nacionalizmus szimbolikus jelentőségével felruházott terület nemzeti szülőfölddé válik, az állam – mint a nacionalista politikai akarat ideális kifejeződési formája – nemzeti karakterű hatalmi egységként jelenik meg. A nemzet és nacionalizmus kifejezések a latin *nasci* szóból származnak, melynek jelentése: születni, de utal a közös ősökre és a származási helyre is.⁴ A nemzet fogalmának meghatározásához Anthony Smith álláspontját követem, aki szerint a nemzet egy régebbi történeti kategória, az etnikai közösség modern változata. Vagyis a múlt világbirodalmi egyesítettek ugyan etnikai közös-

ségeket, de ezek a közösségek csak a modern korban küzdöttek meg a nemzetként való elismerésért.

A közösségek területhez kötöttségének elve már az ókorban kialakult. A görögöknél a *patris* szó az otthon szeretetét jelentette, s ez az otthon csak kis mértékben volt azonos a görög törzsek összetartozásának közös tudatával. Az otthon természetes kerete a *polis* volt. A család és a város mint politikai egység egyszerre adott keretet a *patris*-nak. A korabeli republikánus patriotizmus tehát jelentős részben területhez kötött politikai érzület volt, s az állampolgársággal, a polgári státussal, nem pedig valamely pre-

politikai közösséghez való tartozás tényével és tudatával függött össze. A patriotizmus gondolata Edmund Burke vagy Benjamin Constant írásaiban is a helyhez, a hagyományokhoz, a helyi szokásokhoz és a családi körhöz kötődik, nem pedig a szabadság vagy az alkotmányos demokrácia egyetemes eszméihez. A hazának szerintük is szubjektíven érzékelhető konkrét értékkel kell bírnia, s ezt a pusztá adottsághoz hozzáadva keletkezik az egyén kötődése a közösséghez. Emiatt a patriotizmus – ellentétben az agresszív nacionalizmussal – békés érzület, az önmagunkkal való melegegedettség kedélyes állapota, s mi sem áll távolabb tőle, mint a szabadságra kényszerítés forradalmi eredetű, expanzív, birodalmi logikája. Amit viszont a régi republikánusok is pontosan láttak: a haza szeretete, vagyis a patriotizmus művi, azaz nem természetes érzés, olyan érzület, amit a jó törvények révén, pontosabban a jó kormányzás, illetve a polgároknak a közügyekben való részvételének biztosításával lehet és kell kiművelni.⁵

A nacionalizmus alapját képező doktrína, mely szerint minden nemzetnek saját állammal kell rendelkeznie, a 18. században született, majd a 19. században a világpolitikát meghatározó erővé vált. Eredetileg összekapcsolódott a 18. századi racionalizmussal, főleg abban, hogy elutasította azt a koncepciót, mely szerint az uralkodó személyes hatalma lenne az állami szuverenitás forrása. Ehelyett azt hangsúlyozta, hogy a szuverenitás forrása a nép. Ez a gondolat az 1787. évi amerikai alkotmány híres bevezető mondatában: „*We the People...*” kapta meg politikai formáját. Az a sajátos eszme, hogy a nép alkotja a nemzetet, a francia forradalom során jelent meg. A franciák 1789-ben létrehozták az alkotmányozó nemzetgyűlést, és 1790-ben magukat *le grande nation*nak nyilvánították.⁶ Az a gondolat, hogy az államnak egybe kell esnie a nemzettel, először az 1815. évi bécsi kongresszuson jelent meg. Az 1830-as és 1848-as forradalmak nemzeti forradalmakká váltak, s az eszme 1919-ben, a versailles-i békekonferencián győ-

zedelmeskedett véglegesen a nemzetek önrendelkezési jogának mint az új európai politikai rendszer alappillérenek elismerésével. A nacionalizmus tehát egyértelműen modern világunk ideológiája. Államok bizonyosan lé-

teztek már korábban, ezek azonban, miként Immanuel Wallerstein megfogalmazta, nem nemzetállamok voltak, s a regionális etnikai hatalmak akadályozták a teljes állami centralizációt.⁷

A török nacionalizmus modellje az Orridge által meghatározott öt alaptípus (államnacionalizmus, egyesítő nacionalizmus, elkülönítő nacionalizmus, liberális nacionalizmus és megújító nacionalizmus) közül

a megújító nacionalizmust képviseli. Az öt típus és azok altípusai megfelelően jelölik az eddig létezett nacionalizmusokat. Ugyanakkor Orridge⁸ tömör leírása a több részletet (nemzeti érzések, a nemzet szeretete, nemzeti büszkeség, nemzeti szimbólumok, nemzeti preferencia, nemzeti felsőbbrendűség kezelése) figyelmen kívül hagy. A török nacionalizmus esetében viszont az ideológia gyakorlatának lényegét éppen ezek az – alább említendő – részletek jelentik.

Orridge szerint az államnacionalizmus eredetileg a centrumhoz tartozó közepméretű országok nacionalizmusa volt. Stein Rokkan ezeket az országokat Európa tengeri országainak nevezte.⁹ Jean Gottmann az 1300 körüli évekig vezette vissza a *pro patria mori* eszméjét.¹⁰ A szerző a korai patriotizmus klasszikus példáját Shakespeare 16. század végi, 17. század eleji darabjaiban megjelenő angol nemzeti érzésben látta. A példa az uralkodóhoz, az államhoz vagy az országhoz fűződő lojalitásra utalt, nem pedig a minden társadalmi csoportot és osztályt magában foglaló nemzetről mint kollektív eszméről szólt, mely egyfajta kulturális homogenitáshoz vezetett. A legfontosabb mintát Anglia és Franciaország jelentette, de hasonló nemzetállamként jelent meg Portugália, Svédország, Hollandia és bizonyos értelemben Spanyolország is. Ezekben az országokban az állam előbb jelent meg, mint a nemzet, azt is mondhatjuk, hogy az állam teremtette meg a nemzetet. Ezt nevezi Orridge „proto-nemzetállam”-nak. A társadalom tagjai részt vettek a politikában, de a nacionalizmus mint ideológia csak később, a 19. század folyamán fejlődött ki teljesen. Azt mondhatjuk, hogy a nemzet előbb jelent meg, mint a nacionalizmus.

Az egyesítő nacionalizmus lényege, hogy a közepméretű államok kifejlődését a – városméretű – kisállamok és a nagy, több etnikumot magukban foglaló birodalmak akadályozták. A típusra Orridge a német kisállamok porosz vezetés alatti egyesítését hozza fel példaként az új német nemzetállamban, és szerinte ez az erő formálta át Olaszországot

Mustafa Kamâl Atatürk, a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke³

is nemzetállammá. Az egyesítő nacionalizmus véleménye szerint a nacionalizmus melegágyának tekinthető.

A szeparatív nacionalizmus a létező szuverén államokat széttagoló nacionalizmus elnevezése. A 19. században és a 20. század elején ez a fajta nacionalizmus szakította ki az új államok egész sorát az Osztrák–Magyar Monarchiából. A típusra hozott példák közé sorolható Norvégia, Finnország, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Albánia, Görögország és Írország is.

Az európai hatalmak tengerentúli birodalmainak felbomlása szorosan összekapcsolódott a nemzeti liberális mozgalom, illetve a liberális nacionalizmus fogalmaival. A legkorábbi az amerikai kolóniák 1776. évi függetlenségi harca volt, ennek eredményeként olyan alkotmányt dolgoztak ki, amely biztosította a nép számára a függetlenséget. A napóleoni háború után kirobbant latin-amerikai forradalmak nyíltabban nemzeti jellegűek voltak. Ezeket is liberális nemzeti mozgalmaknak lehet tekinteni. A liberális nacionalizmus a szerint is csoportosítható, hogy európai telepésekre vagy a bennszülött lakosságra támaszkodik. Az első esetre az USA és Latin-Amerika nyújtanak példát, az utóbbi változatként Afrika és Ázsia 1945 után felszabadult országai említhetők.

Orridge az egyesítő nacionalizmushoz hasonló politikának tartja a megújító nacionalizmus modelljét, mellyel azok az országok éltek, amik hosszabb ideje léteztek etnikai közösségként, így megújító nacionalizmusuk erre könnyen építhetett. Orridge szerint a nemzeti megújulás szorosan kapcsolódott a korábbi „nagyághoz”, így Irán újra felfedezte a perzsa örökséget, Törökország pedig, miután elvesztette az Ottomán Birodalmat, a török etnicitásra tudott építeni.

3. Atatürk nacionalizmusa

Mustafa Kamâl Atatürk, a Török Köztársaság megálmodója politikai nyilatkozatai során gyakran a nemzeti hovatartozás büszkeségének érzetét akarta növelni. A köztársaság megalapításának 10. évfordulója alkalmából mondott híres beszédében úgy azonosította magát mint „a nagy török nemzet egy tagja, akit az ő polgárai és az ő nemzetének értékes hadserege nagy büszkeséggel tölt el”, mert „a török nemzet kiváló képességgel rendelkezik, intelligens, képes leküzdeni a nemzeti egység útjában álló nehézségeket, és fáklját tart a pozitívista tudományoknak”.¹² A törökséghez – szerinte – intelligencia, haladás és bátorság képezte társul. Az egység létfontosságú a zavaros háborús években, de elengedhetetlen békeidőben is, mert biztosítja a haladást és a nagyságot. Híres beszédét így zárta: „*Ne mutlu Türküm diyene*” („milyen boldog az, aki azt mondhatja magáról, török vagyok”). Atatürk ideológiájában tehát a török identitás fontos eleme a boldogság. Ez az idézet elhangzása óta egy állandóan jelen lévő „nemzeti mantra”. A köztársaság megalakulása óta (1923. október 29.) ez a kijelentés képezi a török állampolgárság fogalmának morális alapját is.¹³ Az állampolgárság jogi definíciójának megalkotásától kezdve pedig az állampolgársággal, nemzeti identitással összefüggő kérdések megoldása kapcsán játszik kulcsfontosságú szerepet a török társadalom mindennapjaiban.¹⁴

Atatürk ötvözni kívánta az ősi vérségi köteléket a köztársaság állampolgárságával, így az állampolgárságot egyfajta népet összekötő erővé alakította. Szerinte mind a törökök, mind a köztársaság az ő alkotásai, a két fogalom pedig természeténél fogva összefügg. A törökök vérukból hordozzák a köztársasági eszmét és annak védelmi

Atatürk a köztársaság megalapításakor és elnökké választásakor a Nagy Nemzetgyűlés ülésén¹¹

igényét. Az Anatólia megmentéséért hullatott vér a köztársaság létrehozását is biztosította és nem ment veszendőbe. Vérségi kapcsolat fűzi tehát a meg nem született törököket a köztársaság pátriárkájához is, aki természetesen nem más, mint maga Atatürk. Az egyéneknek pedig arra kell törekedniük, hogy megvédjék azt, amiért őseik meghaltak. Aki nem érzi a hűséget a köztársaság iránt, nem is igazi török.¹⁶

Atatürk nacionalizmusa az Orridge által meghatározott megújító nacionalizmushoz képest annyiban volt speciális,¹⁷ hogy definiálta és legitímálta saját politikáját, hirdette, hogy az anatóliai föld és haza a törökök természetének a produktuma. Az Oszmán Birodalom összeomlása után az oszmán-iszlám identitás a vereség és a megaláztatás, a sebezhetőség és a potenciális bomlás szimbóluma lett. A világi köztársaságot viszont úgy üdvözölték mint a kollektivistá és határozottan antioszmán–antiiszlám nacionalizmus intézményi kifejeződését, amely garantálja a török nemzet biztonságát és méltóságát.¹⁸

Atatürk tehát ötvözte a nacionalizmust a republikanizmussal. Ez utóbbit egy etnikailag hegesztő, koherens erőnek tekintette, olyan patriotizmusnak, amely Anatóliához köti, horgonyozza az egyébként etnikailag sokszínű török állampolgárokat. Atatürk öröksége egyértelmű: „hazánkat a világ virágzó és civilizált nemzeteinek szintjére kell emelni”.¹⁹

Kamál Atatürk a Török Köztársaság megalapításának 10. évfordulóján megtartja ünnepi beszédét¹⁵

Atatürkün keresztül valósult meg a Török Köztársaság nemzeti akarat, mely leginkább abban a döntésben nyilvánult meg, miszerint állampolgárai magukat nemzetnek nyilvánítják. A nemzeti retorika segítségével Atatürk hatékonyan ruházta fel legitimitással politikai programját, köztük a szekuláris köztársaság létrehozását.

Vannak, akik a na-

cionalista hitet az ő ideológiai hagyatékának tekinti, míg mások a haladás irányát meghatározó módszernek vélik, de abban valamennyi elemző egyetért, hogy ezek tekinthetők Atatürk legfontosabb szellemi hagyatékának.²¹

A vallás és a nacionalizmus szintén egyedi módon kapcsolódtak össze a török modellben. Az iszlám Törökország esetében soha nem dominált a nacionalizmus érzelme felett, inkább eszköz volt a nacionalizmus céljainak megvalósításához. A két ideológiát a kölcsönös megerősítés és megértés jellemezte.²²

Három nagy gondolkodó vitája és párbeszéde határozta meg a nacionalizmusról és az iszlámról alkotott elképzeléseket Törökországban: Yusuf Akçura (1876–1935), Ahmet Ağaoğlu (1869–1939) és Ziya Gökalp (1876–1924). Amíg a turánizmus megeremtője, Akçura az oszmán állam megőrzése érdekében támogatta a nacionalizmust, addig Ağaoğlu, a pántürkizmus szószólója a nyugatosítás érdekében karolta fel az ideát.²³

Akçura szekuláris nacionalista volt, a vallásnak semmilyen mérhető szerepet nem szánt a nemzeti identitás

Egy modern isztambuli nő a Hürriyet napilap 1973. október 29-i, a köztársaság kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából kiadott számával (a címlapon Kamál Atatürk)²⁰

Törökország új határai az 1923. július 24-én megkötött lausanne-i békeszerződés szerint³²

megalkotásában, ezért őt tulajdonképpen a kemáli nacionalizmus atyjának is lehet tekinteni.²⁴ Akçura szándékosan különítette el a vallást a nacionalizmustól, mert úgy látta, hogy az iszlámnak csupán közösségi összetartó ereje van a török társadalomban. Akçura abban különbözött Ağaoğluttól és Gökalptól, hogy sohasem volt célja az, hogy kibékítse az iszlámot a nacionalizmussal a Korán idézeteinek citálásával, nem akarta bebizonyítani, hogy a nacionalizmus eszméje igenis megtalálható az iszlámban.²⁵ Akçura történelmi megközelítésben értékelte a vallás szerepét a nacionalizmusban. Véleménye szerint a nacionalizmusnak el kell fogadnia az iszlámot a történelem során folyton változó vallási jogszabályok miatt, és azt a török „faj” szolgálatába kell állítania.²⁶ Törökországnak valamiféle eszközként használt jámbor vallásosságra van szüksége. A szerző İsmail Gasprinski hatása alatt állt, aki azt az iszlám irányzatot támogatta, amelyik jobban hangsúlyozta a nemzeti identitást és a nemzeti életet. Akçura szerint az iszlám és a nacionalizmus kapcsolata azon a hiten alapult, hogy az iszlám képes felerősíteni a nemzeti identitást és a nacionalizmust azokkal a szimbolikus eszközökkel, melyek fokozzák az egységet és a szolidaritást.²⁷

Holly Schissler szerint Ahmet Ağaoğlu, a török nacionalizmus másik nagy alakja orosz háttérével²⁸ fontos szerepet töltött be a nemzeti identitás, különösen az iszlám fejlesztésében a muszlim törökök körében.²⁹ Azt vallotta, hogy a vallás és a nacionalizmus a nemzeti identitást kölcsönösen támogató elemek, melyek ebben a komplex és meglehetősen kényes kapcsolatban szolgálják, támogatják és táplálják egymást. Ağaoğlu a *Türk Alemi* (Török Világ) cikksorozatában arról ír, hogyan békíthető ki és hogyan egyeztethető össze a török nacionalizmus és az iszlám. Az iszlám tudatosságot nélkülözhetetlennek tartja a muszlimok egységének megteremtésében, emellett úgy

véli, hogy az iszlám jóléte nagyban függ attól, hogy azok a nemzetek, melyek körében az iszlám uralkodik, mennyire elégedettek.³⁰

Ağaoğlu a nemzet és a vallás kapcsolatának fontosságára is utal, és azt állítja, hogy a törökök 900 éves történelmük során, mely zömében az iszlám védelme jegyében telt, olyan erős kapcsolat szövődött a nemzet és az iszlám között, hogy nincs olyan intézmény, melynek működésére az iszlám ne gyakorolt volna befolyást. Az iszlám a törökök évszázados nemzeti vallása volt, hogy az iszlám terjedése az egyetlen megoldás lehet a törökök számára, melyben az ő feladata a vallásos tudatlanság felszámolása, az örök iszlám igazságok török nemzetbe integrálása és nem pedig a vallás kiirtása volt.³¹

Ağaoğlu szerint a törökök esetében nacionalizmus és az iszlám szimbiotikus kapcsolatban állnak. A vallás egyaránt nélkülözhetetlen része a nacionalista programnak és a nemzetvíziónak. Álláspontja szerint szükségszerűen nemzeti egységet kell teremteni, mely „méltó hajó” lesz az iszlám „szállítására”.³³ Hangsúlyozza, hogy az iszlám és a nacionalizmus nemcsak kompatibilis, hanem egymást kiegészítő fogalmak is. Ağaoğlu másik érve – emellett, hogy az iszlám és a nacionalizmus nem összeegyeztethetetlen fogalmak – a vallás történelmi perspektívába helyezésén alapult. Úgy tekintett az iszlámra és a vallásra mint dinamikus, állandóan mozgásban lévő erőre, mely újra alakítja magát a történelmi helyzeteknek, körülményeknek megfelelően, és ebben a folyamatban körimikus kölcsönhatásban létezik a kinyilatkoztatás és a szövegértelmezés. Érvelésében nyilvánvaló, hogy eszközként tekint az iszlámra, mely hatékonyan bevethető a nacionalizmus céljainak promotálására. A kölcsönhatásról azt állította, hogy amíg az iszlám hozzájárul a nemzeti egység megteremtéséhez, addig a nacionalizmus támogatja az iszlámot azzal, hogy erősíti annak bázisát, közösségét.

Ağaoğluhoz és Akçurahoz hasonlóan Ziya Gökalp is a megfelelő módszer kidolgozásán fáradozott, annak érdekében, hogy a nemzeti identitás kimunkálásával megátalja az Oszmán Birodalom közelgő szétesését és elősegítse a születő új Török Köztársaság nyugatosodását.³⁴ Akçurahoz hasonlóan Gökalp úgy tekintett az ottomanizmusra, mint egy hatástalan nemzetalkotó eszközre, hiszen a birodalomban különböző nemzetiségek és vallások éltek együtt. Hitte és hirdette, hogy évtizedek alatt a törökök elidegenedtek a saját nemzeti hagyományaitól és különböző kultúrák hagyományait vették át. Véleménye szerint a törökök részéről a nacionalizmus elhanyagolása vezetett el a csaknem elmúlásukhoz.³⁵ A problémát Gökalp a következőképpen látja:

Kamál Atatürk a köztársaság megalapításának 10. évfordulója alkalmából rendezett katonai díszszemlén⁴²

„A nacionalizmus eszményének hiánya okozta a teljes nemzetgazdaság hiányát, és hasonló okok akadályozták a nemzeti nyelv és nemzeti motívumok képzőművészetben történő megjelenését. Emellett, mivel a nemzeti idea nem alakult ki, a török moralitás a személyes és a családi erkölcs szintjén maradt fenn, és nem alakult ki a nemzeti morál sem. A szolidaritás, a patriotizmus és a hősiesség nem lépték túl a család, a falu és a város határait. A vallás eszménye (ümmet) pedig túl széles volt ennek a feladatnak a betöltéséhez. A török lélek számára idegenek voltak ezek a gondolatok és az intenzív erkölcsi érzések, így például az áldozat és önzetlenség érzése is. A gazdasági, vallási és politikai intézményeink szintjén történő szétesés tehát ennek az állami központi berendezkedésnek a következménye.”³⁶

Amire tehát Gökalp utalt, az egy nemzetalapú egység, mely három eszmény: az iszlamizmus, a türkizmus és a modernizmus szintézise mentén jött létre. Szerinte ugyanis ezek az eszmények nem összeférhetetlenek, hanem kiegészítik egymást. A modernizmus például a Nyugat tudományos, technológiai és ipari vívmányainak adaptálása, nem pedig az európai keresztény élet másolása. Amíg a kultúra az adott civilizáció morális és esztétikai értékeit reprezentálja, addig a tudomány és a technika a kognitív és materiális aspektusokat helyezi előtérbe.³⁷ Elképzeléseit egyik híres megállapítása tükrözi a legjobban: „A török nemzet ma az urál-altaji népcsoportokhoz tartozik, az iszlám ümmethez (vallási közösség) és a nyugati nemzetköziséghez.”³⁸ Ağaoğluhoz hasonlóan Gökalp is visszautasította azt a nézetet, hogy az iszlám és a nacionalizmus eszméje egymással ellentétben állnak. Rámutatott az örökérvényű iszlám igazságokra és azokra a megállapításokra, melyek

csak adott társadalomban és ideiglenesen érvényesek. Véleménye szerint az iszlamisták éppen ezt a megkülönböztetést nem veszik figyelembe, s ez vezetett ahhoz, hogy az iszlám és a nacionalizmus eszméit összeférhetetlennek tartják.³⁹

A türkizmus célja egy tudományos, filozófiai és esztétikai mozgalom létrehozása volt, mely felemeli a török nemzetet a török kultúra életre keltésével, mely egyszerre tartalmaz fejlődő, nem iszlám nemzeti hagyományokat és történelmileg változó iszlám tradíciókat, ezért idővel a török nemzeti identitás és az iszlamizmus egymás kiegészítőivé válnak.⁴⁰ Gökalp javasolta az iszlám és a török nacionalizmus ötvözését oly módon, hogy az iszlám vallást mint a török nemzeti kultúra legjelentősebb összetevőjét eszközként kell használni a nemzeti büszkeség és nemzettudat újjáélesztéséhez.⁴¹

4. A korabeli magyar sajtóvisszhang

Mustafa Kamál nemzetfogalmáról Bajcsy-Zsilinszky Endre 1929-ben a következőket írta:

„Egészen új és merész utakra tért a törökség önvédelmének és öncélúságának kiépítése körül. [...] Ennek az abszolút és radikális nacionalizmusnak a gondolatvilága tükröződik a török idegenrendészeti rendszerben is. Így, ha egy nem török, törökországi útlevelemmel külföldre utazik, csak külön belügyminiszeri engedéllyel térhet vissza, de ilyen engedélyt nem kaphatnak örmények, görögök és zsidók.”⁴³

Magyarországon a török nacionalizmussal kapcsolatos érdeklődés elsősorban az új nemzeti szimbólumokra, a magyar–török párhuzamokra, továbbá a revizionista törekvések sikerének okaira irányult.

„Törökország megtalálta a maga gyógyulásának útját a nacionalizmusban, amely, mint erőteljesítő, a török történelem során most jelentkezett először. A régi török erőfeszítések és ellenállások mögött, mindig a mohamedánizmus fanatizmusa állott, mint mozgató erő, a nacionalizmus, a nemzeti érzés, a nemzeti gondolat soha nem jelentkezett ekkora világossággal, ekkora erővel és ekkora hatalommal, mint most. Európának ez a legfrissebb nacionalizmusa csodákat művelt: egy egész ellenséges hatalmi csoporttal és egy erősen felszerelt ellenséggel szemben diadalmasan vívta meg a maga létének nagy küzdelmét. A török szabadságharc

egyik bizonyítékát adja a nacionalizmus leírhatatlan erejének, amely az egyedül lehetséges ellensúlya egy nemzet ellen vonuló idegen erőknek és tendenciáknak. A török hadsereg diadalmas előrenyomulása, s az erre következő lausannei béke bennünket, magyar nacionalistákat igazol a legteljesebb mértékben, akik ugyan-csak a nemzeti erőknek összefogását, és szervezését hirdetjük, hogy megerősödvé talpra tudjuk állítani ezt az idegen erőszak jármába görnyesztett nemzetet. Ahogy Törökország megtisztította állami és társadalmi életét a belső idegenektől és a parazitáktól, úgy nekünk is minden törekvésünk, hogy a belső parazitizmus legázolásával a nemzeti erőknek hatóképességét fokozzuk.”⁴⁴

– olvashatjuk a korabeli *Szózat* napilapban.

„A nemzeti ideálhoz hozzátartoznak a nemzeti szimbólumok, mint a nyelv, a himnusz, a zászló, a nemzeti viselet. Hogyan kell a múlttal radikálisan szakítani, s hogyan kell a káros tradíciókat gyökerestől kitépni – erre Törökország megtaníthatja az egész világot.”⁴⁵

– véli *Az Est* napilap.

„Már a félhold is eltűnik.” – írja *Az Est*.

„Valaha a török félholdat egész Európa rettegte. A török lobogókon a félhold a Török Birodalom nagyságát hirdette. Ennek ellenére Kemal pasa még ezt az ősi jelvényt is megváltoztatta. Az új török lobogóról eltűnt a félhold, melyet egy C betű helyettesít. Ez a C betű a »Cumhuriyet« szónak az első betűje. (Cumhuriyet magyarul annyit tesz, mint köztársaság). A C betűt monogramszerűen törli át a T betű. A monogram így jelzi a Török Köztársaságot. A monogram felső részét mellé még egy kis csillagot is illesztettek. A konzervatív törökök nagy megdöbbenéssel fogadták az újítást.”⁴⁶

A másik ilyen szimbólum a muzulmán férfi fejfedője, a fez⁴⁷ és a török bugyogó volt. De Kamâl „kivégezte” a török bugyogót, rendületlenül reformálva a férfidivatot.⁴⁸ Fezt vagy turbánt csak papok viselhetek. A civilek kalapot, sildes sapkákat hordtak.⁴⁹ A fez árusítása azonban még sokáig a vonatkozó rendelet életbelépését követően is folytatódott.⁵⁰ Mustafa Kamâl pasát körútjáról történő visszatértekor a pályaudvaron İsmet pasa, a kabinet és a diplomáciai testület tagjai, valamint sok ezer főnyi sokaság fogadta. Minden ember fején fez helyett kalap volt.⁵¹

„Uraim! A fezzel eltiltása is szükséges volt. A fez úgy ült a fejünkön, mint a tudatlanság, a fanatizmus és a gyűlölet jele a civilizáció és a haladás ellen. Fel kellett venni a kalapot, hogy megmutassuk, hogy mi is beletartozunk a civilizált népek családjába. Szükséges volt a tekkék, kolostorok, dervisrendek, mausoleumok bezárása és a különböző címek sejk, dervis, cselebi, okkultista, mágus, sírboltörzők eltörlése. Csak ezzel adhattuk bizonyosságát, hogy népünket többé nem a babonák és előítéletek kormányozzák. Vagy művelt

nemzetnek számíthatunk-e addig, amíg egy egész had sejk, dáde, sejd, bába, emír ült a nyakunkon és amíg sorsunkat bűvészek, kártyakeverők, jósnők és amulett árusok irányították? Igazolnunk kellett magunkat, hogy sem fanatikusak, sem reakciósak nem vagyunk.”⁵²

1929-ben sor került a hagyományos török bugyogó nadrágra történő cserélésére. A kormány legújabb rendelete előírta, hogy minden török állampolgár köteles rendes európai szabású pantallót viselni. Bricseszt viselni szabad volt, azonban vigyázni kellett, hogy szabása semmiképpen se emlékeztessen a régi török bugyogóra.⁵³

Annak ellenére, hogy az elnök hatalmas szónoklatokat tartott a török változásokról, azok szükségességéről és a változás kedvező eredményeiről, a fez viselésének betiltása miatt sok esetben zavargások törtek ki Törökországban. A zavargások annyira elfajultak, hogy a rendőrséget kellett igénybe venni, amely a tömeg nagy ellenállásával találta magát szemben úgy, hogy fegyverét kellett használnia.⁵⁴ Az elnök a szabadság és a jólét előfeltételeként a modernizációt, az idővel való haladást mint feltétlen szükségességet állapította meg.⁵⁵ Majd egy merész fordulattal a régi török öltözködés ellen kelt ki, és kimutatta, hogy a fez, a burmísz, a turbán stb. nem nemzeti, de nem is praktikus viseleti tárgy. Ha a törökök mindenben alkalmazkodni akarnak a művelt Nyugathoz, akkor ebbéli készségüket azzal kell elsősorban kinyilvánítaniuk, hogy követik a nemzetközi életben bevált öltözködési szokásokat is. Ugyanez volt Kamâl véleménye az asszonyok ruhaviseletéről is.⁵⁶

A *Magyarság* című politikai napilap, a magyar keresztény értelmiség egyik vezető orgánuma, a szélsőséges magyar nacionalizmus egyik korabeli fóruma aggodalmát fejezte ki a fez viselésének betiltása miatt.

„Nem a fez teszi a törököt, az igazi török hajadonfővel is török, de a magunk sorsát ismerve attól tartottunk, hogy aki a nemzeti hagyományú külsőt nem kíméli, az rendszerint képes nem kímélni a nemzeti erkölcsi hagyományokat is, s ahol nemtörök a fez, ott könnyen nemtörökké válik a fezzel születő gondolat is.”⁵⁷

A fezzel kapcsolatban Atatürk a hadsereg viseletét is megváltoztatta. Simlédert, napellenzőt rendelt a régi fez elejére, „hogy esőben is jól tudjon célozni”. Ennek inkább az volt az indoka, hogy a török katona ne tudjon benne lehajolni és a földet megcsókolni.⁵⁸ Elrendelte, hogy az összes állami hivatalnok európai fejviselettel köteles járnai, a hivatalokban pedig hajadonfővel, európai módra tartoznak köszönteni egymást és a feljebbvalókat.⁵⁹ A régi elnevezéseket is megváltoztatta. 1925. november 7-én a budapesti Török Követség közleményt adott ki a magyar közönség tájékoztatására, melyben az *Esti Kurír* szerkesztőségét a következők közlésére kérte fel:

„I. A Török Köztársaság követségével vagy kormányával kapcsolatos híradásoknál a magyar sajtóban találkoznunk olykor az »ottomán« kifejezéssel. Az »ottomán« szó tudvalevőleg, Oszmán nevéből ered, ki az imperi-

alista és pániszlám ottomán császárság megalapítója volt; azé a császárságé, mely 1923. október 29-ike óta – a történelemé. Ismeretes, hogy ezen a napon történt a Török Köztársaság kikiáltása és az ottomán dinasztia összes tagjai – élén a kalifával – felszólítást kaptak, hogy a Török Köztársaság területét hagyják el. A török állam ma Török Köztársaság néven, a saját határain belül, a társadalmi, politikai és gazdasági újjászületés munkájának szenteli magát.

II. A Török Köztársaságnak Magyarországon két képviselője van: az egyik diplomáciai (VIII., Horánszky ucca 12.) és a másik konzuli (VI., Teréz körút 24/b.).

III. A sajtó egy részében a Török Köztársaság kikiáltásának évfordulója alkalmával, a török követségen október 29-én végbement ünnepséggel kapcsolatosan megjelent tudósítások, megemlítik egy török lelkész nevét is. Tudni kell, hogy a Török Köztársaságnak, mely teljesen világjellegű, semmiféle egyházi képviselője nincs külföldön és így Magyarországon sem jogosult valamely török állampolgár magát ily minőségben felüntetni.”⁶⁰

Atatürk 1934-ben még egy lépéssel továbbment a formadalmi átalakulás útján. 1934. június 21-én lépett életbe a családnévtörvény Törökországban. Ennek értelmében minden török állampolgár köteles volt hat hónapon belül családnévet választani magának. A családneveknek azonban nem volt szabad ellentétben lenniük a nemzeti tradíciókkal, az erkölcsökkel és a rendszer kultúrszükségeivel. Megtiltotta továbbá a törvény azt is, hogy török állampolgárok bizonyos görög családneveket vegyenek fel.⁶¹ A török Nagy Nemzetgyűlés egyhangúan megszavazta a belügyminiszter által beterjesztett azon törvényjavaslatot, amely eltörölt minden címet és nemesi rangot, a vezérségi érmet kivéve megszűntnek tekintett minden kitüntetést is. A külföldi rendjelek elfogadása és viselése is tilos lett. A katonai jellegű pasa címet tábornoki, illetve tengernagyi címmel pótolták. A felekezetek papjainak az Isten házában kívül tilos papi ruhát viselniük.

„Török testvéreink újjítása üdvös példaadás lehetne a mi számunkra is, akiken valóságos nemzeti csapás már a cím- és rangkorság. Annyi kegyelmes és méltóságos úr mozog már itt körülöttünk ebben a szegény, kis országban, hogy – enyhén szólva – szinte élni se tudunk már tőlük. A címek és rangok eltörlésében immáron nemcsak Nyugat előzött meg bennünket, hanem Ázsia is.”⁶²

– írta a baloldali Szabadság.

5. Epilógus

A török nacionalizmusnak – mint politikai tervnek – első és legfontosabb indítóoka az Oszmán Birodalom egységének megőrzése volt,⁶³ de egyidejűleg a Nyugat technikai vívmányait adaptálni kívánták. Ziya Gökalp a korszak mérvadó ideológusa szerint⁶⁴ a török nacionalizmus elutasítja a nyugati kultúrát, egyidejűleg azonban imitálja a nyugati civilizációs eredményeket és támogatja a helyi, ősi identitást. Gökalp nacionalizmusfelfogásában a két koncepció (kultúra és civilizáció) nem képvisel egymással ellentétes, kizárólagos entitást.⁶⁵

A török nacionalizmus kétarcú volt. Politikai értelemben a francia nacionalizmushoz, az etnikai elemét illetően pedig a német nacionalizmushoz rokonítható. Ha az állam és a nemzet keletkezésének sorrendjét vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy míg Németország esetében a nemzet megelőzte az államot (a nemzet kereste az államot), Törökországban a dolgok történelmi rendje megfordult. A modern Török Köztársaság esetében az állam kereste a nemzetet.

A török nemzet fogalmát bizonyos ideológiai mértékrendszer alapján a köztársaságpárti elit fogalmazta meg, mely hipotetikus fogalmat Mustafa Kamâl Atatürk a török nemzetben keltette életre. Ebben az értelemben a politikai egység a török nemzetállam egységében valósult meg. A nemzeti identitás alapkövét pedig a török állam oszthatatlansága, egységes nemzete és határai irreverzibilitása alkotta.⁶⁶

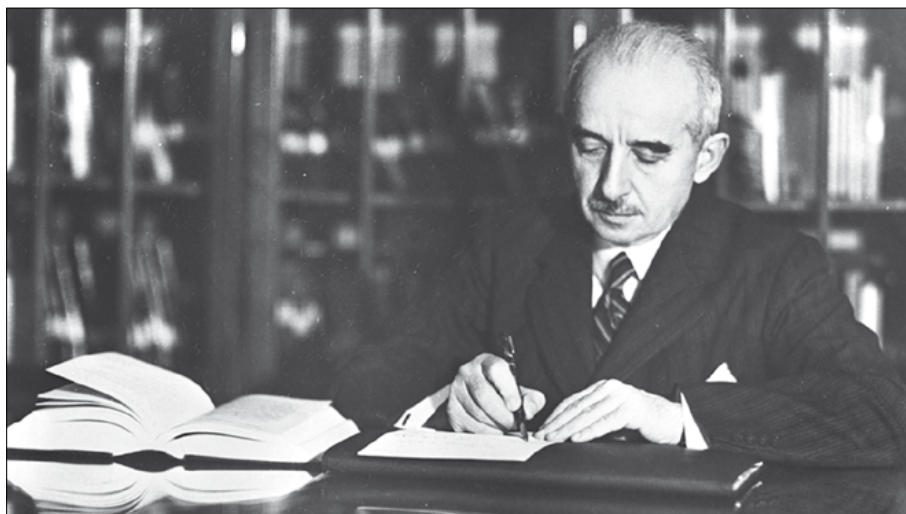
A török nacionalizmus tehát látványosan paradox. Ez a paradox jelleg eredményezte a nyugati civilizáció iránti gyűlöletet, egyben a nyugati civilizáció másolását.⁶⁷ Emellett a török nacionalizmus nem jelentette a törökök nemzeti öntudatra ébredését. Éppen ellenkezőleg. Ez egy értelmiségiek által véghezvitt terv megvalósítása volt, tele a másolással, adaptációval. A civilizáció mint kozmopolita elem és a helyi kultúra együttes jelenléte a török nacionalizmusban az értelmiségi

alkotómunka eredménye volt, akik felvetették az évszázados babona és irracionális népi vallásosság átalakításának kérdését, és a nyugati eredményeket a keleti spiritualitással vegyítették.⁶⁸

Törökország soknemzetiségű állama vallásilag, nyelviileg is összetett képet (törökök, kurdok, bosnyákok, albánok, cserkeszek, arabok) mutatott. Habár az ország muszlim többsége sem volt homogén, az új köztársaság alapítói mégis arra törekedtek, hogy egységes nemzetállamot hozzanak létre, amelynek a lakosai muszlimok, törökül beszélnek és a török kultúrát favorizálják. Az egypártrendszer központi kérdése az volt, hogyan egységesítse a

Kamâl Atatürk és felesége, Latife Uşaki⁶⁹

Mustafa İsmet İnönü török elnök (1938–1950)⁷⁴

köztársaság etnikailag, kulturálisan, és nyelvi szempontból megosztott lakosságát, és hogyan alkosson homogén nemzetállamot.⁷⁰ Ez a szintézis azonban némi iróniával a laicista nyugatosodás érdekében kialakított nemzeti identitással a nem muszlimok kizárásához vezetett.

Kamâl Atatürk Magyarországnak államférfiúi viselkedési mintát is adott. A sajtó nem is annyira a reálpolitikáját, hanem a meg nem alkuvó hősiességét értékelte. A magyar sajtó olyan hősként írta le Atatürköt, amelyből a legegyszerűbb olvasó is félreérthetetlen áthallásokat kaphatott az eredményes török revizionisták példaképül állításáról. Az Atatürk képet a külpolitikai tudósítás mellett a magyar revizionizmus lélegeztetőgépeként használták. Törökország Lausanne-ban is példát statuált az egész világnak azzal, „hogyan tépi össze a nemzeti öntudat, az egységes megmozdulás, az igazságtalan és mindenképpen teljesíthetetlen békeszerződést”,⁷¹ mely

„nem egyoldalú diktátum, mint amilyen a sevresi volt, s amilyenek lebéklyözva tartanak bennünket és bálorsunk többi osztályosait. Sevresben még vádoltként

kezelték Törökországot, amely előtt a bírák megfélembeszethetetlen ítéletet hirdetnek ki, Lausanne-ban mint egyenrangú tárgyaló fél jelent meg, aki nem tűr parancsszót és az ellene emelt vádakra súlyos viszontvádat emel”.⁷²

Törökország európai állammá alakul Kamâl Atatürk, a hadsereg dicső vezetőjének és tehetséges államférfinak segítségével. Wladimir Giessler szerb rendkívüli követ kifejtette, hogy

„Nem tagadom, hogy az utóbbi években, figyelve Kemâl Atatürk reformációs tevékenységét – amit következetesen rákényszerített az emberekre – megkérdeztem magamtól, hogy az ilyen szélsőséges, radikális reformprojektek sikeresek lesznek-e? Jól ismerem Törökországot, de nem vagyok tisztában azzal, hogy mekkora munkára van szükség ahhoz, hogy meggyőzze az emberek tömegeit az új kultúra előnyeiről. Nem reméltem, hogy Kemâl Atatürk erőfeszítései sikeresek lesznek, de bevallom, tévedtem.”⁷³

SISKA, KATALIN (SZŰCS, LÁSZLÓNÉ)

Gedanken zu den spezifischen Elementen des Erneuerungsnationalismus der jungen Türkischen Republik und deren Wiederhall in Ungarn (Zusammenfassung)

Nach den Gedanken von Mustafa Kamâl Atatürk, der der Träumer der Türkischen Republik war, ist die Nation eine Gemeinschaft, die auf einem gemeinsamen politischen Leben, einer gemeinsamen Sprache, einem gemeinsamen Gebiet, gemeinsamen Vorfahren, historischer Zusammengehörigkeit und Moral basiert. Die Religion gehört nicht zu den die Nation verbindenden Kräften. Stattdessen soll man den Wert auf das gemeinsame Moral und den gemeinsamen Wunsch legen, damit sie eine Nation bilden. Nach Mustafa Kamâl werden die Nationen, die zum Nationalbewusstsein nicht erwachen, zur Beute anderer Nationen. Die türkische Nation, die als eine Republik regiert wird, ist ein Staat.

Andrew Orridge meint, „die renovierende Nationalität“ in der Türkei diene als eine Gelegenheit dazu, dass sie sich in einer alten Kultur, die den Zerfall drohte, an der Peripherie der Weltwirtschaft einigt. Deswegen benötigte sie die Kohäsion, damit sie aus verschiedenen Gründen nicht zum Raub der europäischen Politik wird. Die Nationen des Osmanischen Reiches existierten schon lange als ethnische Gemeinschaften, deshalb konnte der Nationalismus der Türkischen Republik darauf leicht bauen. Die nationale Erneuerung brach mit den Symbolen der Vergangenheit durch und durch ab, gleichzeitig knüpfte sie eng an ihre frühere Größe an.

Diese Form der Nationalität setzte die Herstellung der neuen staatlichen Identität zum Ziel. Das Interesse für die türkische Nationalität reichte in Ungarn vor allem an die Einführung der neuen nationalen Symbole, sowie an den Stand der Deutung der Erfolge der revisionistischen Bestrebungen, und der ungarisch-türkischen Parallele. Die Türken kamen auf neue und kühne Wege auf dem Gebiet des Ausbaues ihrer Selbstverteidigung und Selbstzweckheit, im dessen Laufe fand die Türkei den

Weg zu ihrer Heilung in dem Nationalismus, schreibt Endre Bajcsy-Zsilinszky.⁷⁵

Im Aufsatz studiere ich die sich um die türkische Nation gruppierenden Attitüden (sowie die nationalen Gefühle, die Liebe der Nation, der nationale Stolz, die nationalen Symbole, die nationale Präferenz, die nationale Superiorität und die Nationalismus) hervorhebend diejenigen Elemente, auf die sich die ungarischen Bestrebungen suchend nach Selbstbestätigung konzentrierten.

Jegyzetek

- 1 SMITH, Anthony D[avid]: *Nationalism in the Twentieth Century*. Canberra, 1979. Australian National University Press, 1. p.
- 2 SMITH, Anthony D[avid]: Andrew Orridge on Nationalism and the Nation state. *Ethnic and Racial Studies*, Volume 7, Issue 3, 1984. 422–425. p.
- 3 www.hurriyet.com.tr/seyahat/aturkun-izinde-anadolu-41369251.
- 4 TIVEY, Leonard James (ed.): *The Nation-State: The Formation of Modern Politics*. Oxford, 1981. Martin Robertson, 4–5. p.
- 5 DEMETER M. Attila: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Kolozsvár, 2005. Pro Philosophia, 37–73. p.
- 6 RUSTOW, Dankwart A[lexander]: *A World of Nations: Problems of Political Modernization*. Washington D.C., 1967. The Brookings Institute, 21., 27. p.
- 7 WALLERSTEIN, Immanuel Maurice: *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. Studies in Social Discontinuity*. New York, 1974. Academic Press, 102. p.
- 8 ORRIDGE, Andrew: Uneven Development and Nationalism. *Political Studies*, 1981. Volume 29, Issue 1, 1–15. p.
- 9 KUHNLE, Stein – FLORA, Peter – URWIN, Derek (ed.): *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*. Oxford, 1999. Oxford University Press, 36. p.
- 10 GOTTMANN, Jean: *The Significance of Territory*. Charlottesville, 1973. The University Press of Virginia, 33–36. p.
- 11 www.hurriyetdailynews.com/how-the-turkish-republic-was-established-148033.
- 12 1933. október 29. www.aturksociety.org/about-aturk/aturks-speech-at-the-10th-anniversary-of-the-turkish-republic/.
- 13 İNCE, Başak: *Citizenship and Identity in Turkey: From Atatürk's Republic to the Present Day*. New York, 2012. Palgrave Macmillan, 79. p.
- 14 1995. január 1-én Tansu Çiller, Törökország akkori miniszterelnöke átfogalmazta Atatürk híres mondatát: „Milyen boldog az, aki azt mondhatja magáról, Törökország állampolgára vagyok.” („*Ne mutlu Türkiye vatandasiyim diyene.*”) Lásd KORHAN, Duygu: *Entertaining the Citizen Tansu Ciller- Case Study*. www.academia.edu/3426161/ENTERTAINING_THE_CITIZEN_TANSU_CILLER_A_CASE_STUDY.
- 15 www.internethaber.com/10-kasim-siirleri-2-kita-kisa-duygusal-aturk-siirleri-2061803h.htm.
- 16 CAGAPTAY, Soner: *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey. Who is a Turk?* New York, 2006. Routledge, 44–50. p.
- 17 AKŞIN, Sina: The nature of the Kemalist Revolution. In AKŞIN, Sina (ed.): *Essays in Ottoman-Turkish Political History: Analecta Isisiana: Ottoman and Turkish Studies*. Istanbul, 2011. The Isis Press, 209–218. p.
- 18 CAGAPTAY 2006. 74. p.
- 19 1933. október 29. www.aturksociety.org/about-aturk/aturks-speech-at-the-10th-anniversary-of-the-turkish-republic/.
- 20 www.hurriyetdailynews.com/interview-historian-ryan-gingeras-on-aturk-as-heir-to-the-ottoman-empire-94208.
- 21 ALLEN, Henry Elisha: *The Turkish Transformation: A Study in Social and Religious Development*. London, 1968. Greenwood Press, 28. p.
- 22 KEDDIE, Nikki R.: *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamāl ad-Dīn “al-Afghānī”*. Berkeley, 1968. University of California Press, 40. p.
- 23 MEYER, James: *Turks Across the Empires. Marketing Muslim Identity in the Russian–Ottoman Borderlands 1856–1914*. Oxford, 2014. Oxford University Press, 151–171. p.
- 24 David Thomas úgy ítélte meg Akçura pozícióját a nacionalizmus tárgykörben, mint az Oszmán Birodalom más politikáival (iszlamizmus, ottomanizmus) szembeni első jelentős kihívót. THOMAS, David S.: *The Life and Thought of Yusuf Akçura 1876–1935*. Montreal, 1976. McGill University, 120–126. p.
- 25 KADIOGLU, Ayşe – KEYMAN, Fuat (ed.): *Symbiotic Antagonism, Competing Nationalism in Turkey*. Salt Lake City, 2011. The University of Utah Press, 139. p.
- 26 *Uc Tarz-i Siyaset (Three Policies), Yusuf Akçura (1876–1935)*. Editor's Introduction, http://vlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/pak-soy-2/cam9.html.
- 27 BORA, Tanil: Nationalist Discourses in Turkey. *South Atlantic Quarterly*, 2003. Issue 2–3, 433–451. p.
- 28 Ağaoglu Oroszországból emigrált török, a török nacionalizmus befolyásos figurája volt, különösen az 1911-ben alapított török újság, a *Türk Yurdu* és a szintén ebben az évben a *Türk Ocaklan* (Török Szívek) nevű szervezet megalapítása után. Emellett számos napilap zurnalisztája és közreműködője volt. SCHISSLER, Holly: *Between Two Empires. Ahmet Agaoglu and the New Turkey*. London, 2002. Bloomsbury, 111. p.
- 29 SCHISSLER 2002. 173. p.
- 30 Uo. 181. p.
- 31 Uo. 173. p.
- 32 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/58/Turkey-Greece-Bulgaria_on_Treaty_of_Lausanne.png.
- 33 SCHISSLER 2002. 179. p.
- 34 BERKES, Niyazi: Ziya Gökalp. His Contribution to Turkish Nationalism. *Middle East Journal*, 1954. Volume 8, Issue 4, 375–390. p.
- 35 BERKES, Niyazi (ed.): *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp*. Westport, Connecticut, 1981. Greenwood Press, 73. p.
- 36 Uo. 74. p.
- 37 PARLA, Taha: *The Social and Political Thoughts of Ziya Gökalp, 1876–1924*. Leiden, 1985. E. J. Brill, 27. p.
- 38 BERKES 1981. 76. p.
- 39 HEYD, Uriel: *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*. London, 1950. Harvill Press, 98. p.
- 40 BERKES 1981. 288. p.
- 41 ÇETİNSAYA, Gökhan: Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on the Roots of Turkish-Islamic Synthesis in a Modern Political Thought. *Muslim World*, 1989. Issue 3–4, 350–376. p.
- 42 www.internethaber.com/10-kasim-siirleri-kisa-duygusal-ilkokul-10-kasim-siirleri-2060519h.htm.
- 43 BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Védelmet követelünk a magyarság számára az idegen bevándorlókkal szemben. Külföldi példák II. *Előrs*, 1929. (január 26.) 4. sz. 2. p.
- 44 Török–magyar barátság. *Szózat*, 1924. (május 21.) 108. sz. 1. p.

- ⁴⁵ Amire Törökország megtaníthatja a világot. *Az Est*, 1928. (november 9.) 254. sz. 11. p.
- ⁴⁶ Már a félhold is eltűnik. *Az Est*, 1928. (november 15.) 259. sz. 9. p.
- ⁴⁷ Százéves a fez. *Magyar Lapok*. 1938. (október 1.) 218. sz. 9. p.
- ⁴⁸ Fátolytalan és feztelen. *Magyarország*, 1925. (július 15.) 156. sz. 11. p.
- ⁴⁹ Új életre kelt Törökország. *Az Újság*, 1925. (november 15.) 106. sz. 5. p.
- ⁵⁰ Kemal pasa reformjai akadályokba ütköznek. Annak ellenére, hogy pereátot mondott a fezre, nyugodtan árusítják Angora utcáin a vörös fejfedőt. *Magyarság Képes Melléklete*, 1926. május 16. 10. p.
- ⁵¹ Kemál pasát Angorában kalapban fogadták. *Esti Kurir*, 1925. (október 24.) 240. sz. 4. p.
- ⁵² Kemál pasa könyvet írt az új Törökországról. *Keleti Újság*, 1929. (január 2.) 1. sz. 8. p.
- ⁵³ Kivégezték a török bugyogót. *Az Est*, 1929. (szeptember 20.) 213. sz. 10. p.
- ⁵⁴ Zavargások a fez viselésének eltiltása miatt Törökországban. *Brasósi Lapok*, 1935. (augusztus 4.) 175. sz. 6. p.
- ⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Budapeste Elçiliği, No. 13447/187. 1934. november. A *Nemzeti Újság* ír a Törökországban bevezetésre kerülő fez és népviselet tilalomról. *Nemzeti Újság*, 1934. (november 11.) 254. sz. 4. p.
- ⁵⁶ Eltűntek a fez, a kalpag és a turbán. *Esti Kurir*, 1925. (szeptember 4.) 198. sz. 6. p.
- ⁵⁷ Kemál pasa, tedd föl a kalapot! *Magyarság*, 1925. (december 20.) 288. sz. 9. p.
- ⁵⁸ Már a török rendőrség sem viseli a fezt. *Magyarság Képes Melléklete*, 1925. december 25. 6. p.
- ⁵⁹ Az új Törökország jogi reformja. *Jogtudományi Közlöny*, 1934. 1. sz. 2. p.
- ⁶⁰ A budapesti török követség tiltakozik az imperialista „ottomán” kifejezés ellen. *Esti Kurir*, 1925. (november 7.) 252. sz. 7. p.
- ⁶¹ Behozzák a török családneveket Törökországban. *Erdélyi Lapok*, 1932. (november 25.) 266. sz. 7. p.
- ⁶² Nincs többé pasa. *Szabadság*, 1934. (december 2.) 48. sz. 3. p.
- ⁶³ HEPER, Metin – SAYARI, Sabri (ed.): *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York, 2012. Routledge, 15–26. p.
- ⁶⁴ AKTAR, Ayhan: Economic Nationalism in Turkey: The Formative Years, 1912–1925. *Boğaziçi Journal, Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 1996. Volume 10, Issue 1, 263–290. p.
- ⁶⁵ BERKES 1981. 23. p.
- ⁶⁶ KOHN, Hans: *Prelude to Nation States: The French and the German Experience, 1789–1815*. New Jersey, 1967. D. Van Nostrand, Princeton, 43. p.
- ⁶⁷ KADIOĞLU, Ayşe: The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. *Middle Eastern Studies*, 1996. Volume 32, Issue 2, 177–194. p.
- ⁶⁸ CHATTERJEE, Partha: *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. Minneapolis, 1993. University of Minnesota Press, 51. p.
- ⁶⁹ <https://islamreinfo.files.wordpress.com/2013/10/attaturk.jpg>.
- ⁷⁰ Kemál a nemzeti öncéluság és gazdasági függetlenítés jegyében munkálja Törökország jövőjét. Zsolnay-Mattyasovszky Tibor törökországi tapasztalatairól. *Pécsi Napló*, 1933. (november 16.) 260. sz. 2. p.
- ⁷¹ Beszélgetés Liman von Sanders tábornokkal Törökországról, a lausanne-i konferenciáról és a békeszerződésekről. *8 Órai Újság*, 1923. (január 28.) 22. sz. 5. p.
- ⁷² Ünneplés formában írták alá a lausannei békeszerződést. *Nemzeti Újság*, 1923. (július 24.) 164. sz. 4. p.
- ⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Budapeste Elçiliği, U. No. 14476. H. No. 23. A Török Köztársaság Budapesti Követségének 1936. január 5-i jelentése a Wladimir Gieszl szerb rendkívüli követtel és meghatalmazott miniszterrel készült és a *Nemzeti Újság*ban leközölt interjú részleteit tartalmazza.
- ⁷⁴ www.aa.com.tr/tr/turkiye/ismet-inonunun-vefatinin-uzerinden-47-yil-gecti/2087115.
- ⁷⁵ BAJCSY-ZSILINSZKY 1929. 2. p.

MŰHELY

Fazakas Zoltán József

Nagy-Románia megteremtése és a nemzeti kisebbségek joga 1918-tól az 1923. évi román Alkotmányig

1. Bevezetés

Az első világháború megvalósította a román nemzeti és állami célokat, megalakult – gyakorlatilag valamennyi románok által lakott területek egyesítésével – mind a korabeli, mind a jelenlegi köztudat által Nagy-Romániaként azonosított állam. Nagy-Románia

több elődállam komplex nemzetiségi viszonyait örökölte meg¹ alig két év leforgása alatt, így különös nemzetiségi kihívással szembesült, amelyet a kisebbségek számarányától független egyéb aspektusok is kiegészítettek, különösen az eltérő jogrendszer,² a gazdasági fejlettség, valamint a vallásszabadság kérdéseit illetően. A történelmi események jogi szempontú vizsgálata kivételes jelentőséggel bír, jelen esetben pedig figyelemmel arra, hogy a területében megnövekedett Romániához került kisebbségek közül – mindmáig – a legnagyobb lélekszámú a magyar nemzetiség, a jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy felvázolja az új román állam kisebbségi jogát érintő fontosabb történelmi és alkotmányjogi alapokat.

Nagy-Románia esetében a békeszerződések által megnevekedett államterület, a gazdasági és a társadalmi változások³ és a korábbi, 1866. évi Alkotmány – tételes alkotmányjogi szabályokkal összeegyeztethetetlen – rendeleti úton való módosításai egyaránt indokolták⁴ egy új alkotmány elfogadását. Az 1923. évi alkotmányozás során a tudományos élet és a politikum képviselői egyaránt lényeges elképzeléseket és javaslatokat fogalmaztak meg, beismervé az 1866. évi Alkotmány súlyos fogyatékoságait, egyben meghatározva azt az igényt, hogy az új állam új alaptörvénye egy valódi alkotmányosság alapja

legyen.⁶ Annak ellenére, hogy egyes szerzők kiemelt szerepet tulajdonítottak többek között a gyulafehérvári határozatoknak és az abban foglalt alapelveknek,⁷ a decentralizációnak és a régiók sajátosságainak,⁸ a többségi álláspont az egységes nemzetállam kiinduló koncepcióját vallotta.⁹ Ennek jegyében szükséges feltárni az 1923. évi Alkotmány megalkotására ható belső és külső eredőket és azok alapjait a nemzeti kisebbségi jogok területén.

2. A „nagyromán” államcél 1918-ig

A román állam teljes szuverenitását az 1878-as berlini kongresszuson az ott megkötött berlini szerződéssel nyerte el. Az ezt követő évtizedekben Románia a nagyhatalmak szomszédjaként csak korlátozott módon érvényesíthette nemzeti politikáját, amelynek célját egy nagy, minden román nemzetrészt magában foglaló állam megteremtése képezte. A politikai realitások a nagyromán államcél hivatalossá tételét még nem engedték meg, sőt Románia 1883-ban Bécsben titokban csatlakozott a Német Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Olasz Királyság szövetségéhez, az ún. hármasszövetséghez,¹⁰ bár szövetségi hűségét mindvégig fenntartásokkal kezelték. A Román Királyság alkotmányos rendszerének valósága ekkor tényleges lehetőséget adott a nemzetközi szerződések titokban tartására, azok törvényhozási ellenőrzése alóli kivonására,¹¹ amely által a nagyromán államcél a közvélemény előtt a hármasszövetséghez való csatlakozás ellenére változatlanul fennmaradhatott.

Az első világháború kitörésekor Románia szövetségi kötelezettségének nem tett eleget, sőt társadalmának közhangulata a háború eredményeként már egy új román korszak eljövételét hirdette.¹² E remény betetőzésének kezdő lépéseként Románia szövetségi kötelezettségével ellentétesen lépett be a központi hatalmakkal szemben az első világháborúba 1916-ban¹³ az egységes nemzetállam megteremtése érdekében.

A hadba lépésre az 1916. augusztus 17-én Románia és Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország Bukarestbe delegált követei által megkötött bukaresti titkos politikai és katonai megállapodások alapján¹⁴ került sor. A politikai megállapodás 2. cikke tartalmazta Románia hadba lépési kötelezettségét Ausztria–Magyarországgal szemben, a 3. cikke a szerződő nagyhatalmak elismerő nyilatkozatát tartalmazta Románia jogát az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó 4. cikkben foglalt és ott körülírt területekre a hadüzenet ellentételezéseként.¹⁵ A 4., 5. és 6. cikk értelmében a felek kötelezték magukat arra, hogy sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben nem kötnek, valamint a béke előkészítése és tárgyalása során Románia ugyanolyan jogokat élvez, mint a szerződő fél nagyhatalmak.¹⁶

A bukaresti titkos megállapodás értelmében Románia 1916. augusztus 27-én hadiállapotban lévő államnak nyilvánította magát¹⁷ és másnap megtámadta Ausztria–Magyarországot. Egy év múlva Románia teljes katonai vereségét szenvedett,¹⁸ és a Központi Hatalmakkal 1918. május 7-én a megkötötte a bukaresti békét.¹⁹ A román par-

lament ugyan 1918. június 28-án ratifikálta a békeszerződést, de I. Ferdinánd király (1914–1927) azt nem írta alá a háború kedvező fordulataiban bízva,²⁰ ennek ellenére rögzíthető, hogy Románia egyértelműen megszegte a bukaresti titkos megállapodást. A nagyromán államcél megvalósítása 1918 nyarán elveszettnek tűnt.

Pár hónappal később a Központi Hatalmak összeomlása okán Ausztria–Magyarország 1918. november 3-án az antant hatalmakkal Padovában fegyverszünetet kötött,²¹ majd Magyarország 1918. november 13-án újabb fegyverszünetet kötött Belgrádban.²² A központi hatalmak fegyverszünetek által is deklarált veresége, Franciaország töretlen politikai támogatása,²³ Wilson elnök 1918. szeptember 27-i és október 19-i nyilatkozatai, valamint Robert Lansing amerikai külügyminiszter 1918. november 5-i jegyzéke alapján – amelyek értelmében a bukaresti békét igazságtalannak nyilvánította, és módosította a nemzetiségekre vonatkozó álláspontját az Amerikai Egyesült Államok kormányzata – új alapokra helyezte Románia külpolitikáját.²⁴ A fenti események eredményeképpen Románia – a bukaresti békeszerződést megszegve – újrászervezte hadseregét, és 1918. november 10-én ismételen belépett az első világháborúba, és mivel a fegyverszüneti megállapodásban nem volt szerződő fél, Erdély keleti részét,²⁵ majd később egyéb magyar területeket és Budapestet is megszállta.²⁶ 1918 novemberének végére a területében megnövekedett Románia államcélja a megvalósulás útjára lépett.

3. Nagy-Románia megalakulása

Nagy-Románia megteremtése több történelmi esemény lépcsőzetes eredménye volt, amelyek közül az elsőt Beszarábiára vonatkozó, az 1918. május 7-i bukaresti békében is elismert 1918 januárjától fennálló birtokhelyzet változatlan fenntartása képezte.²⁷ A második lépcsőt az 1918. november 28-án a bukovinai Csernovicban összegyűlt román, német és lengyel képviselők Általános Gyűlése jelentette,²⁸ amely határozatában kinyilvánította Bukovina egyesülését a Román Királysággal,²⁹ és azt az Ausztriával kötött saint-germaini békeszerződés 1919. szeptember 10-én szentesítette. Harmadik lépésként a Kvadriláter, azaz Dél-Dobruzsza Romániához való visszacsatolása értelmezhető, amely felülírta az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződés rendelkezéseit és a Bulgáriával 1919. november 27-én kötött neuilly-i békeszerződés 27. cikke szentesített, helyreállítva az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke által megállapított korábbi határokat.³⁰

A negyedik lépést a Magyarországtól megszerzett területek kérdése képezte. Alexandru Vaida-Voevod 1918. október 18-án a magyar Országgyűlésben a román nemzetiség részéről bejelentette a román nemzetiség teljes önrendelkezésének igényét,³¹ amelyet az aradi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-i magyar kormányhoz címzett ultimátuma 23 erdélyi és partiumi vármegye teljes, három magyarországi vármegye részleges megjelölésével – és elutasítás esetén az 1848/49. évi események megismétlésének lehetőségének nyomatékosításával³²

Rezoluțiunea Adunării Naționale de la Alba-Iulia

din 18 Noiembrie / 1 Decembrie 1918

- I. Adunarea Națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunată prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 18 Noiembrie / 1 Decembrie 1918, chemată și unirea celor Români și a tuturor teritoriilor locuite de densii cu România. Adunarea Națională proclamă în deosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre.
- II. Adunarea Națională rezervă teritoriilor sus indicate autonomie provizorie pînă la încheierea Constituției al cărei pe bază rețutului universala.
- III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, Adunarea Națională proclamă următoarele:
  1. Dreptul libertății naționale pentru toți popoarele contacitate.
  2. Egalitate în drepturi și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din Stat.
  3. Sufletăria democratică a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Totul trebuie făcut, egal, secret, pe comunie, în mod proporțional, pentru ambele sexe în vîrstă de 21 de ani la reprezentanța în comune, județe, și parlament.
  4. Desăvîșită libertate de presă, asociere și întrunire; liberă propagandă a tuturor gîndurilor oneste.
  5. Reforma agrară radicală. Se va face conștientizarea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conștientizări, după tînd fideicomisete și, în temeiul dreptului de a migra, după trebuința țărănilor, se va da posibilitatea țărănilui să-și creeze o proprietate arător, pășune, pădure și cel puțin atît, cît să poată munci el și familiei lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e, pe de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte, potențarea producției.
  6. Muncitorimii industriale i se asigură aceiași drepturi și avantaje, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus.
- IV. Adunarea Națională dă expresiune dorinței sale ca Congresul de pace să înfăptuiască comunianța națiunilor libere în așa chip ca drepturile și libertățile să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici dopetivă, iar în vîrstă să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale.
- V. Români, adunată în această Alunare salută pe frații lor din Bucovina, scîpați de sub jugul monarhiei Austro-Ungare și unți ca țara mamă România.
- VI. Adunarea Națională salută cu iubire și entuziasm liberarea popoarelor subjugate pînă aci în monarhia Austro-Ungară, anume nașterea cehoslovacă, austro-germana, jugoslavă, polonă și iulcană și hotărîrea ca acest saluț al său să se aducă la cunoștința tuturor celor națiuni.
- VII. Adunarea Națională cu smerenie se înclină înaintea memoriei acelor lupi români, care în acest război și-au vărsat sîngele pentru înfăptuirea idealului nostru, mîrșind pentru libertatea și unitatea națiunii române.
- VIII. Adunarea Națională dă expresiune multumirii și admirației sale tuturor puterilor aliate, care prin strălucitele lupte purtate cu certărie împotriva unui dușman prăgăbit de multe decenii pentru război, au scîpuit învîlcătuirea din gîurile barbariei.
- IX. Pentru conducerea mai deșire a afacerilor, Adunarea Națională Române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, Adunarea Națională hotărîște înstituirea unui Abuz Stat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română, oricînd și pretîndîndu-se de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiile pe care le află necesare în interesul națiunii.

F. Laurentiu Oancea
Președinte al Adunării Naționale.

M. E. For
Vice-Președinte al Adunării Naționale.

A gyulafehérvári határozatok³⁷

– nevesített.³³ Az ultimátumot követően a magyar kormány román nemzetiségi képviselőkkel folytatott aradi tárgyalásai eredménytelenül zárultak. A Román Nemzeti Tanács 1918. november 20-án deklarálta a románok lakta magyarországi területek Romániához csatlakozását, majd 1918. december 1-én Gyulafehérváron – a magyar állam intézményeinek asszisztálásával³⁴ – a magyarországi román nemzetiség nemzetgyűlése elfogadta a gyulafehérvári határozatokat az önrendelkezési jog alapján,³⁵ kimondva Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését.³⁶

Az erdélyi magyarság három nappal korábban, 1918. november 28-án a marosvásárhelyi székely nemzetgyűlése,³⁸ majd az 1918. december 22-én Kolozsváron tartott magyar nemzetgyűlésen³⁹ szintén a népek önrendelkezési jogára hivatkozva a Magyarországgal való egység fenntartásáról határozott. Az erdélyi szászok az 1919. január 8-án tartott megyesi gyűlésen csatlakoztak a gyulafehérvári határozatokhoz, és elfogadták a Román Királysággal való egyesülést.⁴⁰ A román megszállás ténye – amely helyenként valóban emlékeztetett az 1848/49. évi polgárháború időszakára⁴¹ – a székely és a magyar nemzetgyűlések fenti határozatait negligálta. Az erdélyi területek birtokában lévő Románia így a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsánál 1919. februárjában bejelentette területi igé-

nyét⁴² a bukaresti titkos megállapodásra és a gyulafehérvári határozatokra alapozva, ami csekély módosításokkal 1919. március 18-án nyert végleges jóváhagyást.⁴³ A magyarországi területek Romániához csatolását a trianoni békeszerződés aláírása szentesítette 1920. június 4-én.

4. Nagy-Románia megalakulása és a kisebbségi jogok forrásai 1918 és 1923 között

Nagy-Románia megalakulása korszakának nemzeti kisebbségi jogát két szempontból szükséges vizsgálat tárgyává tenni. Az első nézőpontot az idézett nemzetgyűlések, illetve részben az azok alapján alkotott jogszabályok mint a belső szempontok, míg a második nézőpontot a Párizs környéki békerendszer békeszerződésai és kisebbségvédelmi szerződésai⁴⁴ mint külső, nemzetközi jogi szempontok jelentik. A nézőpontok esetében a román államcél tekintetében a román állam csak a román népesség egy államban való egyesítését vonta le következtetésként, alapvetően figyelmen kívül hagyva azt, hogy az addigi egynemzetiségű állam szükségképpen többnemzetiségűvé válik.⁴⁵

4. 1. A belső jogforrások. A gyulafehérvári határozatok

A megalakult Nagy-Románia gyakorlatilag egyetlen közös nevezővel, a többségi román nyelvvel rendelkezett.⁴⁶ A megszerzett területek korábban egy kormányzat alatt nem álltak, így az államépítés olyan integrációs politikát feltételezett Románia részéről, amely az eltérő állami örökségekből fakadó különbségeket sikerrel feloldhatják. Az integrációs politika elemeit a nemzetgyűlési határozatok jelenthették, amelyek közül csak a gyulafehérvári határozatok rögzítettek kidolgozott tételeket.

A gyulafehérvári határozatok I. pontja Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülésén túl lényegében a bukaresti titkos megállapodásban rögzített határokat idézve a Bánság területére vonatkozóan is igényt fogalmazott meg, amely területi követelés a Szerb–Horvát–Szlovén állam azonos igényével ütközött. A II. pont az I. pontban rögzített területeknek ideiglenes autonómiát biztosított az általános népszavazással választott alkotmányozó testület összegyűléséig.⁴⁷ Ez utóbbi, az önkormányzatisággal kapcsolatban különös jelentősége van a III. pontnak,⁴⁸ amely a többnemzetiségűvé váló új Román Királyság alkotmányos berendezéséről fogalmazott meg alapelveket,⁴⁹ mintegy az egyesülés feltételeit. A III. pont ennek megfelelően a korábbi, a magyar állammal szemben 1849-ben és a Memorandum időszakában⁵⁰ képviselt nemzetiségi álláspontok és igények román állammal szembeni megfogalmazását jelentették,⁵¹ nevezetesen valamennyi nemzetiség számára a teljes nemzeti szabadság elismerését, ami alatt az anyanyelvi oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást értették. A III. pont különös rendelkezése már a magyarországi nemzetiségi törvény 1861. és 1868. évi vitájában is megfogalmazott nemzetiségi arányok szerinti törvényhozói és közigazgatási képviselet rögzítését tartalmazta elvárásként a román állammal szemben.⁵² Az egyenlő jogok és a vallásszabadság kérdésében, a gondolatszabadság és a sajtószabadság, a gyülekezési jog és az egyesülési jog⁵³ kérdésében eltérés a magyar alkotmányos rendtől nem lehető fel, így ezek az előírások a román alkotmányos rend hiányosságaira világítanak rá. A közvetlen, általános, titkos, egyenlő, nemektől független, minden 21. életévét betöltött állampolgár számára biztosított választójog lényeges újításnak számított mindkét állam esetében. A gyulafehérvári határozatokban előírt földreform, ami a nagybirtokok és a hitbizományok megszüntetését célozta, később különös jelentőséggel bírt, annak közvetett hatása ugyanis elsősorban a magyar nemzetiség

tulajdonában álló földterületek kisajátítása és a román nemzetiségűek javára való átadása okán a nemzetállam politikai célját szolgálta. A munkásjogok biztosításának előírása a kor erősödő baloldali mozgalmainak társadalmi hatását tükrözte.⁵⁴ A gyulafehérvári határozatok IV–VIII. pontjai egyéb, az antanthatalmaknak, Ausztria–Magyaror-

szág népeinek, a csernovici gyűlésnek, a román hadseregnek címzett politikai deklarációikat, és Ausztria–Magyarországgal kapcsolatos értékítéleteket fogalmazták meg.

A IX. pont Erdély, a Bánság és a Partium román nemzeti ügyeinek továbbvitelére Román Nemzeti Nagytanács létrehozását határozta el a nemzetközi elismerés igényével, és a hatalmat ráruházta.⁵⁵ A IX. pont értelmében a nemzetgyűlés megválasztotta a nagytanácsot, azaz a *Marele Sfat Național*, amely már másnap, 1918. december 2-án átruházta jogait, azaz a jogalkotói és a végrehajtó hatalmat a 15 tagú Kormányzótanácsra, a *Consiliu Dirigent*-re.⁵⁶

A gyulafehérvári határozatokat elfogadásuk után azonnal Bukarestbe vitték, azonban azok közül kizárólag az I. pont, azaz a területek egyesülése Romániával került a román jogrendbe becikkelyezésre

3631. számú rendelet⁵⁸ által. Ugyanebben a *Hivatalos Lapban* jelent meg a 3632. számú rendelet⁵⁹, ami a román állam által megszállt magyarországi területek közjogi helyzetét szabályozta,⁶⁰ és a *Consiliul Dirigent*-re mint Kormányzótanácsra ruházta ezeknek a területeknek a vezetését a bukaresti központi kormány hatáskörébe utalt külügyi, hadügyi, közlekedésügyi, ideértve a vasút, a posta, a távirat, illetve a távbeszélő kérdéskörét, leszámítva a vámügyi, az állambiztonsági, valamint a belső állami kölcsönök ügyeit. A Kormányzótanács működése mellett párhuzamosan és visszaszoruló módon ekkor még működött a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás állami szervezetrendszer is.⁶¹

A Kormányzótanács jogalkotási feladatokat is ellátott, az általa kibocsátott rendeletek a *decret* nevet viselték, és ezt a jogot a bírói gyakorlat és a törvényhozás is utólag elismerte, ezért összefoglalásukat meg is jelentették.⁶² A Kormányzótanács I. számú rendelete⁶³ különös jelentőséggel bírt a nemzeti kisebbségek alkotmányos joga tekintetében, ugyanis annak 1. cikke az 1918. október 18. – azaz Alexandru Vaida-Voevod a román nép önrendelkezési jogát deklaráló magyar parlamenti nyilatkozata – előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta,⁶⁴ a 3. cikk a területeken a román nyelvet tette hivatalos nyelvvé.

A gyulafehérvári határozatok egyéb rendelkezései annak ellenére, hogy azok III. pontja elvi jelentőségű tételeket fogalmaztak meg a román állam új alkotmányos be-

Iuliu Maniu (1873–1953), a Kormányzótanács elnöke⁵⁷

rendezkedésével szemben, nem kerültek be a későbbi román alkotmányokba,⁶⁶ illetve jogrendbe.⁶⁷ A trianoni békeszerződésig a Kormányzótanács vezetésével a román megszállás alatt álló korábbi magyarországi területek a gyulafehérvári határozatokból eredő és külön jogszabályok alapján felállított *quasi* autonómiáját az 1920. április 4-i 1462. számú rendelet⁶⁸ szüntette meg, fenntartva a Kormányzótanács rendeleteinek jogforrási minőségét.

A gyulafehérvári határozatok politikai, jogi, különösen alkotmányjogi minősítésével kapcsolatban ma a politikai deklarációkénti értelmezés tekintetében konszenzus áll fenn, de a vizsgált korban az közjogi viták tárgyát képezte.⁷⁰

Egyes vélemények szerint a gyulafehérvári határozatok az 1923. évi Alkotmány meghozataláig Erdély és a kelet-magyarországi részek alaptörvényeként értelmezhetők.⁷¹ Ez az álláspont azonban tételesen jogilag nem igazolható. A gyulafehérvári határozatokat egyrészt nem alkotmányozó vagy törvényhozó testület fogadta el, így azok szükségképpen nem felelhetnek meg a jog által megkívánt érvényességi kellékeknek, másrészt mind a gyulafehérvári határozatok I. pontját rendelet⁶⁸ iktatta a román jogrendbe, mind pedig a IX. pontból fakadó kormányzótanács működést

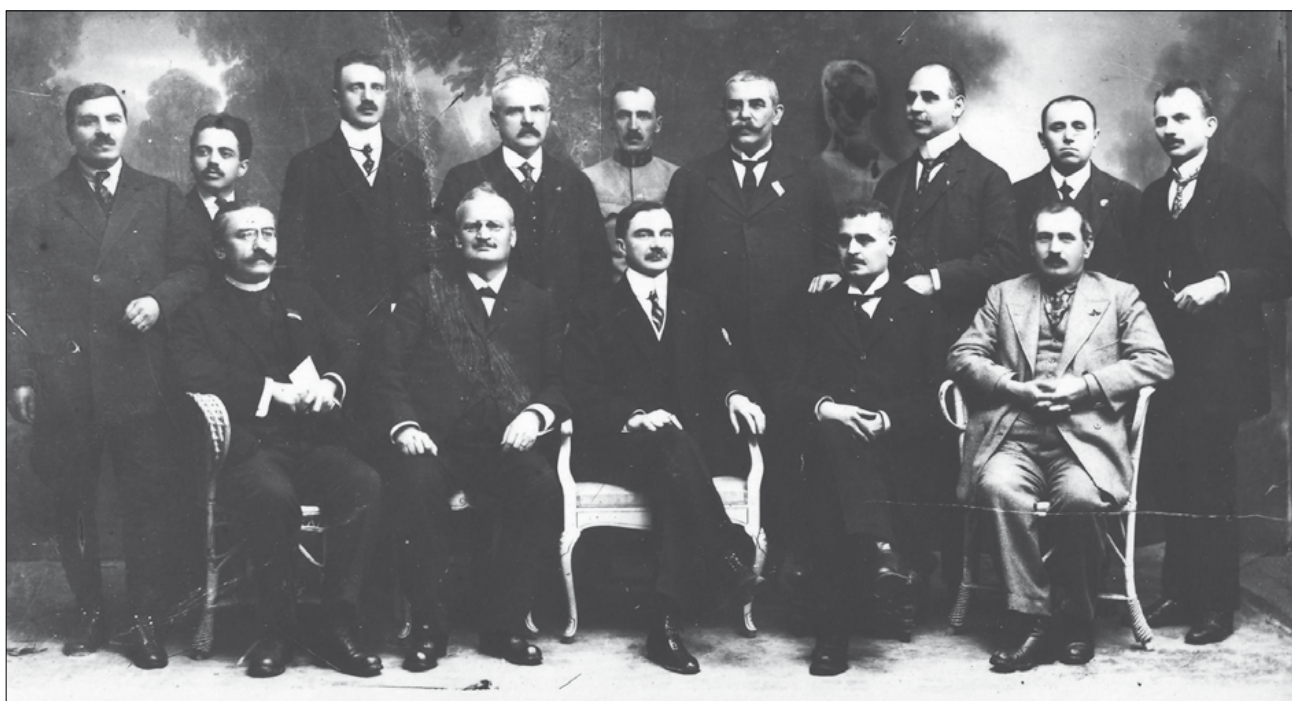

Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950)⁶⁵

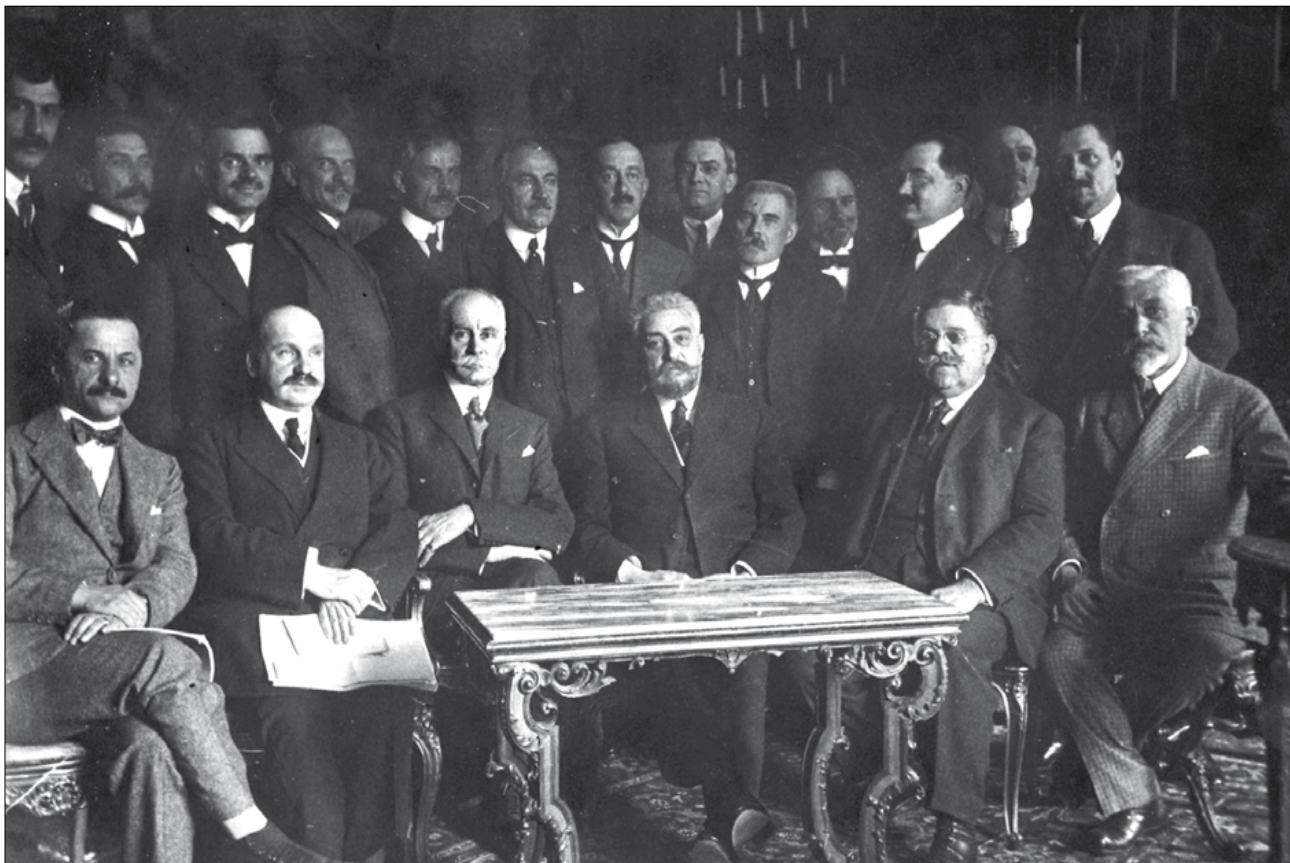
is rendelet⁶⁸ törvények ismerték el, illetve szüntették meg, amely rendelet⁶⁸ törvények a jogforrási hierarchiában az alkotmánynál alacsonyabb szintű jogszabályok. Így a gyulafehérvári határozatok jogi szempontból társadalmi tényként és politikai nyilatkozatként értelmezhetők, és a Magyar Királyság területén a 19. században hozott nemzetiségi nemzetgyűlések határozataival, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségei által az első világháború végén kiadott nemzetgyűlési határozatokkal rokoníthatók. A gyulafehérvári határozatok deklaráció jellegét bizonyítja, hogy az azok meghozatalában részt vevők is egyfajta autentikus értelmezésként a román állammal való feltétel nélküli egyesülést támogatva a gyulafehérvári határozatok elvi és nem jogi jelentőségét hangsúlyozták.⁷²

4. 2. A külső jogforrások. A párizsi kisebbségvédelmi szerződés

Nagy-Románia mint többnemzetiségű állam kérdésének másik nézőpontját jelentik a nemzetközi jogi szerződések, amelyek közül a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Román Királyság között 1919. december 9-én kötött párizsi kisebbségvédelmi szerződést⁷³ kell kiemelni.

Az erdélyi Kormányzótanács⁶⁹

A román küldöttség a párizsi békekonferencián⁷⁹

*Az alsó sorban jobbról: Inginer Caracostea, Pancrati, Ionel Brătianu, General Coandă, C. Diamandi, George Danielopol.
A felső sorban jobbról: Ion Pelivan, Dr. Iosif, Eugen Neculcea, Prof. A. Vincencu, Ing. Ghiță Popescu,
Nicu Flondor, Nae Ștefănescu, Prof. Al. Lapadatu, Prof. L. Mrazec, Efiimie Antonescu, Ing. Tănăsescu, Prof. Mircea Djuvara.*

A Párizs környéki békekonferencián Románia nem nyert a nagyhatalmakkal azonos tárgyalási pozíciót, és alárendelt szerepéből fakadóan kénytelen volt az alapvetően az újjászervezett Lengyelország részére kidolgozott kisebbségvédelmi szerződésrendszer részesévé válni. A Szövetséges és Társult Főhatalmak Romániával szembeni álláspontja az volt, hogy a Romániának juttatott területeken – bár a román elem tagadhatatlanul többségben volt⁷⁴ – jelentős számú nemzetiség is élt.⁷⁵ A többnemzetiségű állam tényéből fakadó konfliktusok lehetősége a teljes békerendszer stabilitását veszélyeztető körülményként álltak fent, amelyeket a lehető legkisebb mértékre volt szükséges redukálni.⁷⁶ Külön hangsúlyt kapott e körben az, hogy az 1878. évi berlini szerződésből fakadó kötelezettségek román oldalról való késedelmes teljesítése⁷⁷ indokoltta tették még az államterületek jogi átadása előtt annak feltételeként⁷⁸ megfelelő nemzetközi jogi garanciák érvényesítését Romániával szemben.

A párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalásakor Románia több ízben nyíltan bírálta a Szövetséges és Társult Főhatalmak fenti eljárásrendjét.⁸⁰ Románia függetlensége és szuverenitása elleni támadásként értékelte az 1878. évi berlini kongresszusra való utalásokat,⁸¹ illetve az államok szuverén egyenlősége elvébe ütközőnek ítélte a kisebbségvédelmi szerződés rendszerét, arra hivatkozva,

hogy annak elemei a Nemzetek Szövetségének nem minden tagállamára kötelezőek.⁸² A román alapállás a későbbiek során sem változott, a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszert az univerzalitás hiánya miatt alkalmatlannak tartotta – de nem hatékonysági szempontból, hanem mert a partialis rendszer ezen álláspont szerint súlyosan sértette az államok egyenlőségét és szuverenitását.⁸³ E felfogással szembeni legegyszerűbb jogi kritika alapvetően abban foglalható össze, hogy e jogokat tartalmazó szerződéseket pontosan az államok szuverén egyenlőségéből fakadó nemzetközi szerződéses formában rögzítették,⁸⁴ amelyek megkötésére Románia mint a nemzetközi jog szuverén alanya nem volt köteles – igaz ebben az esetben nem vagy csak csekélyebb területi nyereségre tett volna szert a jogok ellentételezéseként. Románia végső hivatkozása a kisebbségvédelmi szerződés ellen az volt, hogy a román állam a szerződésben foglalt kötelezettségeket mint a tárgyi jogokat kisebbségei számára már biztosította külön kötelezettségvállalás nélkül, így annak megkötése felesleges.⁸⁵ A Szövetséges és Társult Főhatalmak ezeket az érveket nem fogadták el, és gyakorlatilag ultimátumot intéztek a román kormányhoz,⁸⁶ amelyet követően Románia végül megkötötte a kisebbségvédelmi szerződést.

A párizsi kisebbségvédelmi szerződés ultimátum jellege a későbbi román jogalkotást tekintve döntő jelentő-

ségű. A szerződésben rögzített rendelkezések elfogadásához, következésképpen a rendelkezésekből fakadó jogok biztosításához hiányzott a román állam valós akarata,⁸⁷ amely akarat és szándék hiányában a későbbi tárgyi jogszabályok megalkotása és értelmezése a párizsi kisebbségvédelmi rendelkezések lényegével ellentétes eredményekre vezetett.

A párizsi kisebbségvédelmi szerződés részletesen szabályozta a román állam kisebbségekkel szembeni kötelezettségeit. Románia a szabadság és az igazság biztosítékaként mind régi, mind megnövekedett államterülete lakóinak fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül a megfelelő jogok megadását és biztosítását vállalta a szerződés alkotmányjogi garanciája mellett, amely rendelkezéseket kiegészítette a nemzetközi jogi biztosítékok rendszere.⁸⁸

A párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányjogi garanciájaként és egyben jogalkotási kötelezettségeként Románia vállalta a szerződés rendelkezéseinek alaptörvényként való elismerését, és kötelezte magát arra, hogy a szerződésben foglaltakba ütköző törvényt, rendeletet vagy hivatalos intézkedést nem hoz, illetve ilyen állami aktus nem lehetett hatályos.⁸⁹ A nemzetközi jog elsőbbsége e körben a román alkotmányozó, illetve törvényhozó hatalom nyilvánvaló és egyértelmű korlátait állította fel, ami azonban szemben állt a román állam nemzetállami értékvalasztásával és állampóljával. Mindazonáltal a párizsi kisebbségvédelmi szerződés⁹⁰ 1920. szeptemberi 26-i ratifikálásával annak jogforrási jellege nyilvánvalóvá vált,⁹¹ azonban a rendelkezések alkotmányba foglalására az 1923. évi alkotmányozás során a magyar kisebbség határozott kérése ellenére nem került sor,⁹² így külön alkotmányjogi biztosítékot nem nyert.

Az alkotmányozás mulasztásából fakadóan a párizsi kisebbségvédelmi szerződés hatékony végrehajtása a későbbiekben kétségesé vált,⁹³ sőt egyes rendelkezéseit hallgatólagosan hatályon kívül is helyezték.⁹⁴ Az 1923. évi alkotmányozás során az az álláspont nyert elismerést, hogy a kisebbségvédelmi szerződés szövegével szemben annak alkotmányba foglalása nem lehetséges, és a nemzetiségi kisebbségek jogai tekintetében az általános törvényhozás útján kell eljárni, ellenkező esetben Románia szuverenitása sérülne.⁹⁵ A román politikum álláspontja e körben egyértelmű volt, egyetlen nemzetközi szerződés sem írhatta felül a román Alkotmányt, és nem vezethetett belügyeinek nemzetközi ellenőrzéséhez.⁹⁶ A román állam így a párizsi kisebbségvédelmi szerződést a jogforrási hierarchiában a mindenkor alkotmány alatti törvényi szintre helyezte, így a nemzetközi jog és a belső jog közötti elmentmondást a belső jog javára döntötte el mind a politikum, mind a törvényhozás, mind pedig a bírói gyakorlat.

A román alkotmányos rendszerben a jogértelmezés egysége és az alkotmányos konfliktusok feloldása a Semmitő- és Ítélszék, a *Curtea de Casație și Justiție* feladata volt⁹⁷ az 1923. évi Alkotmány 103. cikke, illetve a Semmitőszék szervezetéről szóló törvény 29. cikke alapján.⁹⁸

A Semmitő- és Ítélszék a belső jog és a nemzetközi jog viszonyát illetően a korszakban azt az álláspontot képviselte, hogy a becikkelyezett nemzetközi szerződés a

belső törvényhozás szempontjából csak az általános törvényekkel azonos hatályú és jogforrási helye ezekkel a törvényekkel azonos,⁹⁹ azaz a *lex posterior derogat lex priori* elve alapján a későbbi törvényhozás a korábban becikkelyezett nemzetközi szerződést módosíthatja.¹⁰⁰ Az értelmezés nyilvánvalóan szemben áll az *in claris non fit interpretatio*, a nemzetközi szerződések felek közötti értelmezésének és a felek közötti módosításának elvével, valamint a belső jog és a nemzetközi jog konfliktusát ez utóbbi javára feloldó *pacta sunt servanda* elvvel. Ez a jogértelmezés illuzórikussá tette a párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseinek az alkalmazását, nyíltan szemben áll annak 1. cikkével. A román alkotmányjog ennek megfelelően a párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket és jogokat, azok tételes szabályozását a törvényhozás hatáskörébe oly módon utalta, hogy a nemzetközi szerződés rendelkezéseinek nemzetközi jogalkotási határait lebontotta.

Egy későbbi semmitő- és ítélszéki döntés pedig a fenti álláspontot is meghaladva a nemzetközi szerződéseket az általános törvényi szint alá helyezte.¹⁰¹ A nemzetközi szerződések végrehajtására vonatkozó intézkedések alkotmányosságát vizsgálva a Semmitő- és Ítélszék megállapította, hogy a törvényhozás csupán a nemzetközi szerződések hasznossága és alkalmassága felett jogosult dönteni a ratifikáció során, azaz a nemzetközi szerződés becikkelyezése nem keletkeztet a kormányzat számára végrehajtási kötelezettséget, a nemzetközi szerződések végrehajtása a kormányzat diszkrécionális joga és az bírói úton nem ellenőrizhető¹⁰².

A román alkotmányjogi gondolkodásban ennek megfelelően teret nyert az az értelmezés, hogy a nemzetközi jog szabályai a ratifikálás során ugyan beépülnek a román jogba, azonban ezek a nemzetközi szabályok nem képezhetik a törvénytervezetek alkotmányellenesség értékelésének kritériumát.¹⁰³ Az alkotmányjogi okfejtés következményeként a párizsi kisebbségvédelmi szerződés végrehajtása is az adott kormányzat szuverén döntésétől függött. A végrehajtó hatalom ebből adódóan túlsúlyba került, a román alkotmányjog szempontjából a nemzetközi szerződések ratifikálásuk és törvényi formájuk ellenére az általános törvényekkel egyenlő státust sem élvezhettek. A párizsi kisebbségvédelmi szerződés tehát nemhogy az alkotmányban nem nyert elismerést, illetve alaptörvényi jelleget, hanem annak érvényesülése és végrehajtása a kormányzat diszkréciójától vált függővé.¹⁰⁴

5. Záró gondolatok

Fentieket összegezve megállapítható, hogy sem a gyulafehérvári határozatok belső jogalkotási aktorai, sem a párizsi kisebbségvédelmi szerződés külső, nemzetközi jogi kötelezettségei nem érvényesültek ténylegesen. A gyulafehérvári határozatokban nevesített feltételek az új román állammal szemben és a nemzetközi szerződésben foglalt alkotmányjogi garancia illuzórikusak voltak. Figyelemmel arra, hogy az alkotmányjogi biztosítékok ezáltal nem voltak alkalmasak a kisebbségvédelem hatékony érvénye-

süléséhez, így kizárólag a nemzetközi jogi garanciarendszer érvényesülhetett. A párizsi kisebbségvédelmi szerződés az általa nevesített jogokat és e jogok által érintett személyeket a Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezte.¹⁰⁵ Figyelemmel arra, hogy a párizsi kisebbségvédelmi szerződést – a nemzetközi jogtól idegen módon a felek önmaguk nem, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának

hozzájárulásával módosíthatták – a nemzetközi jogi garanciarendszert a román törvényhozás, végrehajtás, illetve igazságszolgáltatás nem negligálhatta. Következésképpen a nemzeti kisebbségek védelme és jogainak érvényesítése 1923-at követően alapvetően a román állam keretein kívüli fórumokon jelent meg, és ott nyert bizonyos szintű – politikai és nem jogi – érvényesülést.

FAZAKAS, ZOLTÁN

Die Schaffung von Großrumänien und das Recht der nationalen Minderheiten von 1918 bis zur rumänischen Verfassung von 1923 (Zusammenfassung)

Der Erste Weltkrieg erreichte die nationalen und staatlichen Ziele Rumäniens und bildete – durch die Vereinigung praktisch aller von Rumänen bewohnten Gebiete – einen Staat, der sowohl vom heutigen als auch vom gegenwärtigen öffentlichen Bewusstsein als Großrumänien identifiziert wurde. Großrumänien hat in Zeitraum von weniger als zwei Jahren die komplexen ethnischen Beziehungen mehrerer Vorgängerstaaten geerbt und damit ergaben sich besondere ethnische Herausforderungen. Die Prüfung historischer Ereignisse aus rechtlicher Sicht ist von besonderer Bedeutung. Mit Rücksicht darauf, dass die ungarische Bevölkerung immer noch die größte Minderheit in Rumänien ist, versucht die vorliegende Studie die wichtigsten

historischen und verfassungsrechtlichen Grundlagen zu skizzieren, die die Minderheitenrechte des neuen rumänischen Staates betreffen. Dementsprechend untersucht die Studie das rumänische Nationalstaatsziel und seine verfassungsrechtlichen Grundlagen und die historischen Schritte, die zur Schaffung des neuen Staates führten. Die Schrift konzentriert sich auf die Resolution von Alba Iulia und den Pariser Vertrag zum Schutz von Minderheiten, in denen die Anforderungen an die grundlegenden Minderheitenrechtsinstitutionen der neuen Verfassung des neuen Staates festgelegt sind. Die rumänische Verfassung von 1923 ignorierte die Regelungen dieser Dokumente, und die Gründe dafür werden in der Schrift untersucht.

Jegyzetek

- BOIA, Lucian: *România elrománosodása*. Kolozsvár, 2016. Koinónia Könyvkiadó, 43–47. p.
- VERESS Emőd: Kilenc évtized. Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, 2019. Forum Iuris Könyvkiadó, 160–167. p.
- DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, 1998. Maecenas Könyvek, 224–225 p.
- NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Rt., 15. p.
- SULYOK István: Könyvszemle. „Románia új alkotmánya.” *Magyar Kisebbség*, 1922. 4. sz. 121–128. p.
- NAGY 1944. 25. p.
- BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nou-lele constituții Europene*. București, 1922. Institutul Social Român, 383. p.
- GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In DISSESCU 1922. 70–71. p.
- GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In DISSESCU 1922. 2. p.
- DURANDIN 1998. 160. p.
- HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In uő (szerk.): *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, 1999. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 128–130. p.
- DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, 1915. Editura Librăriei Socce & Co., 293. p.
- DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Kolozsvár, 2010. Koinónia Könyvkiadó, 270–275. p.
- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerző-*

- dés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, 2008. Magyar Közöny és Lapkiadó, 353–355. p.
- VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914–1918). In POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, 2016. Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 471. p.
- ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, 2020. Kossuth Kiadó, 16–17. p.
- A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, 2012. Kráter Műhely Egyesület, 115–116. p.
- DJUVARA 2010. 272–275. p.
- DURANDIN 1998. 213. p.
- I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban*. Budapest, 2020. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 125. p.
- Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In GECSÉNYI–MÁTHÉ (szerk.) 2008. 378–388. p.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In GECSÉNYI–MÁTHÉ (szerk.) 2008. 391–394. p.
- L. BALOGH 2020. 23–24. p.
- FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In KOVÁCS Kiss Gyöngy (szerk.): *Impériumváltás Erdélyben*. Kolozsvár, 2020. Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 103. p.
- ORMOS 2020. 117–121. p.
- L. BALOGH 2020. 40–45; 47–52. p.
- Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg

- parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In GECSÉNYI–MÁTHÉ (szerk.) 2008. 412. p.
- ²⁸ IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, 2019. Editura C. H. Beck, 738–739. p.
- ²⁹ LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, 1995. Cornell University Press, 58–60. p.
- ³⁰ NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul I*. București, 1925. Tipografie Romane Unite, 103. p.
- ³¹ MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*. București, 2015. Editura Hamangiu, 228–229. p.
- ³² APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In KOVÁCS KISS 2020. 30–31. p.
- ³³ A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In GECSÉNYI–MÁTHÉ (szerk.) 2008. 389–390. p.
- ³⁴ ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, 2020. Jaffa Kiadó, 46–47. p.
- ³⁵ DURANDIN 1998. 215. p.
- ³⁶ APÁTHY 2020. 39. p.; DJUVARA 2010. 277. p.; IONESCU 2019. 733. p.
- ³⁷ <https://trianon100.hu/blog-cikk/a-gyulafehervari-hatarozatok>
- ³⁸ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2020. Helikon Kiadó, 72. p.
- ³⁹ ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, 2011. Jaffa Kiadó, 25. p.
- ⁴⁰ ABLONCZY 2011. 25. p.
- ⁴¹ ABLONCZY 2020. 50–51. p.
- ⁴² A román béke delegáció memoranduma Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, 2020. Osiris Kiadó. 52–58. p.; ORMOS 2020. 160–162. p.
- ⁴³ L. BALOGH 2020. 39. p.
- ⁴⁴ NEGULESCU 1925. 143. p.
- ⁴⁵ Dumitru Iliescu tábornok tervezte a kelet-európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In L. BALOGH 2020. 87–88. p.
- ⁴⁶ DJUVARA 2010. 278. p.
- ⁴⁷ IONESCU 2019. 734. p.
- ⁴⁸ IONESCU 2019. 734. p.; MURZEA–MATEFI 2015. 230–231. p.
- ⁴⁹ MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, 1925. Institutul Social Român, 5–8. p.
- ⁵⁰ ABLONCZY 2020. 54–55. p.
- ⁵¹ SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918–1919). In KÖPECSI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, 1993. Akadémiai Kiadó, 569. p.
- ⁵² BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, București, 1928. „Voința” Const. Antonescu, 49. p.
- ⁵³ FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve. In SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf.* Kolozsvár, 1930. „Juventus” Kiadás, 31–32. p.
- ⁵⁴ ABLONCZY 2020. 55. p.
- ⁵⁵ MURZEA–MATEFI 2015. 237. p.
- ⁵⁶ IANCU, Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In KOVÁCS KISS 2020. 123–142. p.
- ⁵⁷ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/74/Bundesarchiv_Bild_183-2000-0518-507%2C_Julius_Maniu.jpg
- ⁵⁸ *A Hivatalos Lap* 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett rendelet törvény az erdélyi, bánati, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről. *Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României*.
- ⁵⁹ *A Hivatalos Lap* 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett rendelet törvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről. *Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania*.
- ⁶⁰ IONESCU 2019. 737. p.
- ⁶¹ VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020. 2. sz. 153–154. p.
- ⁶² Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliului Dirigent din Transilvania publicate în *Gazeta Oficială* din 1918–1920 (retipărire). Cluj, 1929. Editura Buletinului Justiției.
- ⁶³ *A Gazeta Oficială* 1919. január 14/27-i 6. számában megjelent dekretum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról. *Decret I. despre funcționarea în provizoriu serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întreținerea limbilor*.
- ⁶⁴ FRITZ 1930. 32. p.
- ⁶⁵ <https://mvu.ro/index.php/tratatul-de-pace-de-la-saint-germain-en-laye/>
- ⁶⁶ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, 2008. Kriterion Könyvkiadó, 212–213, 228. p.
- ⁶⁷ NAGY 1944. 20. p.
- ⁶⁸ *A Hivatalos Lap* 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelet törvény. *Decretul-Lege nr. 1462*.
- ⁶⁹ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/TransilvanianDirectory1918.jpg>
- ⁷⁰ SULYOK István: A gyulafehérvári határozatok. *Magyar Kisebbség*, 1922. 7. sz. 197–208. p.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. 6. sz. 196–197. p.; NAGY 1944. 44–49. p.
- ⁷¹ NAGY 1944. 44. p.
- ⁷² MANIU 1925. 11. p.
- ⁷³ JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. 8. sz. 254–259. p.; NEGULESCU 1925. 98., 143. p.
- ⁷⁴ Az angol külügyminisztérium által felkért szakértői csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In GECSÉNYI–MÁTHÉ (szerk.) 2008. 885. p.
- ⁷⁵ GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, 1989. Maecenas, 100–101. p.
- ⁷⁶ GALÁNTAI 1989. 84–85. p.
- ⁷⁷ NAGY 1944. 22. p.
- ⁷⁸ Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In GALÁNTAI 1989. 189–192. p.
- ⁷⁹ <https://mvu.ro/wp-content/uploads/Foto-5Delegatia-romana-la-conferinta-de-pace-de-la-Paris-1919B-BAR-1536x1075.jpg>
- ⁸⁰ GALÁNTAI 1989. 99. p.
- ⁸¹ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novemberétől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. 6. sz. 212. p.
- ⁸² SOFRONIE, George: *Contribuțiunile la o reconstrucție a dreptului minorităților*. București, 1936. „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I. N. Copuzeanu, 12–13., 15. p.
- ⁸³ SOFRONIE 1936. 30–38. p.
- ⁸⁴ ALBRECHT Ferenc: Államszuverénitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. 6. sz. 202–203. p.; JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. 12. sz. 435–439. p.
- ⁸⁵ GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, 1939. Imprimeriile „Curentul” S. A. 134–137. p.
- ⁸⁶ TILEA 1926. 210–213. p.
- ⁸⁷ L. BALOGH 2020. 56. p.
- ⁸⁸ NAGY 1944. 22–25. p.
- ⁸⁹ ALBRECHT Ferenc: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. *Magyar Kisebbség*, 1923. 10. sz. 352–354. p.; TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, 1929. Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S. A. 62, 66. p.; SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, 2003. Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 66–67. p.
- ⁹⁰ *A Hivatalos Lap* 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszer-

ződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről. *Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.*

⁹¹ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. 9. sz. 337–340. p.

⁹² Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.). In BALÁZS 2008. 213–214. p.

⁹³ L. BALOGH 2020. 57. p.

⁹⁴ NAGY 1944. 74, 77–78. p.

⁹⁵ NAGY 1944. 51. p.

⁹⁶ Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In L. BALOGH 2020. 214–215.

⁹⁷ GANE, N. Alexandru: Zece ani de activitate. In *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926–1936*. București, 1936. Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S. A. 37. p.

⁹⁸ *A Hivatalos Lap* 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett Semmitő- és Ítélszék szervezetéről szóló törvény. *Lege pentru Curtea de Casație și Justiție*

⁹⁹ BALOGH Arthur: A Semmitőszék a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. 6. sz. 129. p.

¹⁰⁰ NAGY 1944. 52. p.; TEODORESCU 1929. 78. p.

¹⁰¹ NAGY 1944. 54–56. p.

¹⁰² NAGY 1944. 54–55. p.

¹⁰³ VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926–1936*. 316. p.

¹⁰⁴ NAGY 1944. 55–56. p.

¹⁰⁵ NEGULESCU 1925. 147. p.; L. BALOGH 2020. 56–57. p.

A vasút a gőzmozdony 19. század eleji feltalálását követően nagyon rövid idő leforgása alatt a legfontosabb, legmegbízhatóbb és leggyorsabb személy- és áruszállítási eszközzé vált a világon. A 20. század elejére vasútvonalak hálója kötötte össze Európa legnagyobb városait. Ennek köszönhetően a 18. század végén ismert utazási idők jelentős mértékben rövidültek. Az 1880-as évektől közlekedő Orient expressz például alig pár nap alatt¹ tette meg a Párizs–Konstantinápoly távolságot. Nagy mennyiségben mozgatott meg árut, lehetővé téve ezáltal a jelentősebb külkereskedelmet távoli országok között.

A vasút hadicélú felhasználása sem várhatott sokáig. Katonai alkalmazása az amerikai polgárháborúban kezdett kibontakozni, míg a porosz–osztrák és porosz–francia háborúkban már egyértelművé vált ezen szállítási mód meghatározó fontossága a hadviselés területén. Moltke porosz királyi tábornagy haditerveiben a nagy létszámú hadseregek mozgósításával és átcsoportosításával már tudatosan számolt, amelynek logisztikai hátterét a vasút jelentette.² A haderő mozgékonyasága és akció rádiuszának jelentős javulása valósult meg ezzel. A hadügyet „a vasutak teljesen átalakították, hiszen a hadviselés jellege és technikája általa alapjaiban megváltozott. A csapatfelvonulás és az összpontosítás lényegesen rövidebb időt vett igénybe, és az utánpótlás biztosítása sokkal könnyebben megoldhatóvá vált a vasúttal.”³

Igy az első világháború kirobbanása után a vasút, a vasúti szállítás és közlekedés kiemelt hadijelentőséggel bírt, amelynek koordinálása, építése, menetrendje hadiérdeknek minősült, amihez részben a jogi feltételek már adottak is voltak a kaszárnyaépítési hullám tapasztalatai révén.⁴ Ebből adódóan az Osztrák–Magyar Monarchia háborús koordináló szervei – az osztrák Hadfelügyeleti Hivatal és a magyar Hadfelügyeleti Bizottság – is kiemelt figyelmet fordított a vasúttal kapcsolatos hírlapi vagy egyéb (például levelezés) közlésekre.

Kelemen Roland

Vasútra vonatkozó sajtóközlemények tilalmának esete a Hadfelügyeleti Bizottság és a Sajtóalbizottság gyakorlatának tükrében

1. Röviden a Hadfelügyeleti Bizottságról

A központi igazgatásban speciális szerv fogta össze a különleges jogrend egyes intézkedéseinek a koordinálást az első világháború idején. Ez a szerv a Honvédelmi Minisztérium berkein belül felállított Hadfelügyeleti Bizottság volt. A bizottság lényegében a kivételes hatalmi intézkedések végrehajtásának koordináló szerveként működött, ugyanis „a kivételes rendelkezések végrehajtása és felügyelete az egyes szakminisztériumok feladata volt. Így a kivételes intézkedések gyorsasága és az egységes irányítás céljából [...] külön intézményt szerveztek az egyes szakminisztériumok oda delegált képviselőiből”.⁵ E szerv „olyan hatalommal bírt, hogy a hivatalos út betartása nélkül »minden katonai érdeket érintő vagy a kivételes intézkedésekkel összefüggő ügyekre vonatkozó« ügyben »úgy az érdekelt katonai parancsnokságok, mint a tekintetbe jövő polgári hatóságok és hivatalok« kötelesek voltak hozzáfordulni. A szakminiszterek feladata volt, hogy a hozzájuk tartozó intézményeket figyelmeztessék e kötelességre.”⁶ A bizottság szervei határozványa szerint feladata „a

kivételes intézkedéseknek célirányos keresztül vételénél, ugymint ezen intézkedések felügyeleténél s egységes irányításánál működik közre; különben még a beérkező hadi vonatkozású adatok, hírek, közlemények stb. czélszerű értékesítéséről is gondoskodik”.⁷ Feladata volt még továbbá a tanácsadás kormányzati intézkedéseknél és azok gyors és egységes keresztülvitelének elősegítése. Emellett azonban „intézkedési joga (hatásköre) nincs”.⁸

Ennek ellenére a levéltári források azt bizonyítják, hogy a hatásköri leírásban kifejezetten megnevezett jogkörökben, így például külföldi utazások engedélyezése (határvesztéggár alóli felmentés), hadifoglyokkal kapcsolatos egyes ügyekben (például azok foglalkoztatására vonatkozóan), sajtótilalmak kiadása körében saját ügykörében eljárva érdemi döntéseket hozott a kormányzat utólagos jóváhagyása nélkül is. Emellett tanácsadása több esetben arra is kiterjedt, hogy a kormányzat egy-egy rendeletét véleményezze, annak szövegét módosítsa, bár ezekben az esetekben a döntő szót az érintett miniszter mondta ki.⁹ Az is kiderül az iratokból, hogy egyes miniszteri delegáltak tényleges hatáskörét egyénenként a küldő miniszter állapította meg, ennek során akár meghatározott kérdéskörben, rendkívüli szükség esetén a rendeletkiadási jog szubdelegálása is megvalósulhatott.¹⁰

Hatáskörébe tartozott továbbá „a háború érdekében hozott rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése, a kémkedés elhárítására vonatkozó intézkedések megtétele, elvi döntések meghozatala kétes kérdésekben (ha azok a katonai intézkedések végrehajtását nehezítik), rendeletek módosításának indítványozása, azok végrehajtásának ellenőrzése, sajtóellenőrzés, kivitel-behozatal, valutaügyek, hadivesztéggár alóli felmentés, közéletelmzés, posta- és távírdaforgalom, nemzetiségi mozgalmak, propaganda-, útlevel-, hadifogoly- és internáltügyek”.¹¹

A Hadfelügyeleti Bizottságot a háború kirobbanása előtt 1914. július 26-án állították fel. A bizottság végezte a hadi helyzetről beérkező hírek, jelentések politikai és katonai szempontból történő értékelését, és ez alapján döntött, hogy ezek közül melyeket lehet nyilvánosságra hozni.

Ennek szerveként funkcionált a magyarországi sajtóellenőrzés legfőbb szerve, a Sajtóalbizottság. A Magyar Királyság területén az előzetes cenzúrát általánosságban nem vezették be az első világháború idején.¹² Viszont a hadiérdeket veszélyeztető tartalmú közleményeket az előzetes cenzúra alá nem helyezett lapok sem közölhettek. Hadiérdekkel összefüggő tartalom kizárólag hivatalos forrásból szerezne volt közölhető, illetve, ha ahhoz a Miniszterelnökség sajtóirodája vagy a nyomtatvány helye szerint illetékes kormánybiztos hozzájárult. Ez azt eredményezte, hogy a háború kezdetén a Miniszterelnökség sajtóosztályához fordultak az időszaki lapok tudósítói a kapott híreket és közleményeiket bemutatni, engedélyezni.

„A miniszterelnökség sajtóirodája a feladat elvégzésére azonban nem érezte magát hivatottnak, mert nem voltak katonai szakértői, nem volt oly közege, aki a büntetőjogban járatos s a kir. ügyészséggel sürgősen megteendő esetleges intézkedések közvetítésére alkalmas lett volna.”¹³ Tehát a Sajtóalbizottság legfőbb feladata a lapok tájékoz-

tatása, a benyújtott cikkek ellenőrzése volt. Az albizottság először a Honvédelmi Minisztériumban működött, majd az újságírók kérésére az Országgyűlés főrendiházi részébe költözött. A sajtónak két típusú cikket kellett bemutatnia: egyfelől, amiről a szerkesztő úgy gondolta, hogy hadiérdeket érint, másfelől azokat, amire az albizottság bizalmas értesítésében felhívta őket.¹⁴ Ennek elmulasztása szankciót vont maga után: ez a figyelmeztetéstől az ügyészségi megfeddésen át az adott lapszám elkobzásáig terjedhetett, legvégső soron többször ismétlődő és súlyos esetben pedig a lap betiltását eredményezhette.¹⁵

2. A vasúttal kapcsolatos objektív és szubjektív sajtótilalmak

Mindenekelőtt érdemes röviden kitérni arra, hogy mit is takar a bizalmas értesítés és ez miként helyezhető el a sajtótilalmak rendszerében. Mivel a háború idejére szóló kivételes hatalomról szóló törvény 11. §-a kizárólag annyit állapított meg, hogy rendelkezéseibe hadiérdeket sértő közlemények ütköznek,¹⁶ s ezt a végrehajtási rendelet sem cizellálta lényegében,¹⁷ így azt a gyakorlat során kellett valós tartalommal feltölteni.

Nem is lehetett ez másként, hiszen előre nehezen lett volna meghatározható azon hírek köre, amely a hadviselés mindenkori érdekét sértik. Ezért alakították ki az objektív és szubjektív sajtótilalmak körét, amely kiegészült az egyedileg benyújtott cikkek engedélyezésével. Az objektív sajtótilalmak körét az igazságügy miniszter rendeletben határozta meg, ezek úgy vagy hír típusok voltak (mint például a csapattestek mozgása vagy elhelyezkedése). Míg a szubjektív tilalmak az egyedi ügyek kvázi objektív tilalmak alá rendezése volt. Utóbbiakat esetről esetre a Sajtóalbizottság közölte a szerkesztőségekkel. Kiadására viszont csak sürgős esetben volt önállóan jogosult. Mivel főszabály szerint bizalmas értesítést magyar részről a miniszterelnök, az egyes miniszterek és a Hadfelügyeleti Bizottság, míg a bizottságot megkeresve a sajtóhadiszállás, a külügyminisztérium, a bécsi Hadfelügyeleti Hivatal adhatott ki. Utóbbiakat a bizottság egyesével megvizsgálta, hogy a Magyar Királyság területére szükséges-e egyáltalán azok elrendelése.¹⁸

2. 1. A „vasútépítésekről, melyek a hadviselés céljait fogják szolgálni [...] híreket semmi szín alatt ne közöljenek”

Az első objektív tilalmi listát Balogh Jenő igazságügy-miniszter 1915-ben adta ki. Ennek eredeti 24-es listája nem tartalmazott sajtóra vonatkozó rendelkezést.¹⁹ Viszont a Tisza István nevéhez köthető hadifoglyokkal kapcsolatos sajtótilalmakat tartalmazó lista²⁰ mintájára elkészült egy politikai és gazdasági híreket tartalmazó, vidéki lapoknak szóló objektív lista is. Ebben a gazdasági jellegű kérdésekre vonatkozó tilalmak között első helyen szerepelt a vasútra vonatkozó tilalom. A rendelet megfogalmazása

szerint csak hadsereg-főparancsnokság vagy a cs. és kir. központi szállítmányvezetőség engedélyével lehetett a vasutak, utak, csatornák és hidak építéséről szóló közleményt közreadni.²¹

A kiegészítő lista ezen pontjára azért volt szükség, mert több lap is közzétett ilyen típusú híreket. Az első ilyen ügy *Az Ujság* című napilap rövid híre volt; 1915. augusztus 13-i számának 17-dik oldalán – vitathatatlan módon semmi hátsó szándék nélkül – egy rövid, örömteli hírt közölt arról, hogy megépült Magyarország és Bukovina közötti első vasútvonal, amelyet augusztus 18-án helyeztek forgalomba. A cikk részletes leírást közölt a borsajakobeni keskenyvágányú vasútszakasz 78 kilométeréről, közte kiemelve az 1418 méter magas Prisop-hágón átívelő szakaszt. A szerző ennek katonai jelentőségét is hangsúlyozta rövid hírében.²² Nem is kellett sokat várni a bécsi Hadfelügyeleti Hivatal megkeresésére, amelyben tájékoztatást kértek az esetről.²³

A Hadfelügyeleti Bizottság augusztus 21-én tárgyalta az ügyet. Itt fogalmazódott meg, hogy „nem volna-e katonai szempontból szükséges a vasútépítésekre vonatkozó híreknek hírlapokban való közlését a háború tartamára egyáltalában betiltani”.²⁴ Azt a határozatot hozták, hogy a vidéken és Horvát-Szlavónországokban ilyen hírek közlése tilos, míg a budapesti lapoknak az ilyen tartalmú közléseket tartalmazó cikkeiket előzetesen be kellett mutatniuk, de a Sajtóalbizottságnak minden olyan vasútépítésről szóló hírt engedélyeznie kellett, amely „hadviseléssel egyáltalában nincsenek összefüggésben, továbbá vasútépítésekéről szóló olyan hírek közzététele, amelyek hivatalosan tétettek közzé”.²⁵ A konkrét eseten túl, ez a határozat rávilágít arra, hogy mennyire másként kezelte a budapesti és vidéki sajtót a kormányzat és maga a Hadfelügyeleti Bizottság is. A meghozott döntés mellett felhívták jelentéstételre a Sajtóalbizottságot, hogy *Az Ujság* cikkét korábban bemutatta-e nekik. A Sajtóalbizottság válaszában rögzítette, hogy azok az újságok, amelyek ezt a hírt bemutatták részére, azokat a közléstől eltiltotta, azonban *Az Ujság* nem volt ezek között.

A Sajtóalbizottság a bizottság döntésének megfelelően 1915. augusztus 23-án a következő bizalmas értesítést adta ki: „A sajtóalbizottság felkéri a t. szerkesztőségeket, hogy a monarchia területén folyó olyan vasútépítésekéről, melyek a hadviselés céljait fogják szolgálni, illetőleg, a melyek a harctér közelében vagy nyilvánvalóan katonai célból épülnek, híreket semmi szín alatt ne közöljenek.”²⁶ A bizalmas értesítés ellenére *Az Est* augusztus 29-i számának 11. oldalán rövid hírt tett közzé *Vasúti összeköttetés Lemberg–Lublin–Varsó között* címmel, melyben a vasútvonal megnyitásáról adott hírt.²⁷ Ezért a Sajtóalbizottság szeptember 1-jén a bizalmas értesítését ismételtén kiadta. Ehhez hozzáfűzte, hogy *Az Est* a bizalmas értesítéseket láthatóan nem tartja tiszteletben, mivel rövid időn belül másodszor figyelmeztették erre, aminek a későbbiekben súlyosabb következményei lehetnek.²⁸ Ezt követően a lapok tiszteletben tartották a Hadfelügyeleti Bizottság ez irányú kérését.

A háború utolsó évében Vázsonyi Vilmos igazságügy-miniszter listájáról ez a tétel már hiányzott, ami nem

meglepő, egyfelől mert ez az eredeti Balogh-féle lista módosítása, aktualizálása volt,²⁹ másfelől mert a háborús gazdasági viszonyok biztosan nem tették már lehetővé új vasútvonalak építését.

2. 2. A vasút állapotára vonatkozó közlések tilalma

A Vázsonyi-listát kiegészítő sajtóalbizottsági szervezeti és működési szabályzat listája azonban továbbra is tartalmazott vasúttal kapcsolatos tilalmakat. Így tilos volt hírt közölni a felvonulási, utánszállítási vasútvonalak üzemképességéről, továbbá katasztrófális vasúti szerencsétlenségekről. Utóbbival kapcsolatban megjegyzi, hogy azokról csak a vasúti igazgatóság hivatalos kommunikéi alapján lehetett írni.³⁰

Nem véletlen, hogy ezek a kiegészítő listán szerepelnek, hiszen – ahogy az SZMSZ fogalmaz – ezek a tilalmak a korábbi bizalmas értesítéseken alapulnak, vagyis a Sajtóalbizottság gyakorlatában jegecesedtek ki.³¹ A vasúti balesetek bizalmas értesítést eredményeztek az évek során. 1916. április 12-én Perecsényenél egy Uzsok felől közlekedő katonavonat kisiklott, amelynek következtében körülbelül 40 katona életét veszítette. A főispán nyomban közölte ezt a Miniszterelnökséggel, és kérte sajtótilalom kiadását, a lapokban nem is találkozhatunk az esettel.³² Szintén ilyen tilalmat adtak ki az 1918. március 21-én a nagykovácsi pályaudvaron történt vasúti szerencsétlenségről.³³ Az újságok hasábjain található hírek alapján a gyakorlat itt is követte a fenti vasútépítéssel kapcsolatos kritériumokat. Ugyanis több vasúti balesettel kapcsolatos közlés található az újságok hasábjain. Ilyen volt például pár nappal a szerencsétlen perecsényi eset után a ferencvárosi vonatbaleset, amelynek során a Kelenföldről a Keleti pályaudvarra tartó fiamei 1007. számú személyvonat egy tehervonatba szaladt. Az újság megjegyezte, hogy a háború miatt ezen a vonaton alig volt forgalom, így csupán négy ember sérült meg könnyebben, annak ellenére, hogy a hátulso két kocsi teljesen összezúzódott.³⁴ De szintén beszámoltak a magyar történelem egyik legsúlyosabb vasúti szerencsétlenségéről, a Herceghalomnál 1916. december 1-jén 72 ember – köztük Thallóczy Lajos történész, a megszállt Szerbia polgári kormányzója – halálát követelő katasztrófáról is. Bár míg *Az Est* teljes cikke megjelent,³⁵ addig a *Népszava* közleményének legalább felét törölte a cenzúra,³⁶ tehát arra viszont gondot fordított a Sajtóalbizottság, hogy ilyen hírek se tartalmazzanak hadiérdeket sértő állításokat. A vasútállomásokon történt robbanásokról azonban minden esetben bizalmas értesítés formájában sajtótilalmat adtak ki, ahogy tették ezt 1917. július 10-én, amikor a pragerhofi vasútállomáson robbanás történt.³⁷ Hasonló szigorral léptek fel 1918. szeptemberében *Az Est* ellen, amikor az a MÁV mozdonyállományáról azt írta, hogy azok harmada használhatatlan.³⁸ A cikkben tartalma szerint a háború előtti körülbelül 5000 mozdonyból 1200 már üzemképtelen.³⁹ Ezért az újságot megfeddték, a hír átvételét pedig megtiltották.

2. 3. A vasutas munkásmozgalmakra vonatkozó hírek korlátozása

A sajtótílmak áttekintését érdemesnek tartom a vasút munkásainak sztrájk mozgalmával kapcsolatos objektív és szubjektív sajtótílmakkal befejezni. Balogh Jenő objektív tilalmi listája 1915-ben még nem tartalmazott konkrét tilalmat a sztrájkok közlésére.⁴⁰ Ez adódott abból, hogy a háború első időszakában az üzemek működésében jelentős zavarok nem voltak megfigyelhetők. A háború előrehaladtával, a hadigazdálkodás hiányának egyre teljesebbé válásával, az alapvető szükségletek hiányával és a jelentős áremelkedés következtében, valamint az oroszországi forradalmi eseményekkel párhuzamosan egyre több munkabeszüntetéssel, tüntetéssel találkozhatunk. Így nem meglepő, hogy Vázsonyi Vilmos listája viszont már úgy rendelkezett, hogy „a hadviselés érdekeivel kapcsolatos üzemekben beállott munkabeszüntetésre, vagy ezekre irányuló mozgalmakról”⁴¹ hírt adni tilos volt.

A vasút egyértelműen ebbe a kategóriába tartozott. A munkásmozgalmak elkerülhetetlen módon a rendkívül megterhelt, de erős munkásszervezetekkel rendelkező vasutas munkásságot is aktiválták. Az első vasutas munkásmegmozdulásra – ami az iratokból kitűnik – 1917. május 23-án került sor. A gyors kezelés érdekében a bizalmas értesítést a Sajtóalbizottság – Vadász Lipót igazságügyi államtitkárral egyeztetve – telefonon közölte a szerkesztőségekkel.⁴²

A sztrájkhoz vezető út többek között a *Népszava*, *Az Est*⁴³ és a *Pesti Napló* május 22-i számából megismerhető. A Vasutas Szövetség közgyűlése május 21-én, vasárnap a Keleti pályaudvar tanácstermében ült össze. Itt Hausser Adorján helyettes igazgató jelentést tett, amelyben ismertette a fizetésrendezési mozgalom állását, „utalt a múlt évi nagygyűlés e tárgyban hozott határozatára és kijelentette, hogy azóta küldöttségileg is jártak a kormánynál, sajnos, minden eredmény nélkül”.⁴⁴ Ami azért is rendkívül sérelmes számukra, mert volt olyan vasutas, akinek 700–710 órányi szolgálatot kellett⁴⁵ teljesítenie havonta.⁴⁶ Ez egyértelmű elégedetlenséget váltott ki; a felszólalók követelték a bérek rendezését, mert az a megyén dolgozó altisztek bérét sem érte el. Ezt követően a kereskedelmi miniszterhez küldöttséget küldtek délután 1 órára, ahol azt a követeléseket adták át, hogy „már a legközelebbi zárfizetésekor az összes kereset 50 százalékát drágasági pótlékként fizessék nekik ki”.⁴⁷ A miniszter ígéretet csak arra tett, hogy megvizsgálja az osztrák vasutasok helyzetét és a MAV alkalmazottaknak ugyanazt fogja adni; majd elköszönt a vasutas képviselőktől. Az újságokból a vasutasok szervezetének válasza nem derülhetett ki, mert azt a cenzúra tiltotta. De sokat nem kell azon töprengeni, hogy meny-

nyire voltak elégedettek ezzel, ha két nappal később megkezdődött a vasutas sztrájk.

A tiltakozások viszont tovább folytatódtak, június 9-én a csepeli lőszergyár munkásai mellé állt a vasutas munkásszervezet, és 12 órakor megindultak a városházához. A tömeg 15-18 ezer emberből állt. A Városházához érve küldöttségként a későbbi igazságügy miniszter, Vázsonyi Vilmos – akinek miniszterként már nem okozott gondot a munkásság lapjainak cenzúrája – és Garbai Sándor men-

Hausser Adorján⁴⁸

tek Bárczy István polgármesterhez. Vázsonyi beszédében követelte az általános és titkos választójogot. Kifejtette: „Mi, akik azt hirdetjük, hogy nincs joga itt senkinek a földön, hogy bitorolja isten jogát és különbséget tegyen ember és ember között, ha azok mind egyformán isten képére formáltattak. A szabad isten nevében kiáltjuk: Szabad emberek akarunk lenni!”⁴⁹ Ehhez csak azt érdemes hozzáfűzni, hogy minisztersége idején 3 órás cenzúra alá helyeztek több szakszervezeti lapot, így például a *Villamost*, az *Ifju Munkást*, a *Szocializmust*, a *Magyar Vasutast*, az *Építő Munkást*, a *Vas és Fémmunkások Lapját*.⁵⁰ Igaz minisztersége után, de ezek közül be-

tiltották a *Magyar Vasutast* és a *Villamost*.⁵¹

A vasutas bérmozgalom tovább folytatódott. Hangot adtak elégedetlenségüknek az új kormánnyal szemben is, mert azok tagjai konkrét ígéretet tettek a bérek gyors rendezésére, azonban „a legnehezebb viszonyok között élő munkásai a Máv.-nak ettől a kormánnytól még semmit sem kaptak és bár ígéret történt, de ebből az ígéretből maguknak szerezni semmit sem tudnak”.⁵² A július végén tartott közgyűlésen már teljes bizalmatlanságukat fejezték ki a kormányzattal szemben, hangsúlyozva megélhetési nehézségeiket.⁵³ Grecsák Károly igazságügyi miniszter akaratából a Sajtóalbizottság 1917. október 4-én bizalmas értesítésében utasította a szerkesztőségeket, hogy a vasúti alkalmazottak és munkások bérmozgalmairól hírt ne közöljenek.⁵⁴ Ennek ellenére a *Népszavában*⁵⁵ és a *Magyar Vasutasban* több ilyen közlemény is megjelent. Utóbbival szemben a három órás cenzúrárt az ilyen és hasonló tartalmú cikkek miatt rendelték el.⁵⁶ Ezek a bértárgyalások hosszasan elhúzódtak, mert a vasutasok szerveződése és sztrájkjai még decemberben is az újságok hasábjaira kerültek. Kisebb sikerként élhették meg, hogy karácsonyi segílyt sikerült kiharcolniuk a kereskedelmi miniszternél.⁵⁷ Ezt követően viszont, mint fentebb láthattuk a munkásmozgalmak kérdése az objektív tilalmak listájára került, és lapjaikkal szemben erőteljes fellépést mutatott a Wekerle-kabinet sajtórendészeti gyakorlata.

Utószó

A Hadfelügyeleti Bizottság és a Sajtóalbizottság vasúttal kapcsolatos közlései korlátozásának gyakorlata és annak változásai jól tükrözik egyfelől a gazdasági, a politikai és a társadalmi viszonyok átalakulását a háború éve alatt, másfelől pedig a kialakult eljárások rendjét is.

Érdemes itt kiemelni zárásként, hogy a központi kormányzat és ezáltal a Hadfelügyeleti Bizottság élesen elkülönítette a budapesti és vidéki sajtó kezelését, amely a vasútépítésekkel kapcsolatban kiadott eltérő tilalmakból is jól látható. Míg a budapesti lapokat csak bizalmas értesítésben kérték, hogy ne közöljenek ilyen típusú híreket csak hivatalos forrásból, illetve ha nem tudták eldönteni, hogy az a hadviselés érdekeivel összeegyeztethető-e, mu-

tassák be a Sajtóalbizottságnak előzetes engedélyezésre. Ezzel szemben a vidéki sajtóval mint objektív tilalmat közölték a vasútépítést, így arról nem adhattak közre csak hivatalos kommunikét.

A másik élesen kirajzolódó kérdés a cenzúra jellegének változása volt. A háború első éveiben a sajtórendészet, cenzúra főként hadiérdekből működött, míg a háború második szakaszában jelentős teret nyert a politikai jellegű sajtórendészet és cenzúra, amelyet a belpolitikai zavarok elnyomására is igénybe vettek. Azt viszont nyilván figyelembe kell venni, hogy egy totális háború idején élesen a kettő nem elválasztható, a belső feszültségek kezelése ugyanis elengedhetetlen a hátszország minél teljesebb körű kiaknázása érdekében, a háború sikeres megvívása érdekében.

KELEMEN, ROLAND

Fällen des Verbots der Pressemitteilungen über Eisenbahnen im Lichte der Praxis der Militäraufsichtskommission und des Presseunterausschusses (Zusammenfassung)

Im Aufsatz stellt der Autor die Praxis der am Vorabend des Ersten Weltkriegs im Verteidigungsministerium eingerichteten Militäraufsichtskommission und des Presseunterausschusses im Zusammenhang mit der Presseüberwachung der Eisenbahnkommunikation vor. Dabei werden Zweck, Betriebs- und Verfahrensregeln der beiden Gremien sowie deren Beziehungen zur ungarischen und zur Wiener Regierung behandelt. Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts hatte die Bedeutung der Eisenbahnen sie sowohl für den Passagier als auch für den Warentransport zu einem unvermeidlichen Faktor gemacht. Infolgedessen trat er bald in die Perspektive von Mili-

tärstrategen. Durch ihre logistische Innovation haben die Eisenbahnen die Kriegsführung reformiert und es ermöglicht, tatsächliche Massenarmeen und totale Kriegsführung zu bekämpfen. Genau aus diesem Grund waren Pressemitteilungen in Bezug auf die Eisenbahnen hoch im Kurs, um im Interesse des Krieges eingeschränkt zu werden. So handelten die ungarischen Sonderpresseagenturen auch gegen Artikel, die im Widerspruch zu militärischen Interessen standen, wie zum Beispiel im Zusammenhang mit dem Eisenbahnbau, Eisenbahnkatastrophen, dem Zustand der Eisenbahnen oder Eisenbahnarbeiterbewegungen.

Jegyzetek

- ¹ Kezdetben 83 óra, majd később a teljes útvonal elkészülte után 67 óra alatt tette meg a Párizs – Konstantinápoly távolságot. Lásd SOLTÉSZ József: Guruló történelem. Az Orient expressz 1883–2001. *Vasút & Modell*, 2001. 2. sz. 4–6. p.
- ² HORVÁTH Balázs Zsigmond: A Berlin–Bagdad vasútvonal hatása a hadászati erőegyensúlyra, illetve az első világháború kirobbanására. *Katonai Logisztika*, 2016. 2. sz. 148. p.
- ³ HORVÁTH Csaba Sándor: A vasút funkciói és társadalmi, gazdasági hatásai Magyarországon 1920-ig. *Közlekedéstudományi Szemle*, 2017. 4. sz. 55. p.
- ⁴ A technikafejlődés védelemre gyakorolt hatásáról és különösen a téma köré magyar honvédelmi jogi vonatkozásainak fejlődéséről bővebben lásd FARKAS Ádám: *Az állam fegyveres védelmének alapvonalai*. Budapest, 2019. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat; FARKAS Ádám: *A [hon]védelmi alkotmány kialakulása a polgári Magyarországon 1867–1944*. Budapest, 2019. Zrínyi Kiadó; FARKAS Ádám: A honvédelmi jog polgári szabályozási előzményei Magyarországon. In FARKAS Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*. Budapest, 2018. Dialóg Campus Kiadó, 31–57. p.
- ⁵ M. KONDOR Viktória: Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez, Törvények és cenzúra. *Magyar Könyvszemle*, 1975. 1. sz. 78–79. p.
- ⁶ M. KONDOR 1975. 79. p.
- ⁷ H[adtörténelmi] L[évtár] HFB Tematikus gyűjtemények, 728. doboz. HFB hatásköri leírás.

- ⁸ Uo.
- ⁹ HL HFB Iratok 323–326., 416–423., 532–539., 720–732. doboz.
- ¹⁰ A minisztériumközi vegyes bizottság a kivételes hatalmi törvény és végrehajtási rendeletek tárgyában, 5. ülés (1912. december 6.). MNL OL K26 978. csomó XLI. 20. sz.
- ¹¹ SZIJ Jolán (szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, 2000. Petit Real Könyvkiadó, 225. p.
- ¹² HL I. 28. HM. 1918. HFB. 727. doboz HFB 2/d-1275/d, Sajtóalbizottság 60–461. Sajtóalbizottság szervezeti és működési szabályzata (SZMSZ) 1. p.
- ¹³ SZMSZ 4. p.
- ¹⁴ SZMSZ 5. p.
- ¹⁵ SZMSZ 17–18. p.
- ¹⁶ A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket meghatározó 1912. évi LXIII. törvény, 11. §.
- ¹⁷ A m. kir. igazságügyminiszternek, a m. kir. belügyi- és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve kiadott, 12.001. M. E. számú rendelete az időszaki lapok és más sajtótermékek ellenőrzésének szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1914. 1973–1976. p.
- ¹⁸ SZMSZ 6. p.
- ¹⁹ MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. A m. kir. igazságügyminisztertől. Bi 257/10. szám. Balogh Jenő sajtótilalmi listája.
- ²⁰ Ezt a listát Tisza István 1916 márciusában küldte szét az egyes kormánybiztosoknak, főispánoknak. – MNL GyMSMGyL VII. Fő-

- államügyészség iratai 1913–1918. A m. kir. igazságügyministertől. Bi 257/10. szám. Tisza István hadifoglyokkal kapcsolatos sajtótílalalmi listája.
- ²¹ HL I. 28. HM 1915. HFB 325. doboz. Ált. Munkafüzetek, jegyzőkönyvek. Sajtótílalalmi lista.
- ²² Magyarország és Bukovina első vasuti összekötöttése. *Az Ujság* 1915. (augusztus 13.) 224. sz. 17. p.
- ²³ HL I. 28. HM 1918. HFB 324. doboz. Ált. 2460–3500. a. sz.
- ²⁴ HL I. 28. HM 1918. HFB 324. doboz. Ált. 2460–3500. a. sz. Hadfelügyeleti Bizottság 1915. évi augusztus hó 21-i ülésének jegyzőkönyve. 1. p.
- ²⁵ Uo. 2. p.
- ²⁶ HL I. 28. HM 1918. HFB 324. doboz. Ált. 2460–3500. a. sz. Sajtóalbizottság bizalmas értesítése.
- ²⁷ Vasúti összekötötés Lemberg–Lublin–Varsó között. *Az Est*, 1915. (augusztus 29.) 242. sz. 11. p.
- ²⁸ HL I. 28. HM 1918. HFB 324. doboz. Ált. 2460–3500. a. sz. Sajtóalbizottság bizalmas értesítése.
- ²⁹ HL I. 28. HM 1918. HFB 728. doboz. Tematikus gyűjtemények. Vázsonyi Vilmos sajtótílalalmi listája.
- ³⁰ SZMSZ 8–9, 15. p.
- ³¹ SZMSZ 11. p.
- ³² HL I. 28. HM 1918. HFB 416. doboz. eln. 1–893. a. sz. Főispáni távirat vasúti balesetről.
- ³³ HL I. 28. HM 1918. HFB 722. doboz. eln. 590–899. a. sz. Bizalmas értesítés.
- ³⁴ Vonatösszeütközés a Ferencvárosban. *Az Est*, 1916. (április 14.) 105. sz. 3. p.
- ³⁵ A gyászvonat. *Az Est*, 1916. (december 2.) 336. sz. 1. p.
- ³⁶ Vasuti katasztrófa. *Népszava*, 1916. (december 2.) 334. sz. 2–3. p.
- ³⁷ HL I. 28. HM 1918. HFB 536. doboz. eln. 1400–1759. a. sz.
- ³⁸ HL I. 28. HM 1918. HFB 725. doboz. eln. 2009–2499. a. sz.
- ³⁹ A MÁV mozdonyainak egyharmada használhatatlan. *Az Est*, 1918. (szeptember 12.) 213. sz. 2. p.
- ⁴⁰ MNL GyMSMGyL VII. Főállamügyészség iratai 1913–1918. A m. kir. igazságügyministertől. Bi 257/10. szám. Balogh Jenő sajtótílalalmi listája.
- ⁴¹ HL I. 28. HM 1918. HFB 728. doboz. Tematikus gyűjtemények. Vázsonyi Vilmos sajtótílalalmi listája.
- ⁴² HL I. 28. HM 1917. HFB 534. doboz. eln. 700–1139. a. sz.
- ⁴³ A zsír-ügy és a nyomor a Vasutas Szövetség közgyűlésén. *Az Est*, 1917. (május 22.) 130. sz. 8. p.
- ⁴⁴ Fizetésemelést követelnek a vasutasok. *Pesti Napló*, 1917. (május 22.) 130. sz. 10. p.
- ⁴⁵ Ez költői túlzásnak tűnik az újságíró részéről, mert 30 nappal számolva egy hónapban 720 óra van, amelyből így a vasutas majd egészében szolgálatban lett volna. Viszont jól tükrözi a vasutasok leterheltségét, mivel „ha ennek fele is igaz” akkor rendkívül alacsony bérért több havi munkát láttak el egy hónap alatt.
- ⁴⁶ Fizetésemelést követelnek a vasutasok. *Pesti Napló*, 1917. (május 22.) 130. sz. 10. p.
- ⁴⁷ Sürgős segítség a vasutasoknak! – A tisztelt hadvezetőség figyelmébe. *Népszava*, 1917. (május 22.) 129. sz. 2. p.
- ⁴⁸ *Ország-Világ*, 1903. (január 4.) 1. sz. 4. p.
- ⁴⁹ A tüntetők menete. *Népszava*, 1917. (június 9.) 145. sz. 6. p.
- ⁵⁰ SZMSZ 2. p.
- ⁵¹ A m. kir. belügyminiszter 1918. évi 4.596. res. számú rendelete „A közalkalmazott” című lap megjelenésének eltiltásáról; A m. kir. belügyminiszter 1918. évi 4.827. res. számú rendelete a „Magyar Vasutas” és a „Villamos” című lapok megjelenésének eltiltásáról.
- ⁵² A vasúti munkások ügye. *Népszava*, 1917. (július 8.) 170. sz. 3. p.
- ⁵³ A vasutasok nyomorognak és bizalmatlanok. *Népszava*, 1917. (július 31.) 189. sz. 10. p.
- ⁵⁴ HL I. 28. HM 1917. HFB 537. doboz. eln. 1760–2179. a. sz.
- ⁵⁵ Lásd például A vasutasok éheznek, fáznak. *Népszava*, 1917. (október 9.) 252. sz.
- ⁵⁶ HL I. 28. HM 1917. HFB 720. doboz. eln. 2–299. a. sz.
- ⁵⁷ A vasutasok karácsonyi segélye. *Népszava*, 1917. (december 23.) 316. sz. 8. p.

FORRÁS

Domaniczky Endre

**Adalékok Szászy István
jogászprofesszor
1950-es évekbeli
ellehetetlenítéséhez.
Az MTA II. osztályának
iratanyaga alapján**

1. dokumentum¹

SZIGORÚAN BIZALMAS!

Budapest, 1951. február 23.-án

Kedves Elvtársnő!

Szászy István jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja² és ilyenmódon nyilván akadémiai illetményben is részesül.

Meg kell jegyezni, hogy Szászy István tudományos munkát nem végez; az 1950/51 tanévtől kezdve az egyetemen már nem tanít;³ nem tagja az Akadémia állandó jogi bizottságának sem.

Korábbi munkái tudományos szempontból igen csekély jelentőségűek. Politikai beállítottsága tudomásom szerint nem megfelelő; rá a magyar népi demokrácia jogtudománya nem számíthat.

Jól tudom, hogy nevezett az alapszabályok 17. §-a⁴ alapján való kizárásához megfelelő adatok nem állnak rendelkezésünkre; mégis megfontolandónak tartom, nem kellene-e és nem lehetséges-e Szászy István akadémiai tagságát valamilyen módon – esetleg a 18. § apaján⁵ (*sic!*) – megszüntetni.

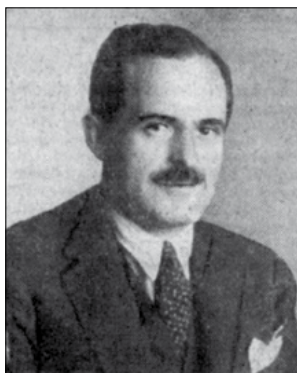
Kérem, legyen szíves ezt a kérdést a Főtitkár elvtárral megbeszélni.

Elvtársi üdvözzettel:
/Szabó Imre/⁶

[kézirással]: A Közgyűlés elé kellene javaslatot tenni. [olvashatatlan szignó]

2. dokumentum⁷

Szászy István levelező tag. Tudományos értéke csekély; önálló tudományos működése ugyszólván nincsen; Magyarországon nem becsülik sokra. A felszabadulást követően bizonyos demokratikusbeállítottságot (*sic!*) mutatott, így maradt benn az akadémiai tagok között is; kitünt azonban, hogy minden tekintetben hasznavehetetlen; ezért mint egyetemi tanárt nyugdíjazták. Jelenleg is tart fenn bizonyos külföldi kapcsolatokot, s hazai megcsorbult tekintélyét kinti sikerekkel igyekszik ellensúlyozni; régi barátai révén neve itt-ott felmerül a nyugati nemzetközi jogi irodalomban. Szakmája: nemzetközi jog, inkább nemzetközi magánjog. A Jogi Főbizottságnak reakciós magatartása folytán nem tagja, jogtudományi működést sem fejt ki.

Dr. Szászy István (1937)⁸

Jegyzetek

¹ Magyar Tudományos Akadémia Levéltára 102. MTA II. osztályának iratai, 71. doboz, 1. dosszié.

² Levelező tag 1945. május 30-tól. GLATZ Ferenc (főszerk.): *Az MTA tagjai*. III. kötet. Budapest, 2003. Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont, 1206. p.; *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja*. Budapest, 1973. Akadémiai Kiadó, 145. p.

³ Szászy István (1899–1976) 1945 és 1950 között tanított a budapesti egyetemen (1921 és 1950 között Pázmány Péter Tudományegyetem, 1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetem). GLATZ (főszerk.), III. kötet, 1206. p.

⁴ Az Alapszabályok 17. §-a szerint „(1) Az Elnökség saját kezdeményezéséből, vagy az illetékes osztálynak a jelenlévő tagok szótöbbségével hozott javaslata alapján kizárhatja az Akadémia tagjai sorából azt a tagot, aki a népi demokrácia érdekeit veszélyezteti vagy egyébként oly magatartást tanúsít, mely a magyar tudomány legfelsőbb intézményének tagságára méltatlanná teszi. (2) Az Elnökség határozata ellen a kizárt tag birtokon kívül a közgyűléshez fellebezhet.” Az MTA Alapszabályai. In ALEXITS György (szerk.): *Akadémiai Értesítő*, LVII. kötet, 481. füzet, 9. p.

⁵ Az Alapszabályok 18. §-a szerint „Az akadémiai tagság megszűnik a tagságról való lemondással is.” *Akadémiai Értesítő*, LVII. kötet, 481. füzet, 9. p.

⁶ Szabó Imre (1912–1991) 1989-ben lezárt életút-interjújában úgy nyilatkozott, hogy „Szászy (*sic!*) Istvánnal az az érdekes eset történt meg, hogy az egyetemről kirakták, de az Akadémiából elfelejtették kirakni. Úgyhogy ő haláláig tagja volt az Akadémiának, rendes tagja, de egyetemi tanár már 20 éve nem volt.” Szabó Imre nem jól emlékezett, Szászy haláláig levelező tag maradt. (*A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja* 1973. 145. p.) Még érdekesebb, hogy amikor az interjút készítő rákérdezett: „De mégis, ki volt az, aki kezdeményezte ezeket a kirakásokat?”, Szabó így felelt: „Nem tudom.” *Szabó Imre életútinterjú* 328. p. Az életútinterjút a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár őrzi 137. sorszám alatt.

⁷ Magyar Tudományos Akadémia Levéltára 102. MTA II. osztályának iratai, 67. doboz, 5. dosszié. *Személyzeti ügyek. Egyetemi tanári és docensi pályázatok*. Dátum és összeállító neve nélkül. Az anyagban még Marton Géza és Buza László rövid életrajza szerepel (ugyan csak dátum és az összeállító neve nélkül).

⁸ *Nemzeti Ujság*, 1937. (december 17.) 286. sz. 1. p.

A jog keletkezéséről

Jacques Krynen könyvéről

Krynen, Jacques: *Le théâtre juridique. Une histoire de la construction du droit.*

Paris, 2018. Gallimard, p. 377

ISBN 978202805080

A Toulouse-Capitole egyetem professzora, aki a középkori jogi gondolkodás-, illetve államelmélet fejlődésének vizsgálatával lépett a tudományos életbe, legújabb kötetében az ókortól jelenkorunkig tekintve, francia és európai példákon keresztül mutatja be a jog keletkezésében részt vevő szereplőket, s legfőképpen azt, hogyan is működik a jog folyamatos keletkezésének világa.

Meglátása szerint három szereplő, a jogtudomány, a jogalkotás és az igazságszolgáltatás együttműködése, kölcsönhatása és persze versengése képezi ennek erőterét, s ezt a hármasságot követi a kötet szerkezete is. A három nagy rész mindegyike két fejezetre oszlik, melyből az első nagyobb történeti áttekintést nyújt az adott elem szerepéről, a második fejezet pedig mindhárom esetben alapvetően francia intézmények és esetek bemutatásán alapuló részletes elemzés.

A „*Scientia Iuris Civilis – a nyugati jog tudományának színtere*” címet viselő első rész célja a római jog mai jogunkra gyakorolt hatásának bemutatása, középkori szerepének elemzése, s elsősorban annak elbeszélése, hogyan is formálta az európai jogtudományt. A legfontosabb szerzőkön és műveken keresztül világít rá a tudományos műhelyek részvételére ebben a munkában. Pillantást vet a szokásjogi gyűjteményekre, idézve nemcsak az Ibériai-félszigeten keletkezett gyűjteményeket, hanem közép-európai – így magyar – forrásokat is. Mátyás 1486-os *Decretum maiusát*, Werbőczy István, Honterus János, Baranyai Decsi János munkáit említi annak bizonyítékként, hogy a római jog fogalomrendszere, logikája komoly hatással bírt nálunk is. Krynen külön alfejezetet szentel az angol jogrendszer fejlődésének, s az intézményi háttér, a jogszolgáltatáshoz kapcsolódó elemek, illetve az összefoglalások érintése után tárgyalja a római jog hatását az angol jog fejlődésére. Következtetése, hogy végső soron sokkal közelebb van a két terület, mint ahogy azt hagyományosan látjuk.

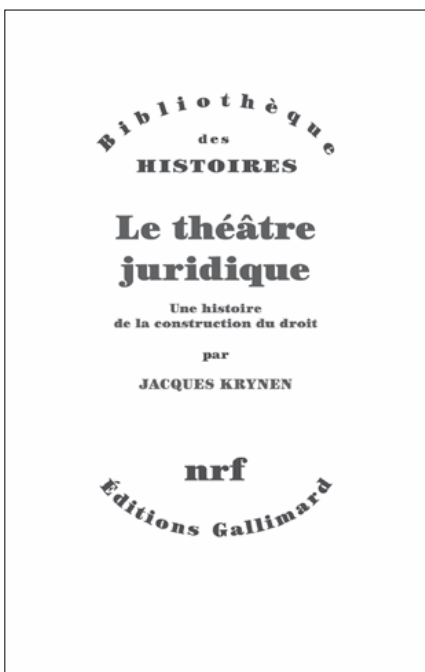
A széles panoráma, illetve az ismert folyamatok felvázolását a magyar olvasó számára több újdonságot tartogató, a római jog franciaországi recepciójáról szóló fejezet követi. Árnaltan mutatja be a római jog franciaországi jelenlétét, hivatkozva a 16–17. században élt Étienne Pasquier, illetve a tudományos közelmúltat és jelent képviselő Gabriel Le Bras (1891–1970), Jean-Philippe Lévy

(1912–2011) és Jean-Louis Thireau (1946) munkáira, röviden arra, hogy a római jog a Francia Királyság minden régiójában, így a Loire-től északra is komoly szerepet játszott. Tárgyalva Honorius pápa 1219-es, a párizsi egyetemen a római jog oktatását megtiltó bulláját, felhívja a figyelmet a tudományos életben 1880-tól 1992-ig tartó bő száz évre, mikor a bulla értelmezése lényegében Fülöp Ágost politikájának kontextusába került. Az Adolphe Tardif *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* című 1880-as munkájában megjelenő gondolat generációkon át köszönt vissza olyan szerzők tollából, mint Émile Chénon Brissaud (1857–1927), François Olivier Martin (1879–1952), vagy Marguerite Boulet-Sautel (1912–2004). A tiltásban a francia uralkodónak a birodalomtól való függetlenségre való törekvését belelátó értelmezés csak a múlt század kilencvenes éveiben Jacques Verger (1943) és Stephan Kuttner (1907–1996) munkájának köszönhetően változott meg, s adta át a helyét annak a felfogásnak, mely ebben inkább a teológiai tanulmányok védelmének s nem a szokásjogot a római jog visszaszorításával való megerősítésének szándékát látja. A római jog pedig az egyetemi műhelyek közreműködésével, a gyakorlati igényeknek megfelelően foglalta el a helyét a szokásjogi északon is, s jutunk el oda, hogy a párizsi parlament ügyvédje, Barthélémy-Joseph Bretonnier 1708-ban papírra vethette azt a véleményét, hogy „a római jog Franciaország közös joga”.

A kötet „*Legem condere: jog a törvény által*” címet viselő második része határozott véleménnyel indul: a törvény immár nem a jog legfontosabb forrása, sőt, mai korunkban a törvény egyfajta hanyatlását látjuk, melynek okai között megtalálhatók a konkurens normák erősödése, az alkotmányos kontroll szerepe, végül a modern törvényalkotás gyenge minősége is. A drámai felütés után a szerző a törvényalkotás, az írott törvények fejlődését mutatja be az antikvitástól a 18. századig. Igazodva a hagyományos korszakoláshoz, az első alfejezetben az ókori görög, majd a római törvényalkotás jellegzetességeit vázolja, a másodikban pedig a vizigót törvényektől tekint el a reneszánszig. Fontos szerepet szánt a filozófiai háttér, az antik örökség, majd pedig a skolasztika hatásának ismertetésére. A középkori Európa jogalkotásának alakulását jobbra francia és ibériai, kisebb részben német és közép-európai példákkal illusztrálta a szerző, arra a következtetésre jutva, hogy a keresztény ítélkező uralkodó ideája mellé a középkor végére megjelenik a törvényalkotó uralkodó képe, s ezzel kezdődik meg a törvény elsőségének a 16. századtól a 19. századig tartó időszaka. A törvénycentrikus időszak aranykoráról szóló alfejezetben elsőként a jogi gondolkodást meghatározó Francisco Suárez, Jean Bodin és Thomas Hobbes munkái, míg a kodifikáció legfontosabb állomásaiként V. Károly, V. Fülöp és XIV. Lajos nevéhez fűződő források kerültek terítékre, majd következnek a felvilágosodás szereplői és a 18. századi Európa nagy kódexei, végül pedig természetesen a francia kodifikáció monumentális alkotása, a *Code civil*.

A kötet második részének zárófejezetében Krynen professzor Franciaországra fókuszálva a 19. századtól nap-

jainkig vizsgálja a törvényalkotás fejlődését. Meglátása szerint az 1789-es alkotmányozók lehetségesnek látták a törvényeknek a felvilágosodás szellemében megvalósuló uralmát. Ez a nagy várakozás hatotta át a 19. századot, tulajdonképpen ez teljesedett ki a III. köztársaság időszaka alatt. Mindez azonban ellillant a 20. századra, a törvényhozó elvesztette azokat a képességeket, melyek nagy ívű, az idő próbáját is kiálló művek létrehozását tennék lehetővé. Az V. köztársasággal a törvényhozás valós helyzetében egyre inkább a végrehajtó hatalom alárendeltje lett. Ezt az alárendeltséget teljesítette be az alkotmánybíráskodás 1971-től, majd pedig az európai intézmények színre lépése.

A kötet „*Ius dicere: a bíró általi jog*” címet viselő harmadik részében Kry-

nen professzor a bíróság szerepének bemutatását az ókori Rómával kezdi, s alapvetően megmarad az európai kontinensen. Vizsgálata – mely ehelyütt sem nélkülözi az intézmény- és eszmetörténeti ívet – három csomópontra, a bíró jogértelmezési szabadságára, a méltányosság alkalmazásának lehetőségére és a jogszolgáltatás alapvető szerepére terjed ki. A jogértelmezés lehetőségeinek ívét bontja ki az ókori Rómától kezdve a középkoron át a *Code civil* korszakáig. Részletesen elemzi az *interpretatio* lehetőségét Franciaországban, különösen VIII. Károly 1493-as *ordonnance*-ától kezdve, mellyel az uralkodó igyekezett ezt szűkíteni, majd pedig a fordulatot, ami nem is az *ancien régime* bukásával, hanem majd a forradalom időszakának a bírói jogértelmezést szigorúan tiltó törvényei után Jean-Jacques Régis de Cambacérèsnek és persze Napóleonnak köszönhetően nyer formát a *Code civil*-ben. Ehhez hasonlóan változott a méltányosság, melyhez a jogértelmezés kérdésétől egy rövid lépéssel jut el a szerző, s állítja a jogértelmezés lehetősége mellé.

Külön alfejezetet kapott a harmadik csomópont, az ítélezési gyakorlat szerepének vizsgálata. A római jogi gyökerek bemutatását követően hosszabban időzik a szokásjogi gyűjteményeknél, majd pedig a reneszánsznál, ahol megjelennek a fontos ítéleteket tartalmazó gyűjtemények. Ezek sora a szerző következtetése szerint valójában nem más, mint a *case law* egyik formájának behatolása a kontinens joggyakorlatába. A forradalom a bírói szabadság minden formája elleni következetes fellépésének közjátéka után aztán a konzulátus alatt már szép csendben megkezdődik a visszarendeződés, s így jutunk el odáig, hogy 1814-ben ugyanolyan gyűjtemény jelenik meg, mint amelyeket az *ancien régime* idején látunk. A forradalom

időszaka alatt alapított Semmitőszék viszont túlélve a francia történelem ezen mozgalmas szakaszát, 1837-től már voltaképpen normatív hatalommal rendelkezik, kijelölve a „bíró általi jog” helyét.

Az utolsó fejezetben Krynen professzor a bíróságok autonómiája és a bírói függetlenség kérdését járja körül, s eközben bemutatja a francia bírósági rendszer kialakulását, fejlődését. A forradalomig a vizsgálat vezérfonalát az uralkodói hatalom és az egyes bírói fórumok közötti viszony, míg a 19. századtól elsősorban a közigazgatási bíráskodás jelentette dualizmus, így az Államtanács, illetve a külön fórumok helyzetének tárgyalása adja. Zárórészként tekinti át a szerző a nemzetközi, illetve az európai integráció folyamata során létrehozott, dinamikus teret nyert

fórumokat. Összességében úgy látja, hogy jelen korunkban egyre nehezebben írható körül a jog keletkezésének tere, az új szereplők tevékenységének és a globalizálódás folyamatának köszönhetően.

Krynen professzor munkája nem pusztán nagy ívű európai és francia jogtörténeti áttekintés. Sokkal több, igazi szellemi kaland, melyet az olvasónak kínál. Akkor válik igazán értékesé, ha biztossággal igazodunk el a számtalan utalás és hivatkozás között, ráadásul tájékozottságunk az antikvitástól a 21. századig megadja a biztos fogódzókat. A szerző szinte operatőri vénával vált perspektívát, lép közelebb egy témához, vagy éppen helyezi szélesebb összefüggésbe gondolatait. Rendkívül informatív, de nem vállal lehetetlent: alapvetően (Nyugat-)Európával, azon belül is leginkább Franciaországgal foglalkozik, s csakis a kötet bevezetőjében pontosan meghatározott témája határai között. Tudományos munkásságát látva nem meglepő, hogy a középkori és kora újkori gondolkodók között érzi magát legjobban, de pontos megállapításokkal elemzi a jelent is. A kötet kiegyensúlyozottságában nagy segítséget nyújt a mértani szerkesztési elv, a tagolás fegyelmelt tartása, a terjedelmi és tartalmi arányosságra való törekvés. Mindezek mellett érezhető, hogy szubjektív prizmán keresztül szemléli a bemutatott (jog)történeti ívet, az általa fontosnak tartott elemeknél és korszakoknál hosszabban időzik, másokat kihagy, s ahogy a bevezetőben figyelmeztette az olvasót, értékítéletet fogalmaz meg a jog(rendszer) ideáljától eltérő a jelen hanyatlása felé.

Pálvölgyi Balázs

Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez

Paál Vince: *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez, 1867–1944.*

Budapest, 2019. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
Médiatanács Médiatudományi Intézete, 237 p.
ISBN 9786155302329

Paál Vince tanulmánykötete a sajtószabadság érvényesülését korlátozó jogi szabályozást tekinti át az 1867 és 1944 közötti időszakban, számos levéltári forráson, illetve empirikus kutatáson alapuló példát hozva a sajtó- és ezzel összefüggésben a véleménynyilvánítás szabadságát csorbító intézkedésekre.

A tanulmánykötetben – két kivétellel – a szerző eddig megjelent tanulmányait szedi csokorba a sajtószabadság és annak érvényesülése témakörében. A kötethez fűzött előszó felvillantja a sajtószabályozás hazai történetének legjelentősebb állomásait a tárgyalt korszakban, mindezzel biztosítva azt a történeti háttérrel, amely elengedhetetlen a tanulmányok olvasásakor. A tanulmánykötet a kiegyezés évétől tekinti át a sajtószabadság hazai helyzetét, ennél fogva az előszó említés szintjén tér ki a megelőző sajtószabályozás bemutatására.

Az első tanulmány a *Csemegi-kódex* sajtót érintő paragrafusainak képviselőházi tárgyalását dolgozza fel. Az első átfogó büntetőtörvénykönyv sajtójogi kontextusban is jelentős változásokat hozott, hiszen a kódexet hatályba léptető törvénycikk az 1848. évi XVIII. törvénycikk – a sajtótörvény – számos paragrafusát hatályon kívül helyezte, ezzel egyidejűleg pedig a kódex vonatkozó szakaszait rendelte alkalmazni. A tanulmány első részében a képviselőház Igazságügyi Bizottságának változtatásait a kormány törvényjavaslatával veti össze a szerző.

A tanulmány második fejezete a javaslat plenáris vitáját dolgozza fel a sajtót érintő szakaszok tükrében. Az ellenzék bizalmatlan volt a sajtó útján elkövetett bűncselekmények büntető törvényben történő szankcionálásával szemben és aggodalmát fejezte ki a sajtószabadság érvényesülését illetően. A részletes vita inkább forgott a politikai pártok közötti közjogi polémia körül, mintsem a szakmai álláspontok következetes ütköztetéséről.

A második tanulmány „*A bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvényjavaslat »sajtószakaszának« képviselőházi tárgyalása 1897-ben*” címet viseli. A sajtó útján magánszemély által elkövetett rágalmozgások és becsületsértések a Bp.-t életbe léptető törvény 16. §-a alapján kikerültek az esküdttörvényszékek hatásköréből, a sajtó-escüdtszékek hatáskörének illetően történő korlátozása pedig jelentős visszhangot váltott ki az ellenzéki képviselők közül.

A tanulmány kitér a törvényjavaslat indokolásában szereplő nemzetközi minták bemutatására is, amely példák

egyre inkább a sajtóvétségek hivatásos bírák által történő elbírálásának irányába mutattak. Az írás a törvényjavaslat indokolásában szereplő, az említett hatásköri változás mellett felhozható érveket is ismerteti, így szól a hatékony jogérvényesítéshez való jog biztosításáról.

A szerző kitér az Igazságügyi Bizottság jelentésében foglaltak ismertetésére, ezt követően pedig a törvényjavaslat képviselőházi vitája során elhangzottakat összegzi, ismertetve a képviselőházi vitában egymásnak feszülő álláspontokat. A kormány tagjainak érvelése szerint a módosítás nem érintette a sajtójog anyagi jogi szabályait, csupán eljárásjogi kérdéseket rendezett, ennél fogva a sajtótörvényben deklarált sajtószabadságot sem sértette. A szerző megkönnyíti az olvasó helyzetét, ugyanis a vita ismertetésekor lábjegyzetben közöl néhány életrajzi adatot a hozzászóló képviselőről.

„*Az 1914. évi sajtótörvényjavaslat képviselőházi vitája*” címet viselő írással folytatódik a tanulmánykötet. Az 1848. évi XVIII. törvénycikk szerinti sajtójogi szabályozás rövid ismertetését ebben a tanulmányban végzi el a szerző. A kedvezőtlen események folytán a sajtó szabad mozgását már 1849-ben határok közé szorították. 1852-ben pedig életbe lépett az ausztriai sajtórendtartás, amely fenntartotta a kiadás és terjesztés előtti bemutatási kötelezettséget. A kiegyezéssel az 1848-as szabályozás lépett hatályba, 1914-ig azonban számos módosításon esett keresztül a sajtótörvény. Köszönhetően a sajtóélet fejlődésének a sajtójog rendeleti szintű szabályozása vált jellemzővé, megnehezítve ezzel a sajtójog áttekinthetőségét.

A tanulmány ismerteti az egyes sajtótermékek terjesztésére vonatkozó részletszabályokat, továbbá foglalkozik az esküdttörvényszék sajtóügyekben gyakorolt hatáskörével. A második fejezetben a szerző részletesen elemzi a törvény tervezetét, érintve a lapindítás szigorodó feltételeit, a politikai tartalmú időszakos lapok kaucióinak emelkedését, a sajtótermékek utcai terjesztésének engedélyhez kötöttségének fenntartását, a helyreigazítási jog bevezetését, a fokozatos felelősség elvének a korábbiakhoz képest részletesebb szabályozását, a nem vagyoni kártérítés bevezetését, továbbá az időszakos lap kiadója és szerkesztőségének tagjai közötti jogviszony szabályozását is. A Balogh Jenő igazságügy-miniszter által benyújtott törvényjavaslat igazságügyi bizottsági jelentésének ismertetésével folytatódik a tanulmány. A javaslat ellen felhozott ellenérveket alfejezetekben, témakörönként tárgyalja a szerző, megállapítva, hogy a sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvénycikk a sajtószabadságot továbbra is deklarálta, ugyanakkor reagált az életviszonyok fejlődésére és olyan új intézményeket vezetett be, mint például a helyreigazítási jog.

A sajtójogszabályok megszületési folyamatának bemutatását követően a negyedik tanulmány a sajtóirányítás és -ellenőrzés magyarországi helyzetével foglalkozik az első világháború éveiben. A sajtó helyzetét alapvetően határozta meg a háború eseteire szóló kivételes intézkedésekről szóló törvénycikk, hiszen a Monarchia fegyveres erejével kapcsolatos sajtóközlemények megjelenítéséhez előzetes engedély volt szükséges a hadüzenet kibocsátását követően. A tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy a nagy háború évei alatt általános érvényű cenzúráról nem

lehet beszélni, bizonyos sajtótermékek vonatkozásában a terjesztés előtti bemutatás kötelezettségét írta elő rendelet. Az esküdtbíróóságok működésének felfüggesztése érintette a sajtóperek egy részét is. A kormányzat ugyanakkor gesztusokat tett a sajtó irányába, a politikai napilapok postai térítésmentes szállítása, valamint az utcai lapárusítás szabályainak megváltozása körében jelölhetők meg az enyhítések. A tanulmány a jogi szabályozás bemutatását követően tér ki a sajtóellenőrzés gyakorlati működésének ismertetésére. Az előzetes cenzúra kapcsán fő kérdéssé vált, hogy melyek azok a tárgykörök, amelyek a hadviselés érdekeire tekintettel a nem jelenhetnek meg a sajtóban. Ezeket a tárgyköröket a tanulmány hosszasan ismerteti, s rámutat arra, hogy a sajtóirányítás és -ellenőrzés szempontjai permanens változásban voltak.

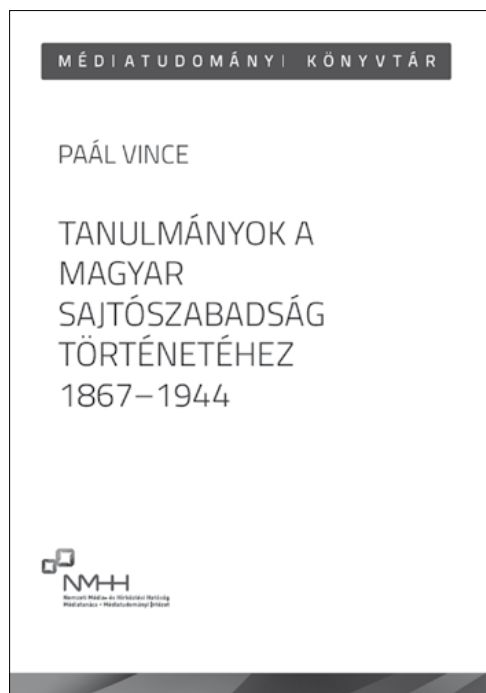
Az ötödik tanulmány a negyedik írás által megkezdett utat folytatva az első világháború évei alatti sajtóellenőrzés történetének egyik szegmensét foglalja össze, a magyarországi cenzúrán keresztül foglalkozik az 1917. évi orosz forradalommal kapcsolatban *Az Est* és a *Népszava* napilapokban megjelent cikkekkel. A lapok sajtótávíratokra hagyatkozva közöltek tájékoztatást, melyek megjelentetéséhez előzetes ellenőrzés szükségeltetett. A cenzúra látható nyomait a szerző a *Népszava* egyes számaiban vélte felfedezni, jellemzően az olyan közlések vonatkozásában, amelyek belpolitikai kérdésekkel is összefüggtek. A tanulmány megállapítása, hogy a sajtóellenőrzést végző hatóságok gyakorlata nem volt következetes.

A magyar sajtóellenőrzés sajátos eszközének, a Könyvkiviteli Bizottságnak az 1917–1918. évi tevékenységét dolgozza fel a hatodik tanulmány. A bizottság létrehozására Németország kérésére, német minta szerint egységes kartonrendszer alapján került sor, a háború éveiben ugyanis kívánatos volt a könyvkivitel ellenőrzésére irányuló eljárás megszervezése. Ennek alapján a kivitel engedélyezhetősége azzal a ténnyel függött össze, hogy az adott könyv fehérsárga vagy piros kartonba tartozott-e. A bizottság feladata nem csupán a könyvkivitel ellenőrzésében állt, ellátta a szaklapok, a folyóiratok és a magánszemélyek által feladott napilapok kivétel előtti ellenőrzését is. A bizottság, melynek munkájában jogi szakértőként Concha Győző is részt vett, döntéseit a cenzúrahivatalok nem vizsgálhatták felül. A tanulmány ismerteti a bizottság jogállását meghatározó jogszabályokat, hatáskörét, szervezeti felépítését és ügyrendjét is, továbbá értelmezi a bizottság beszámolóiban foglaltakat is. Ezt követően a szerző a bizottság működésére hozott egyedi eseteket ismerteti, mint például a Társadalomtudományi Társaság – Jászi Oszkár által szerkesztett – *Huszadik Század* folyóiratának ügye.

A hetedik tanulmány a sajtószabadság helyzetét vizsgálja az 1918 és 1921 közötti időszakban, a forradalmak korában. Az első polgári demokratikus kísérlet során a Károlyi-kormány a háború alatt született, a sajtószabadságot korlátozó rendeleteket hatályon kívül helyezte, majd elfogadta a második néptörvényt a sajtószabadságról, mely megtiltotta az előzetes cenzúrát. Ugyanakkor a kormány nem tudta biztosítani a néptörvény érvényesülését és a sajtót sem védte meg a folyamatos atrocitásokról. A tanulmány második fejezete a proletár sajtószabadság ügyét vizsgálja. A sajtódirektórium számos napilap és időszaki lap megszüntetéséről döntött, a Kormányzótanács pedig két lap kivételével a polgári lapok megszüntetéséről határozott. A tanácskormány a sajtóra a proletárforradalom ellenségeinek kezében lévő fegyverként tekintett. A sajtótermékek sokszorosítását és megjelentetését a Szellemi Termékek Országos Tanácsa engedélyezte, a külföldi sajtótermékek behozatala szintén korlátozás alá esett, a sajtótermékek árusítása körében pedig centralizációs törekvések érvényesültek. A harmadik fejezet a sajtószabadságot korlátozó lépéseket tekinti át a Tanácsköztársaság bukását követő években. A Friedrich-kormány 1919 őszén visszatért az 1914. évi sajtótörvényhez, viszont az előzetes cen-

zúrából nem engedett. A sajtóigazgatásban a koalíciós Huszár-kormány megalakulását követően is tovább élt a feszültségekhez vezető polgári és katonai közigazgatás kettőssége. A tanulmány önálló alfejezetet szentel a destruktívnak tekintett sajtóval szembeni fellépés bemutatásának, melynek megállapítása, hogy a megrendszabályozási kísérlet nem érte el célját, a bethleni konszolidációval pedig egyre inkább visszaszorulni látszott a bűnös sajtó gondolata. Az aktuális elit érdekeit támadó sajtónak jellemzően különböző szankciókkal kellett szembenéznie a tárgyalat korszakban.

A nyolcadik tanulmány a cenzúra kérdését vizsgálja a Nemzetgyűlésben, 1920–1921-ben. Az első fejezet a sajtó működésének jogi kereteivel foglalkozik. 1919 őszétől az 1914. évi sajtótörvényen és a kiegészítő rendeleteken alapult a sajtószabályozás, az előzetes cenzúra azonban az egész ország területén érvényesült a sajtótermékek vonatkozásában. A Simonyi-Semadam-kormány rendelete értelmében új időszaki lap indítására a miniszterelnök adhatott engedélyt. Szervezetileg a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság látta el a cenzúrahivatali feladatokat, ez a szerepe 1920-ra előzetes véleménynyilvánító és tanácsadó funkcióvá változott az önkéntes alapon bemutatott sajtótermékek vonatkozásában, megvalósítva ezzel a szerző által fakultatív cenzúrának nevezett korlátozását a sajtószabadságnak. Az előzetes cenzúra csak a Beth-

len-kormány alatt, 1921-ben került megszüntetésre. A tanulmány ezt követően önálló alfejezetekben foglalkozik a Kisgazdapárt cenzúrárt érintő panaszával, a királykérdés és cenzúra kapcsolatával továbbá a cenzúrárt övező problémákkal. A Nemzetgyűlésben egyesek – így példának okáért Apponyi Albert – a sajtószabadság helyreállítása mellett érveltek, mondván „okos cenzúra azonban nem létezik...”. A negyedik fejezet a Nemzetgyűlés által megtárgyalt, a sajtót érintő jogszabályokkal foglalkozik. Az államvédelmi törvény növelte a sajtó útján (is) elkövethető bűncselekmények számát. A sajtóreform kérdése már 1921-ben terítékre került, az erre irányuló javaslat – mely az 1914. évi sajtótörvény egyes rendelkezéseinek ideiglenes módosítását célozta volna – azonban nem került a Nemzetgyűlés elé, a szerző ugyanakkor megemlíti a javaslat újításait: így az egyetemleges felelősség bevezetését a szerző és kiadó tekintetében, valamint a sajtótilalom mellékbüntetésként történő kiszabhatóságát.

A tanulmánykötet utolsó előtti írása az 1938. évi sajtónovella képviselőházi vitáját ismerteti. A novella a kötelespéldányok beszolgáltatására irányuló szabályok módosítását tartalmazta különbséget téve időszaki és nem időszaki sajtótermékek közt. A képviselőházi vitában elhangzott az a gondolat is, hogy az emberi gondolatok sajtó útján való terjesztése az egyik legbecesebb emberi jog. Alfejezetben foglalkozik a szerző a sajtószabadság képviselőházi értelmezésével, a cenzúra bevezetésének kérdésével az ügyészségnek átadandó kötelesek példányok kapcsán, az egységes sajtótörvény szükségességét felvető gondolatokkal, az egyenlő bánásmód követelmények érvényesülésével a jobb és baloldali sajtóorgánumok vonatkozásában, továbbá érinti a bírósági tárgyalások sajtónyilvánosságának kérdését is. A novella a zugsajtó okozta problémákat kívánta kezelni a lapengedélyezéssel, mint rendészeti intézkedéssel. A szerző párhuzamosságot vél felfedezni az 1914. évi sajtótörvény és a novella képviselőházi tárgyalása közt.

A kötetet záró tanulmány a sajtószabadság és sajtószabályozás helyzetét tekinti át a Horthy-korszakban.

A sajtószabadság jogi korlátozásának alapja a kivételes hatalom meghosszabbításáról szóló törvényben rejlett, a sajtó útján megvalósítható bűncselekményeket pedig az államvédelmi törvény szankcionálta. A Bethlen-kormányzat támogatta az új sajtótörvény megszületését, az 1920-as években négy tervezet is született, melyek alapvetően szigorúbb sajtószabályozást eszközöltek volna. A jogszabályok nem következetes értelmezése és a hatósági hatáskörök túllépése jellemezte a vizsgált korszakot. Az 1938. évet fordulópontnak tekinti a szerző a sajtószabadság korlátozását illetően, ekkor került sor az első zsidótörvény alapján a sajtókamara létrehozására, valamint a sajtótörvény módosítása is további korlátozásokat vezetett be. A sajtótörvény novellája előírta a nem időszaki kiadványok kötelespéldányának benyújtását az ügyészséghez még a megjelentetést megelőzően, továbbá rendezte a bírósági tárgyalások sajtónyilvánosságának kérdését is. Az új szabályozás értelmében az időszaki lapok indításához immáron törvényben foglalt előírásként szükségeltetett miniszterelnöki engedély. A honvédelemről szóló törvényben adott felhatalmazásnál fogva a Teleki-kormány a második világháború kitörését követően bevezette az előzetes cenzúrárt, a tanulmány az ezzel kapcsolatos gyakorlat ismertetését végzi el.

A tanulmánykötet a sajtószabadság és a sajtószabályozás hazai történetének néhány fejezetét ismerteti. Szakirodalmi és levéltári források mellett országgyűlési dokumentumokon keresztül is vizsgálta a szerző a sajtójogi szabályozás kérdéseit, gazdag forrásanyagának köszönhetően ezért az egyes tanulmányok és maga a tanulmánykötet is hasznos olvasmánya lehet a sajtójog története iránt érdeklődőknek.

Szépölgyi Enikő

A kötet elektronikus hozzáférhető a <https://nmhh.hu/dokumentum/208847/MK36web.pdf> oldalon (a szerk.).

Az *Australian and New Zealand Law and History Society* (ANZLHS, Ausztrál és Új-Zélandi Jogi és Történelmi Társaság)¹ 2019. december 11–14. között tartotta éves konferenciáját. A szervezet 1993-ban alakult Új-Dél-Wales államban, de civil közösségként már 1982 óta folyamatosan szervez jogtörténelmi, jogi és történelmi témájú konferenciákat Ausztrália és Új-Zéland különböző településein.² A konferenciákon az egyesület tagsága általában az ausztrál, új-zélandi és brit történelem jogilag is releváns kérdésköreit vizsgálja meg változó helyszíneken, vándorgyűlés jelleggel.

A 2019-ben Ausztrália egykori fővárosában,³ Melbourne-ben megrendezett, sorrendben 38. konferencia témája sokkal általánosabb jellegű volt, középpontjában a jog- és a történettudomány kapcsolatával (*Does Law's History Matter?*). Ennek is⁴ köszönhetően jelentős számú érdeklődő és előadó gyűlt össze. A négynapos konferenciát a melbourne-i jogi karok közösen szervezték és finanszírozták.

A konferencia egyidejűleg négy szekcióban, illetve délelőtti és délutáni plenáris üléseken zajlott. A plenáris ülések szünetében több könyvbemutató is megrendezésre került.⁵ Az alábbiakban csupán néhány téma rövid ismertetésére nyílik lehetőség.

1. Jogtörténet = jog + történet?

A plenáris ülés egyik központi témája – erre egyébként a szekcióülések előadásainak címei is többször reflektáltak – a jog- és történettudomány egymáshoz való kapcsolata volt. Milyen szabályok szerint dolgozik a jogtudós és a történész? Azonos vagy eltérő gondolkodásmódot igényel a két tudományterület? A jogtörténetírás önálló tudomány vagy határterület csupán? Mi lehet a megfelelő elnevezése ennek a területnek?⁶ Ezekkel kapcsolatban Ann Genovese (Melbourne Law School) elnöklete mellett

Domaniczky Endre

Ausztrál jogtörténész konferencia Melbourne-ben

Shaun McVeigh (Melbourne Law School), John Hudson (St Andrews University, Skócia) és Damen Ward (Victoria University, Wellington) panelbeszélgetései szolgálták gondolatébresztőként.

A konferencia előadói között történészek, jogászok, jogtörténészek, elméleti és gyakorlati szakemberek egyaránt jelen voltak. A kérdésfelvetés azért is releváns, mert az angolszász rendszerben a jogtörténetírás jelentős részét a bírók végzik az ítélezés részeként. Mindez nem jelenti azt, hogy nem létezik önálló jogtörténetírás, de ezen a területen az elméleti szakemberek mellett a gyakorló jogászok a Magyarországon megszokottnál jóval aktívabbak.

Maga a témakör egyébként az Ausztrál és Új-Zélandi Jogi és Történelmi Társaság megalakulása óta kiemelt figyelmet élvez az egyesület rendezvényein. Sőt, az ANZLHS alapítói is az 1980-as évek első felében Melbourne-ben (La Trobe University) szervezett *Law and History* konferenciákon tapasztalt érdeklődés nyomán határozták el, hogy saját szervezetet alapítsanak.⁷ A minél átfogóbb szemlélet fontosságát hangsúlyozta az első ausztrál jogtörténelmi folyóirat is, amikor a szűken vett jogtörténelmi témák mellett mind történelmi, mind jogi tárgyú írásoknak helyet biztosított. Ezt a hagyományt: a témák

Az ANZLHS plenáris ülése a Victoria Egyetem (University of Victoria) nagy előadótermében

minél átfogóbb megközelítésének és vizsgálatának elvét jelenleg az általános ausztrál irányzatnak is tekinthetjük, ez az egyik szerkesztői alapelve a jelenlegi ausztrál jogtörténeti szaklapnak, az ANZLHS folyóiratának is.

2. Az ausztrál jogtörténetírás kezdetei

Ausztrália fiatal ország; a brit gyarmatok a 19. század első felében, a szövetségi állam a 20. század elején alakult meg. A gyarmatokon, illetve kezdetben a államközösségekben is a brit jog érvényesült, és a saját ausztrál joganyag csak fokozatosan jött létre.

Az ausztrál jogtörténetírás kezdetei⁸ a 19. század végére vezetnek vissza, az angol jogtörténet egyetemi oktatása csak az 1920-as években egységesült. Az első ausztrál jogtörténettel is foglalkozó tankönyvet Sir William John Victor Windeyer (1900–1987) írta 1938-ban (*Essays in Legal History*). Ralph Mayerick Hague (1907–1997) 1936-ban írt és csak 2005-ben megjelent munkája (*History of the Law in South Australia 1837–1867*) már az új, ausztrál szemléletű jogtörténetírás jegyében készült, hasonlóan többi cikkéhez és könyveihez.

Míg az előbbieket jogásként, Charles Herbert Currey (1890–1970) történészként alkotott. Ő 1929-ben ausztrál forrásanyag feldolgozásával készítette el hiánypótló tanulmányát Új-Dél-Wales állam jogtörténetéről (*Chapters on the Legal History of New South Wales*). Az ausztrál jogtörténetírás legnagyobb alakja, a melbourne-i Alexander Cuthbert Castles (1933–2003) – aki kezdetben Melbourne-ben, majd évtizedeken keresztül Adelaide-ben tanított – szintén történész végzettségű volt. Alapvető munkáiban: *An introduction to Australian legal history* (1971) és az *An Australian Legal History* (1982) című könyveiben már elsősorban ausztrál (és nem brit birodalmi) szempontból dolgozta fel a déli kontinens jogtörténetét. Ez utóbbiban kiemelt figyelmet fordított a bennszülött népesség helyzetének átfogó, jogi-jogtörténeti vizsgálatára is.

Castles munkái mind elméleti, mind gyakorlati téren máig hivatkozási pontnak számítanak Ausztráliában. Ő azonban nemcsak termékeny szerző, de kiváló szervező is volt, aki körül Dél-Ausztráliában (az University of Adelaide keretein belül) műhely jött létre az évtizedek alatt. Az 1995–2012 között létező első ausztrál jogtörténeti folyóirat (*Australian Journal of Legal History*) Adelaide-ben indult útjára. Szerepét 2014-től az *Australia & New Zealand Law & History E-Journal* vette át.⁹

A jogtörténet fogalmának tág meghatározása elősegítette a történetírás által preferált témák gyors megjelenését ezen a tudományterületen is. A bennszülöttek története, életmódjuk, jogrendszerük már a 20. század első felében antropológiai,¹⁰ majd történeti vizsgálódások¹¹ tárgyává vált. A téma országos jelentőséget kapott az ausztrál alkotmányt módosító 1967-es népszavazást¹² követően, és lassan a jogtörténeti jellegű kutatások is megkezdődtek.

Ma már egyértelmű, hogy az ausztrál jogtörténetírásnak nemcsak az európaiak által importált jogintézmények történetét, összefüggéseit kell vizsgálnia, hanem az őslakosok egykori társadalmának jogszokásait is fel kell tár-

nia, ezeket elemezni, értékelni és bemutatni szükséges. Ennek jegyében az ausztrál jogtörténetírás egyik újabb állomása egy olyan jogi lexikon megalkotása lesz majd, amely e két kultúra jogrendszerét, jogrendszereit együtt fogja bemutatni (*Cambridge Legal History Project*).

3. Amikor a kivételes jog általánossá válik

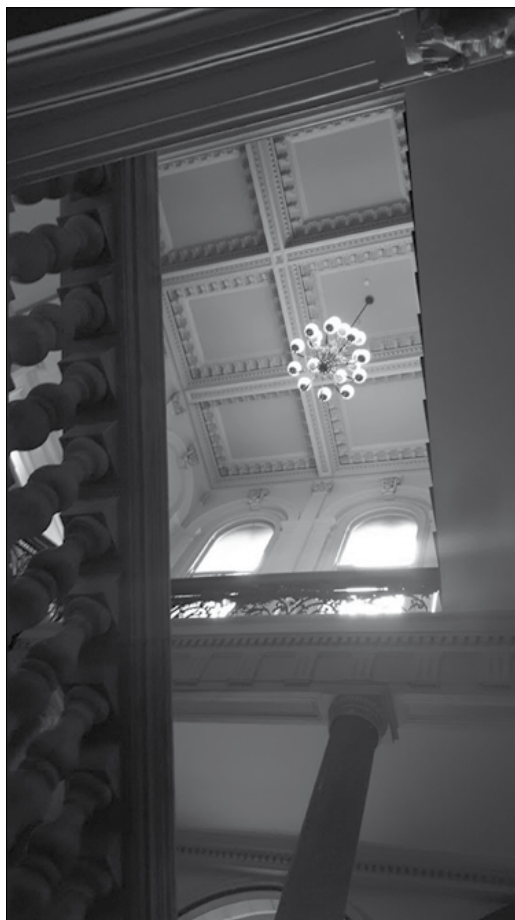
A plenáris ülés egyik legaktuálisabb előadása a közérdekű bejelentők (*whistleblowers*) jogaival és a velük kapcsolatos jogszabályokban biztosított mozgástérrel foglalkozott (George Williams, University of NSW). A tágabb kitekintés során jól kirajzolódtak az utóbbi évtizedekben a kivételes jog általánossá válásának irányába ható tendenciák. A kivételes szabályok különösen 2001 óta a mindennapi élet egyre több területén jelentek meg előbb csak elvétve, majd lassan rendszerszerűen, egyre többször korlátozva az alapjogokat is. Az elsősorban ausztrál példákat felvonultató előadás nem csak a múltat, de a jelenre is koncentrált, önkéntelenül felkínálva a legújabb szabályozási kérdések (például klímavészhelyzet) jogi következményeinek átgondolását.¹³

4. Előadók és előadások¹⁴

John Hudson (St Andrews University, Skócia): *Common Law, Civil Law and English Identity*; Chris Maxwell (bíró, Victorian Court of Appeal): *Does Law's History Matter?*; Dianne Kerr: *Welcome to Country*; Michael Stucky: *Welcome to Victoria University*; Prue Vines: *Welcome from ANZLHS President*; Martha Jones: *Does Law's History Matter? Race, Rights, Citizenship*; Georgina Fitzpatrick: *Chinese Prisoners of War and Australia's War Crimes Trials, Rabaul, 1946*; Julia Martinez: *Indenture and the ILO*; Heather Goodall: *Intersecting Discriminations*; Georgina Rychner: *When Men Kill Partners: Insanity and Provocation in Intimate Partner Homicides 1880–1939*; Carrie Leonetti: *Toying with Abolition: The Constitutional Role of the Insanity Defense*; Carolyn Strange – Fiona Fraser: *Inter-gender homicide in NSW: What's past matters*; Anna Taitlin: *Relevance of the Year Books and early Statutes to the modern view on uses*; Sonali Walpole: *The Recurring Need for a Means of Enforcing Informal Bargains*; James McComish: *Assumpsit and the Borderland of Contract and Restitution*; Jhuma Sen: *Early Women Lawyers in Colonial India and the Road to the Legal Practitioners' (Women) Act 1923*; Marama Whyte: *The Newsweek caste system: The Development of Title VII Lawsuits in the U.S. Media*; Libby Bowyer: *Having their Voices Heard? Women as Witnesses in the Colonial New Zealand Courts*; Kim Rubenstein: *The continuing impact of race on Australian citizenship – the case of PNG and Australia*; Eve Lester – Peter Prince: *Why law's history matters – Robtelmes v Brenan and Expulsion of the „Alien” Islanders*; Emma Bellino: *Restoring Married Women's Nationality in Australia, 1920–1949*; David John Ashley: *The Histo-*

ry of Civil Defamation and its relevance to Present Day Problems with Defamation Law; Katherine Biber: *Lawful Networks: European Émigrés' Impact on Australian Jurisprudence*; Peter Edwards: *The Judge as Royal Commissioner: Robert Marsden Hope and Australia's intelligence agencies*; Hayden Thorne: *Legal Advocacy and the USA Supreme Court: Furman v. Georgia (1972)*; Amanda McVitty: *Homosexuality, violence and collective identity in the English legal profession*; Cathy Coleborne: *Law and the Mad Movement: Stories of Mental Illness*; Lisa Featherstone: *Law reform and court reform: sexual offences in NSW in the 1980s*; Stefan Petrow: *A 'Disgraceful Muddle': The Beaconsfield Bank Robbery 1884 and the Tasmanian Criminal Justice System*; Lisa Durnian: *Sentencing and the mitigating nature of the guilty plea*; David Plater: *Press, Prejudgement and a Fair Criminal Trial in 19th Century Australia*; Anne O'Brien: *Welfare, Law and Homelessness: Revisiting the 1970s*; Mark O'Brien: *The Development of Residential Tenancies Law in Victoria*; Rosemary Francis: *Homelessness Activists and the Law*; Patrick Graham: *The Rule of Law and Emergency in Early 20th Century Britain*; George Williams: *Journalist Whistleblowers Sedition and Rights*; Cameron Algie: *The Miner's Right in Victoria throughout the 1850s and its implications for the reception of common law riparian doctrine*; Jennie Jeppesen: *Convict attainder as a useful tool for historical understanding*; Justin Cahill: *Subject-hood and 'rights' in early NSW (1788–1810)*; Hannah Robert: *A brief history of Commonwealth/state jurisdictional tussles over legal parentage and family law*; Timothy Jones: *The New Christian Right and the Rights of the Child*; Robyn Blewer: *Aboriginal children as witnesses in Australian courtrooms 1850–1950*; Peter Radan: *Creating a more perfect Slaveholders Union: Slavery, Secession and the Constitution in Antebellum America*; Coel Kirkby – Rayner Thwaites – Miranda Johnson: *The Cambridge Legal History Project*; Libby Connors – Marcus Harmes – Steven Gallagher – Sarah Wilson: *Making Law's History Matter: Some experience-based reflections on the importance of History in Legal Education and Pedagogy*; Isabella Alexander: *Power, Information, and Technology or Why Does Copyright's History Matter?*; Fady Aoun: *The Battle to Own Stigmatising Trade Marks: A Colonial Case Study*; Marie Hadley: *Performing Colo-*

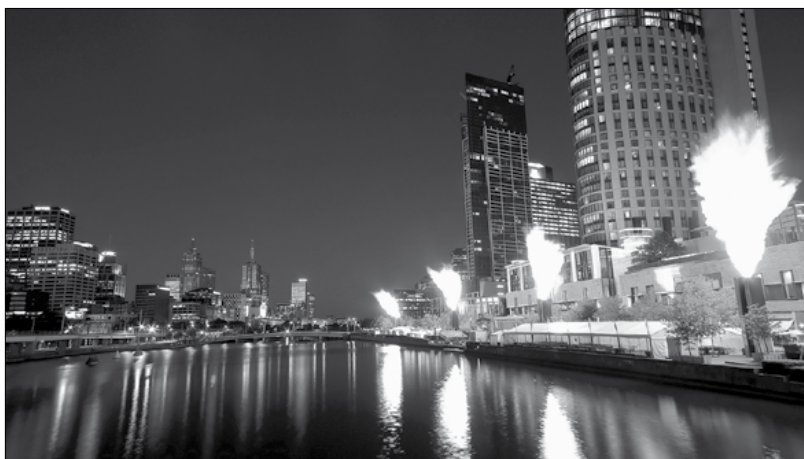

A Victoria Egylet központi épülete eredetileg anyakönyvi hivatalnak épült 1900 és 1904 között. 2001 óta az egyetem egyik belvárosi kampuszának (City Queen) az otthona

nial History: *Legal Scholarship and Critiques of Cultural Appropriation*; Luisa Silva: *Christian Japanese in the Portuguese Empire: The Production and Circulation of Normativities in a Global Empire 1540s–1630s*; Andreas Thier: *Histories of Law the Emergence of Comparative Law in 19th and early 20th Century Europe*; Mark Lunney: *Why the History and Politics of Legal Ideas Matter: Lessons from the 20th Century*; Endre Domanczyk: *The impact of the Hungarian legal history on the current theory and practice of the Hungarian constitutional law*; Jessica Kerr: *What we don't talk about when we talk about judges: tracing the limits of NZ's judicial literature*; Pritam Dey: *Exploring the Development of the „Doctrine of Essential Religious Practices” in the Indian Constitution*; Wilfrid Prest: *Chancery and the Church Courts: Reform and Resistance*; Tim Stretton: *Private Marital Separations and Chancery 1650–1750*; Emily Ireland: *Examining the connected legal identities of married women litigants, 'next friends' and trustees in the 18th Century Court of Chancery*; Claudia B. Haake: *A Duty to Protect and Respect – Cherokee and Seneca opposition to removal*; Samuel Furphy: *Missionaries or Magistrates? The legal role of the Port Phillip Aboriginal Protectorate 1837–1849*; David Goodwin: *The Enactment of Queensland's Aboriginal Protection Legislation 1897–1901*; Shaunnagh Dorsett – John Hudson – Damien Ward: *Law's History: Responsibility as Disciplinary Practice*; Katherine Biber: *The Last Outlaw: Doing Duty over Jimmy Governor*; Peter Willis: *A plethora of sources: the origins and ends of Authorised Law Reporting in Australia & New Zealand*; Amanda Scardamaglia: *Printed on Stone: The Lithographs of Charles Troedel*; Jason Talia-doros: *Legal Pluralism in Magna Carta. Implications for the Present Australian Constitution and the Uluru Statement from the Heart*; Angus Frith: *The Mystical Corporation: the Medieval Church, Native Title Corporations and Rivers*; Lee Godden: *Native Title: Materiality and the History of Law as Archive*; Gary Wilson – Sarah Wilson: *Some reflections on the Royal Commission into Misconduct in the Banking, Superannuation and Financial Services Industry*; Gabrielle Wolf: *Doctors Seeking Asylum and Medical Practice in Australia: Lessons from NSW 1937–42*; Ian Killey: *Police Independence and History*; Kate Falconer: *The Right to Possession of the Body of the De-*

ceased; Marc Trabsky: *Law and the Dead: Reflections on an Institutional History of the Coroner's Office*; Prue Vines: *The use of the ecclesiastical jurisdiction and real property in the colony of NSW 1788–1890*; Carolyn Penfold: *South Pacific Legal Systems – History in the Making*; Mel Keenan: *The sorcerer in the courtroom in colonial PNG*;

Felicity Gerry – David Foster – Isabelle Skaburskis: *Constitutions and the Rule of Law*; John McGill: *Legal History in the Reform of Queensland Civil Procedure Law – When Is It Safe to Repeal?*; Mercy Deborah Samathanam: *A Study of Women Rights from Colonial to Post-Colonial India*; Victoria Nagy: *Making the case for a feminist historical criminology*; Sophie Riley: *International Veterinary Con-*

Melbourne: a fáklyák a belvárosban a Yarra folyó partján (Southbank)

ferences of the 19th and Early 20th Centuries; Daniel Goldsworthy: *The History (and Future) of Legal Personhood*; Thomas Mohr: *Prime Minister James Scullin and the Legal Status of the Irish Free State*; Séamus Krumrey-Quinn: *Early Irish law and Aboriginal law in the 21st Century*; Trish Downes:

Redcoat Rum: The British Army and the Grog Ration in NSW; Noeleen McNamara: *Gin and Tonic: A Legal History*; Tim Rowse – Jenny Green: *Alice Springs/Mparntwe: Towards a History of Settler and Indigenous Jurisdictions*; Olivia Barr: *The Tank Stream: The Hidden River that Founded a Colony*; Joanna Cruickshank – Julie Evans – Ann Genovese – Crystal McKinnon – Mark McMillan – Shaun McVeigh: *From Encounter to Treaty*.

Jegyzetek

- ¹ A magyar szemmel furcsának tűnő elnevezés mögött a jogtörténet eltérő fogalma áll. Az ausztrál és az új-zélandi jogrendszerben a nálunk jogtörténet elnevezés alatt szereplő kérdések elsősorban a bírói jogalkalmazás során kerülnek elő.
- ² A 2018. évi konferencia (állampolgárság és szuverenitás témakörben) Wollongongban (NSW, Ausztrália) került megrendezésre, a 2020. évi konferenciának (egy- vagy többszólamú brit gyarmati történelem témakörben) Auckland (Új-Zéland) adott helyet.
- ³ Az ausztrál fővárosokról magyarul lásd DOMANICZKY Endre: *Ausztrál fővárosok. Sydney, Melbourne és Canberra*. Budapest, 2020. Fakultás Kiadó.
- ⁴ Az érdeklődés köszönhető továbbá Melbourne egyetemváros jellegének. A városban jelenleg 7 jogi kar működik, az előadásokat a Victoria Egyetem egyik belvárosi kampuszán rendezték meg (296 Queen St, Melbourne). 2015-ben a 39 ausztrál jogi karon mintegy 7500 diák végzett, ennek több mint 20%-a Victoria és Taszámán államokban vette át a diplomáját. Részletesen lásd <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/how-australia-got-so-many-law-schools>.
- ⁵ BRADBURY, Bettina: *Caroline's Dilemma: A Colonial Inheritance Saga*. Montgomery, 2019. NewSouth Books; FURPHY, Sam – NETTELBECK, Amanda (ed.): *Aboriginal Protection and Its Intermediaries in Britain's Antipodean Colonies*. London, 2019. Routledge.
- ⁶ Az elnevezés kérdése az egyesület nevét is érinti. Nevének köszönhetően a társaság egyaránt nyitott a történészek és jogászok előtt, akár a tudományos életből, akár a gyakorlatból érkeznek, de a közös kapcsolódási pont a személyek és témák között a jog és történetírás valamilyen mértékű kapcsolata kell, hogy legyen. Ha a szervezet elnevezése megváltozna (*Law and History* helyett például *Legal History*-ra), az érintettek köre is leszűkülne, ami természetesen nem szerepel a társaság céljai között.
- ⁷ Lásd még Horst Lücke (University of Adelaide) áttekintő tanulmányát az ausztrál jogtörténetírás korszakairól. https://academyoflaw.org.au/resources/Publications/Lucke_Legal_History_in_Australia.pdf.
- ⁸ Bővebben lásd Horst Lücke (University of Adelaide). https://academyoflaw.org.au/resources/Publications/Lucke_Legal_History_in_Australia.pdf. ATHAIDE, Annesley: Alex Castles on the Recognition of Australian Legal History 1955–1963. *Australian Journal of Legal History*, vol. 7, no. 1, 2003. 107–126. p. <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/AJLH/2003/10.html>
- ⁹ Lásd <https://anzlms.org/journal/>.
- ¹⁰ Például Adolphus Peter Elkin (1891–1979) híres munkája, az 1938-ban megjelent *The Australian Aborigines: How to Understand Them* című könyv, ami a bennszülöttekkel kapcsolatos vizsgálatok terén egy új korszak nyitányát jelentette.
- ¹¹ Például a későbbi ausztrál főkörmányzó, a történész végzettségű Paul Hasluck (1905–1993) 1942-ben Melbourne-ben megjelent munkája ugyancsak úttörő jellegűnek bizonyult (*Black Australians: A survey of native policy in Western Australia 1829–1897*. Melbourne, 1970. Melbourne University Press).
- ¹² Az 1967-es népszavazáson a lakosság elsöprő többsége az alkotmányban rögzített diszkriminatív szabályok eltörlése mellett szavazott. Lásd Kevin Rudd „megbékélési beszédét”. (Magyar fordításban DOMANICZKY Endre: *Ausztrália magyar szemmel*. Budapest, 2018. Fakultás Kiadó, 504–515. p.)
- ¹³ Például a különleges jogrend alkalmazása révén működtethető-e és hogyan egy többmillió nagyváros, amelyek átmenetileg kifogyott az ivóvízből?
- ¹⁴ A címetek rövidítve közöljük, intézményt csak a megnyitó előadásoknál tüntettünk fel.

A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület *Határ – Határhelyzet – Határátlépés* címmel tartotta éves konferenciáját és közgyűlését 2020. augusztus 27–29-én, Pécsen. Az eseményt helyszínként a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara fogadta be. A háromnapos konferencia 14 szekciójában közel nyolcvan előadó ismertethette kutatási eredményeit.

Az első napon Tomka Béla elnök köszöntötte a résztvevőket, majd három plenáris előadásra került sor. Egry Gábor a hétköznapok etnicitására, Törő László Dávid a történetírás „határaitra és határsértéseire” fókuszált, Tamáska Máté pedig a közép-európai városok megosztottságára hozott példát. A továbbiakban három szekció közül választhattak az érdeklődők. Általában az előadásokban gazdag program szekcióinak némelyikét két elnök bonyolította le, ez így történt az első blokkban is. Az első, a határ kulturális meghatározottságáról szóló tematikus egységet Szívós Erika és Koloh Gábor vezette le. A második szekció Trianon következményeit tárta fel Gyáni Gábor elnökletével. A harmadik témakörben a határok működtetését bemutató prezentációkat fogta össze Bencsik Gábor. Az előadásokat követte a könyvbemutató, melyben két kiadvány kapott figyelmet. Az egyik a Szívós Erika és Veress Dániel szerkesztette *Örökség, történelem, társadalom* címmel a Hajnal István Kör által megjelentetett tanulmánykötet volt, a másik a PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve volt, melyet Barabás Gábor, Csibi Norbert, Fazekas Ferenc és Gyimesi Réka neve fémjelzett, és amely tartalmilag illeszkedett a konferenciához.

A második nap nyolc szekcióban oszlottak el az előadások. A Bódy Zsombor vezette tematikus részben a várost mint teret jelenítették meg az előadók. Kiss Zsuzsanna elnökletével a község-, birtok- és uradalmi határokat prezentálták egy-egy konkrét esettel. A határ tudatával és érzékelésével foglalkozó kétrészes szekcióban Valuch Tibor felügyelete alatt megvilágítást kaptak többek között a hadtörténeti (Nagy Ágoston), a városképzési (Trädler Henrietta), az emlékezetörzési (Fabó Edit), a naplóírási (Hajnal Géza), a térképészeti (Segyevy Dániel), a határmenti (Slachta Kriszta, Vukman Péter) vizsgálódások. Jogtörténeti szempontból érdekes összefüggést vetett fel Fabó Edit, aki a Magyarorságtudató Intézet képviseletében tartotta meg *A magyar történeti emlékezet határkövei a*

Fabó Edit

„Határ – Határhelyzet – Határátlépés”

Konferenciabeszámoló

19. században című prezentációját, amelyben a szent király kultuszának felvázolásakor kitért a Szent Jobb jelentőségére is. Az előadó utalt a szakirodalom azon megállapítására, miszerint a „jobb” és a „jog” szavak még a 14. században is ugyanazt jelentették, ezért felhívta a figyelmet arra, hogy a jelentésségység megléte lényeges, egykori közgondolkodásbeli körülményre enged következtetni. Ennek nyomán megfogalmazható az, hogy a hajdani magyar közfelfogásában az erkölcs mértéke a „jó” volt, s ha „jó” volt, akkor jogos, vagyis igazságos volt. Ez a szemlélet nemcsak Szent István kultuszát támogatta, hanem megkönnyítette a jogszokások érvényesülését is. A többi tematikus egységek kitértek a demográfiai határok (Géra Eleonóra), a térbeli határátlépések (Bánkúti Gábor), a határok megvonása (Egry Gábor), az etnikai-felekezeti határok (Kunt Gergely), a társadalmi határátlépések (Bódy Zsombor), problémakörére. A középső nap az egyesület közgyűlésével végződött, amelynek keretében átadták a Benda-díjat: a laudációt Ablonczy Balázs mondta el, majd a díjazott, Révész Tamás megtartotta előadását az elismerést megalapozó *Nem akartak katonát látni? – A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben* című könyve tárgyában.

A harmadik nap doktori szekcióiban a tudományos kutatások iránt mélyebb elhivatottságról tanúbizonyságot tevő fiatalok kaptak teret Tóth Árpád, Kaposi Zoltán moderálásával. A rendezvény ideje alatt kedvezményesen könyveket lehetett vásárolni. A konferencia szervezői gondos és körültekintő munkát végeztek. Az étkezések (ebéd, vacsora) az egyetem területén lévő vendéglátó helyiségben zajlottak, amelynek szép környezete, közelsége, oldottabb légköre hozzájárult a fesztelenebb társalgáshoz, a kapcsolatok megerősítéséhez.

- A krakkói Jagellonian University „*Ius est ars boni et aequi-application of law over the centuries*” címmel a járványhelyzet miatt online jogtörténeti konferenciát szervezett 2020. szeptember 18–19-én, amelyen a Magyar Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének hallgatói és a jogtörténeti kutatásokat is folytató doktoranduszhallgatók is részt vehettek. A Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke intenzív kapcsolatot ápol a krakkói jogtörténészekkel, amelynek köszönhetően

HÍREK

2015 óta évente felváltva Szegeden és Krakkóban kerül megrendezésre a diákok számára szervezett jogtörténeti workshop. A konferencián részt vevő hallgatók: Botos Mihály, Galina Ildikó, Horváth Kornél, Krusóczki Benccse, Szívós Kristóf és Varga Benedek.

Die "Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs - BRGÖ" sind eine peer reviewte Zeitschrift, die zweimal jährlich sowohl online als auch in print im Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (ÖAW) erscheint. Sie wird von der Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs der ÖAW herausgegeben und von einem internationalen wissenschaftlichen Beirat unterstützt. In den BRGÖ können Aufsätze zu allen Bereichen der Rechtsgeschichte (Verfassungsgeschichte, Geschichte des Privat-, Straf- oder Prozessrechts, Wissenschaftsgeschichte) vom Mittelalter bis zur Gegenwart publiziert werden. Auch der Begriff "Österreich" ist in einem weiten Sinne zu verstehen. Beiträge zu Böhmen, Ungarn oder sonst einem Territorium, das einst zu Österreich zählte, sind ebenso willkommen wie Beiträge zu größeren rechtlichen Einheiten, denen Österreich angehört(e), vom Heiligen Römischen Reich bis zur Europäischen Union.
https://www.austriaca.at/brgoe_collection

ISBN 9783700185161

The publisher of the Journal on European History of Law is the STS Science Centre Ltd. seated in London. The journal is published twice a year. It is assigned for law-historians and Romanists that want to share with their colleagues the results of their research in this field. At the same time, reviews of books with historical themes are being published. You can also find there information about the happenings in the field of law-history. Articles in the journal are published in English or in German. To subscribe the Journal on European History of Law please, write to: info@historyoflaw.eu.

ISSN 2042-6402

E SZÁMUNK SZERZŐI

Fabó Edit tudományos munkatárs, Magyarságtudató Intézet, Történeti Kutatóközpont; **Fazakas Zoltán József** kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Magánjogi Kutatások Főosztálya; **Domaniczky Endre** PhD vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Közjogi Főosztály; **Kelemen Roland** PhD egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Knapp László** PhD egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék; **Kőő Artúr** tudományos segédmunkatárs, Magyarságtudató Intézet, Történeti Kutatóközpont; **Pálvölgyi Balázs** PhD egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Révész T. Mihály** CSc egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Szépvolgyi Enikő** PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Szűcs Lászlóné Siska Katalin** habil. egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európa-jogi és Nemzetközi Jogi Tanszék.

E számunk megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
  - Szerző(k) (vezetéknév kiskapitális), cím (kurzivalva), alcím (ha van, kurzivalva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
  - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzivalva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
  - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzivalva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
  - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetéknéve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

- KNAPP, László – Briands Europa-Plan und die zeitgenössische ungarische Rechtswissenschaft. 1
KÖÖ, Artúr – Proteste der Rumänen im Komitat Bihar gegen die Schulgesetze von 1907 8
RÉVÉSZ T. Mihály – Theoretische und praktische Fragen der richterlichen Unabhängigkeit
im Nachkriegsungarn 17
SZÜCS Lászlóné SISKA Katalin – Gedanken zu den spezifischen Elementen
des Erneuerungsnationalismus der jungen Türkischen Republik und deren Wiederhall in Ungarn 30

WERKSTATT

- FAZAKAS, Zoltán – Die Schaffung von Großrumänien und das Recht der nationalen
Minderheiten von 1918 bis zur rumänischen Verfassung von 1923 40
KELEMEN, Roland – Fällen des Verbots der Pressemitteilungen über Eisenbahnen
im Lichte der Praxis der Militäraufsichtskommission und des Presseunterausschusses 49

QUELLE

- Beiträge zum Unvermögen des Rechtsprofessors István Szászy in den 1950er Jahren. Basierend auf Grund der
Aufzeichnungen der Abteilung II der Ungarischen Akademie der Wissenschaften – DOMANICZKY, Endre 54

ÜBER BÜCHER

- PÁLVÖLGYI, Balázs – Zur Entstehung des Rechts. Über das Buch von Jacques Krynen. 56
SZÉPVÖLGYI, Enikő – Studien zur Geschichte der Freiheit der ungarischen Presse 58

RUNDSCHAU

- Australische Rechtshistoriker-Konferenz in Melbourne – DOMANICZKY, Endre
„Grenze – Grenzsituation – Grenzübergang“. Konferenzbericht – FABÓ, Edit. 61

NACHRICHTEN

- 65

AUTOREN DIESES HEFTES

- 68

Auf der Titelseite:

Aristide Briand (um 1905)

https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:Aristide_Briand_06.jpg

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice),
Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor,
Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga

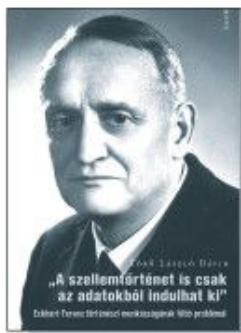

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität
der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität,
Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

**„A SZELLEMTÖRTÉNET IS CSAK AZ ADATOKBÓL INDULHAT KI.”
ECKHART FERENC TÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGÁNAK FŐBB PROBLÉMÁI
Törő László Dávid**

Eckhart Ferenc (1885–1957) a dualizmus és a két világháború közötti magyar történetírás egyik legnagyobb hatású historikusa volt. Nevéhez egy modern, európai rangú alkotmány- és jogtörténeti program kidolgozása fűződik, valamint számos tehetséges tanítvány kinevelése, és a Szent Korona-tan gyökeres újraértelmezése. Történetiszemlélete kétszer is, 1931-ben és 1955-ben, eltérő kritikai szemléletű tudományos és politikai viták tárgyává vált. A kötet a polemikák rekonstruálása és értékelése mellett arra is törekszik, hogy bemutassa Eckhart történetiszemléletének jellegzetességeit, s ezek segítségével megalkossa azokat a kereteket, amelyek elősegítik alkotmány- és gazdaságtörténeti munkásságának értelmezését. Támaszkodva fennmaradt levelezésére és a nyomtatásban megjelent munkáira, a mű életrajzi adalékok közlése mellett elsősorban historiográfiai szempontú elemzést kínál. Ez a megközelítés az életművel egyidejű és az utókorban kibontakozó viták tárgyalását, a korabeli történeti diskurzusok bemutatását, illetve történetírás-történeti fogalmak (professzionizáció, historizmus, társadalomtörténet, szellemtörténet) vizsgálatát jelenti.

Törő László Dávid a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában 2018-ban védte meg az Eckhart Ferenc történetírói munkásságával foglalkozó disszertációját – jelen kötet a doktori értekezés bővített és átdolgozott változata. A szerző korábban Michel Foucault magyarországi történeti recepciójával foglalkozott. Kutatási témái jelenleg a történetírás történetéhez kötődnek, ezen belül az osztrák-magyar történeti kapcsolatok történetével, illetve Eckhart Ferenc életművével foglalkozik.

ISBN 9786155675379, Ráció Kiadó, 2020, 272 p.

**A HATALOM ÉS AZ ÁLLAM PROBLEMATIKÁJA OROSZORSZÁGBAN 1462–1725 KÖZÖTT
EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBÓL
Sashalmi Endre**

Oroszország viszonya Európához – illetve a Nyugathoz – manapság is meghatározó eleme az orosz politikai gondolkodásnak, a politikai berendezkedés tekintetében éppúgy, mint a nagyhatalmi állás szempontjából. Mindkét vonatkozásban kulcsszerepet játszik az, amit oroszul goszudarsztvennosztynak neveznek, és amit magyarra államisággként fordíthatunk. A magyar változat azonban nem tudja visszaadni a szó többletjelentéseit. Egyrészt azért, mert erős monarchikus asszociációja van, hiszen az államot jelölő orosz terminus, a goszudarsztvo, amelyből a goszudarsztvennoszty is származik, a goszudar (uralkodó) szóból ered. Másrészt pedig olyan értelme van, amely az államnak az orosz történelemben betöltött különleges szerepére vonatkozik: éppen ezért került be az Oroszországi Föderáció 1993-es, ma is hatályos alkotmányába, és foglal el különleges helyet a politikai retorikában. Ilyen és ehhez hasonló kérdések megértéséhez visz remélhetően közelebb a könyv, rámutatva a nyugati és az orosz hatalomfelfogás közti különbségek történeti gyökereire, amely különbségek a péteri európaizáció után is fennmaradtak, sőt, némely vonatkozásban éppen ennek következményei voltak.

ISBN 9789635311811, Dialóg Campus, 2020, 144 p.

**WENDEPUNKTE DER STRAFRECHTSGESCHICHTE
DEUTSCHE UND UNGARISCHE PERSPEKTIVEN. EINE Festschrift ANLÄSSLICH DES 20-
JÄHRIGEN BESTEHENS DES DEUTSCH-UNGARISCHEN STRAFRECHTSHISTORISCHEN SEMINARS.
ROTHENBURGER GESPRÄCHE ZUR STRAFRECHTSGESCHICHTE, BAND 8
Hirte, Markus – Koch, Arnd – Mezey, Barna (hg.)**

Über 1.000 Jahre mitteleuropäische Strafrechtsentwicklung: In einem umfassenden Überblick markieren aktuelle und ehemalige Teilnehmerinnen und Teilnehmer des deutsch-ungarischen strafrechtshistorischen Seminars Wendepunkte deutscher und ungarischer Rechtsentwicklung. Vom Strafrecht der sozialistischen Staaten über die großen rechtsstaatlichen Reformen des 18. und 19. Jahrhunderts, die strafrechtliche Aufklärung und das frühneuzeitliche Strafrecht bis hin zu frühmittelalterlichen Stammesrechten stellen die namhaften Autorinnen und Autoren Verknüpfungen her und eröffnen umfassende Perspektiven auf eine gemeinsame mitteleuropäische Rechtstradition.

Mit Grußworten von Prof. Dr. Dr. Dr. h.c. (em.) Günter Jerouschek und Prof. Dr. Barna Mezey. Mit Beiträgen von Attila Barna, Judit Beke-Martos, Kinga Beliznai Bódi, Verena Dorn-Haag, Gábor Erdődy, Thomas Exner, Dóra Frey, Eric Hilgendorf, Markus Hirte, Attila Horváth, Imre Képešy, Arnd Koch, Barna Mezey und Georg Steinberg

ISBN 9783837929980, Psychosozial-Verlag, 2020, 301 p.

Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat keretében működő MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport – amely a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálja – folyamatosan megújuló tartalommal várja a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapján.

mtajogtortenet.elte.hu